

מקצות דרכיו

פרק כז.

„תמיד שקוע במחשבות פילוסופיות“.

צוינו כאן עיקרים ידועים בשיטתו המוסרית של ר' ישראל, המלוקטים ממכתביו ומאמריו המעטים. אולם, אם רוצים לקבל מושג יותר רחב על שיטתו, אין לחפש אותה במאמריו, כי אם לקלפה ולמצותה מהווייתו האישית ומדרך חייו. כדרך כל בעלי המוסר, קיפל גם הוא את כל שיטתו בעצמיותו עצמיותו האישית היא האספקלריה, שבה השתקפה תמצית תורתו ובה המקור לכל חידושיה וגילוייה. יש ללמוד, איפוא, את דמות אישיותו ולעקוב אחרי הנהגתו, וממנה להשקיף על שיטתו.

יש להקדים, שאין כאן נסיון והתמודדות לתת הערכה לדמותו. דמותו היתה מעורפלת וכאילו מעולפת מיסתורין, ולא ידעו לרדת לסופה ולהכירה עד תכליתה. אף גדולי תלמידיו, שנמצאו במחיצתו שנים רבות וראו במו עיניהם את קרני האור שנאצלו מקלסתר דיוקנו, עמדו משתוממים מול וחזיון המופלא הזה, ולא הרהיבו עוז להעריך את גדולתו ולתת תיאור לנפשו. רבי יצחק בלזר הוא היחידי מבין תלמידיו, שנטל עליו את התפקיד: „להודיע מעט מהרבה מגדולת חכמתו ויראתו, צדקתו וחסידותו ואת דרכו והלוכו בקדש“. ברם, גם הוא מוצא לנכון להקדים: „אמנם לספר פה מכל תוקף צדקתו וחסידותו, לא ידעתי ספורות לבוא בגבורות. כי היה נורא על כל תהלות. רק אפס קצהו אערכה פה“⁽¹⁾.

ולא זו בלבד, אלא היה גם צנוע לכת כל ימיו, אשר השתמש בכל תכסיסי ערמה להעלים את מעשיו ופעולותיו מעין הרואים, כפי שיסופר להלן⁽²⁾, ואיש לא הכיר את ערכו ויודע לספר כמו מגדולת אישיותו. וכבר

(1) „אור ישראל“ 110. (2) ראה להלן סוף פרק כח.

כותב רבי אברהם יצחק קוק, "שכל מה שנכתב אודות גדלותו של האדם הגדול בענקים, אדיר החסידות ופאר גאוני ישראל בדור הגדול שעבר, אין בו אפילו כדי לתת מושג וחלק נחשב — מתפארת קדושתו וגדולתו ז"ל"³). לנוכח הערכתו זו, הוא מטיל "חובה קדושה להעמיק חקר בכבודו של גאון עולם, אשר השיב עטרת היראה האמיתית בגבול ישראל", וחושב למפעל רב ערך "אם יעלה בידנו לעשות איזו התחלה זעירה, להאיר את אופקינו הכהים על ידי גילויים של איזה קוים שבאור היקרות הזה, אשר עבר כעמוד אש במחנה ישראל". אבל אין מטרה זו לפנינו ואין כאן ההתמודדות לכך. המטרה כאן להביא לידי גילוי את שיטתו המוסרית, ויש איפוא, לעמוד על אישיותו והלך חייו רק עד כמה שנוגע לנקודה זו.

שאיפת חייו של רבי ישראל היתה השלמות הנפשית. בשלמות ראה את כל תכלית האדם, ומטרה זו הציב לפניו בעולמו. אולם, כאמור, חשב למושכל ראשון, שאין השלמות באה מאליה, עם כל הרצון הטוב ביותר, והיא דורשת יגיעה מאומצת וממושכת לכל ימי החיים. ואת הכלל הזה קיים, קודם כל, על עצמו. כל ימיו, מיום עמדו על דעתו עד רגעו האחרון, היו חוליה ממושכת אחת של עבודה, עבודת הלב והנפש.

שקידתו בתורה במשך כל ימי חייו היתה עצומה. מימי נערותו המוקדמת עד יומו האחרון, לא פסק ממש פומיה מגירסא. לא היה מבחין בין יום ולילה. דרכו היה ללמוד בלי הפסק עד שהיו אוזלים כוחותיו, ואז היה ישן אילו שעות, אוסף כוחות חדשים וממשיך שוב בלימודו. מספרים, שבימי שבתו בסלנט, נתן פעם בחורף להקפיא את רגליו, כנראה, כדי לפזר את השינה⁴). אף בימי זקנתו, בעת היותו בפריו, נהג בדרך שקידתו זו ביום ובלילה, מבלי להבדיל בין ימות החול לשבתות וימים טובים. גם בליל פסח, אחרי שגמר את "הסדר", ישב ללמוד עד אור הבקר. במקרים שלא היתה לו אפשרות להדליק אור בלילה, כגון: בשבתות וכדומה, היה לומד

(3) ממכתבו ב"שערי ציון" חוב' כסלו—שבט תרצ"ג עמ' טז.

(4) ראה בסוף כתבי בנו ר' יצחק ב"תבונה" ירושלים תש"א חוברת ז.

בעל פה, מבלי כל שינוי והפרעה⁵). רבי יצחק בלזר מעיד עליו, שלפי השערותיו, כפי ש"התבונן תמיד על דרכיו ועלילותיו ותנועותיו, לא הלך ד' אמות ברעיון בטל מתורה או יראת שמים"⁶).

הגותו התמידית בתורה היתה מתבטאת גם בתנועותיו החיצוניות: כמעט תמיד היה מנענע בראשו, מרחש בשפתיו ונוהם אי-מה לעצמו. בשעה שהיה יוצא מהמבואות שאסור להרהר בדברי תורה, היתה ניכרת עליו התאמצות רבה, וברגע שהיה גומר ברכת "אשר יצר", היו מתפרצות מחשבותיו בבת אחת בנהימות איומות, כמו שטף מים כבירים שנעצרו לרגע ופתאום נפרץ מחסומם. גם בשעה שהיה שוכב על מטתו לישון, לא היה מפסיק מנהימותיו ורחש שפתיו, שהיו מחרידים כל שומעם⁷).

אולם, עיקר יגיעתו היתה ביראה, שבה ראה תכלית הכל. תלמידיו אמרו עליו: מי שלא ראה יגיעתו ביראה, לא ראה יגיעה מימיו. היה שקוע תמיד במחשבות עמוקות, עורך תכניות רבות בעבודת היראה ומאמץ כל כוחותיו להשתלמות ועליה. עוד בנערותו, בימי מגוריו בסלנט, היה שוקע שעות ארוכות במחשבה, עד אשר "לא ידע זולת זה את אשר לפניו ואי-אפשר היה להקיץ אותו מהמון רעיונותיו"⁸). וכן היה דרכו כל ימיו. מכל תקופות חייו, יודעים לספר עובדות שכיחות, שהיה תפוש הרהורים במשך שעות רצופות. ויש אשר היו מוצאים אותו מהלך בשדות ובדרכים, או יושב בין הרים כשראשו נשען על כפות ידיו, וכולו מחשבה סוערת⁹). קרה פעם, שמפקחי תנועת הדרכים בקניגסברג עצרו אותו והגישו תלונה למשטרה על התנהגותו המוזרה. ראשי המשטרה הכירו מיד בגדלותו של הנעצר, וכדי שלא יגרמו לו שוב אי-נעימויות כאלה, רשמו בפספורט שלו:

(5) מעדותו של ר"ב ב"אור ישראל" עמ' 119. (6) שם 113. (7) ראה ב"שער ציון" חוב' כסלו—שבט תרצ"ג עמ' לו, מה שסיפר הרב הישיש ר' יוסף יואל מסלנט. שבשבתו בפריז נודמן לו לישון אתו בחדר אחד ו"נפלה עליו חרדת אלהים וכל עצמותיו רחפו מפחד". (8) "מכתב מאליהו" עמ' 16. וראה אמיל בנימין 34. (9) ראה כמה עובדות ב"יעקב מרק" עמ' 68 ועמ' 91.

„immer versunken in philosophische Gedanken“ (תמיד שקוע במחשבות פילוסופיות)⁽¹⁰⁾.

אף בשעה שהיה מדבר עם בני אדם בהוויות העולם, לא היה מפסיק באותו זמן ממחשבותיו בעניני תורה ויראה. הוא חינך את עצמו בתחילה, שיוכל להמשיך בעבודתו המחשבתית גם בעת שהוא מדבר בנושא אחר. לפעמים היו רואים אותו — תוך שיחה רגילה — שהוא נרגש מאוד ופניו לוהטות. ויש אשר היה מוכרח להפסיק לרגע מדבריו ולנטות הצדה, עד אשר נרגע קט והמשיך בשיחתו⁽¹¹⁾.

ראשית תכנית עבודתו הרוחנית היתה — לימוד המוסר על פי דרכו ושיטתו. רי"ב מספר: „אדמו"ר הגה"ח צוק"ל בעצמו היה לומד ספרי מוסר בהתפעלות רבה ועצומה ובקול געים מאוד מעורר עצב. ולפעמים, היה הוזר על מאמר אחד בהתפעלות כמה וכמה פעמים, וכל השומע קולו נמס לבבו ויהיה כמים. וגם לעת זקנתו, וזקני ת"ח כל זמן שמזקינים וכו' (חכמה מתוספת בהם' ד. כ.)⁽¹²⁾, והאיש קדוש ונורא וכמעט התפשט נפשו מגשמיותו, בכל זאת לא חדל מללמוד ולהגות בספרי מוסר בהתפעלות עצומה מאד. ולפעמים היה בוכה בכי רב“⁽¹³⁾.

ויש אשר לא היה ישן במשך לילות שלמים ומשנן לו תוך התרגשות עצומה איזה פסוק או מאמר מעניני מוסר.

סיפר ר' ישראל מאיר הכהן, בעל „חפץ חיים“, שפעם היתה לו הזכות להתאכסן עם ר' ישראל במלון אחד בעיר וילנא. מתוך תשוקה לדעת מה מעשהו של ר' ישראל בלילה, היטה אזנו לכותל חדרו, שהיה סמוך לחדרו של ר' ישראל מאיר, ושמע היאך ר' ישראל שינן לו במשך כל הלילה בקול מרעיד ומזעזע את המאמר: „ודלא יליף — קטלא חייב“⁽¹⁴⁾. מקרה דומה לזה היה מספר ר' ישראל מאיר גם בשם ר' יהודה, ראש ישיבת סלונים.

(10) מפי הרב יעקב ברמן. (11) מפי הרב א. ברוידא בשם ר' נפתלי אמסטרדם.

(12) שבת קוב. (13) „אור ישראל“ 33. (14) אבות פ"א. ר' ישראל מאיר

הוסיף, אגב, שר' ישראל נזהר להרים קולו מדי, כי חשש, כנראה, פן יעורר משנתה את היולדת ששכבה בחדר השלישי.

שנזדמן לו פעם ללון עם ר' ישראל בחדר אחד. לאחר שבילו בדברי תורה עד שעה מאוחרת בלילה, הציע ר' ישראל לר' יהודה שישכב לישון, ולאחר שהיה בטוח שר' יהודה נרדם, התחיל לטייל בחדר אנה ואנה במשך זמן רב וחזר בהתרגשות רבה על הפסוק: „את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם“⁽¹⁵⁾.

ר' ישראל ראה, כאמור, בלימוד המוסר אמצעי להשגת היראה ולו הקדיש את כל מאמץ חייו. הוא היה ממצה מכל דבר רעיונות מוסר ורגשי תוכחה. גם בספירות ההלכה, היה יורד עד תמציתם של הדברים ומוציא מתוכם מחשבות ומסקנות מוסריות, אף בענינים שלכאורה אין להם קשר עם היראה. פעם למד את הסוגיה: „אין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם“⁽¹⁶⁾, ופתאום התרגש מאוד ופרץ בבכי מר⁽¹⁷⁾.

ולא רק מתוך הספר למד מוסר, כי אם מכל החיים: מכל מקרה שהיה מזדמן לידו ומכל מאורע שראה בחיים, נטל לקח בדרכי היראה, הן לשם חכמת המוסר והן לשם התעוררות נפשית ותוכחה עצמית. שיטתו היתה, שיש לקחת דוגמה מעניני הגוף — לעניני הנפש: „לזאת ירגיל האדם את עצמו לקיים מאמר הכתוב: „אם תבקשנה ככסף וכו'“⁽¹⁸⁾, להשקיף על תהלוכות צרכי הגוף וליקח ממנו משל ומליצה לנפשו. הלא בצרכי הגוף איך יעמול האדם הקשה-יום, להשיג מה לצרכי גופו אם כי מצער הוא, ואיך לא יכבד לפני האדם להתעמל בעת דכאו ביסורים ר"ל לחפש ולראות להקל מחלתו. ומדוע לא נעשה כה לנפשנו?“⁽¹⁹⁾. רבי ישראל היה חוזר תמיד על אותו פסוק ושימש סמל ומופת לכך.

תלמידיו יודעים לספר עובדות ממקרים שונים, שאנשים אחרים רגילים לעבור עליהם בלי כל תשומת לב, והוא היה מתרגש מהם מאוד ומוצא בהם חומר להתבוננות מוסרית. כדאי לציין לדוגמה עובדה ידועה

(15) קוהלת יב; ראה „דאס לעבען און שאפען פון, חפץ חיים“ של הרב מ. ישר גיינזורק תש"ו, ח"א עמ' 335. (16) גיטין מה. (17) „חבר המאמרים“ לר' ירוחם הלוי וילנא תרצ"ט מאמר ע"ה. (18) סוף הפסוק: „וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה'“. משלי ב. (19) „אור ישראל“ 54.

אחת: פעם הזדמן בשעה מאוחרת בלילה לבית סנדלר אחד, וראהו יושב ועושה מלאכתו לאור הנר ההולך ודועך. "מדוע עודך יושב על עבודתך — שאלהו רבי ישראל — הלא השעה כה מאוחרת והרי גם הנר עוד מעט ויכבה ולא יהיה סיפק בידך לפעול מאומה"? "אין בכך כלום — ענה לו הסנדלר — כל זמן שהנר דולק, עוד אפשר לפעול ולתקן". ר' ישראל התרגש מאד למשמע הדברים האלה ודן קל וחומר לעצמו: אם לצרכו של הגוף, צריך לעבוד כל זמן שהנר דולק ואפשר לפעול ולתקן לאורו — לצרכה של הנשמה, על אחת כמה וכמה שעל האדם לעבוד כל זמן ש"נר ה' נשמת אדם" מאירה לו ולתקן מה שאפשר. וימים רבים, שמעו את ר' ישראל — מתהלך בחדרו ומשנן לעצמו בהתרגשות עצומה את הפזמון: "כל זמן שהנר דולק, עוד אפשר לפעול ולתקן" (20).

מתוך עיוניו המוסריים התדירים, היה נתפש גם לדברים סתם ומוצא בהם רמוז ואחיזה להתעוררות מוסרית, בבחינת "זכר לדבר". פעם נקלע לבית כנסת אחד, בעת שהשמש עמד במכירת ה"עליות" לפני קריאת התורה, כמנהג קהלות ידועות, והכריז: "עשרים גראשיין (אגורות) בשכר כהן!"; "שלושים גראשיין בשכר כהן!". והנה לפתע, ראו את ר' ישראל כשהוא מתאנח מרה ומעיניו זולג שטף דמעות. המתפללים נבהלו מאד ונחפזו לשאול את פי ר' ישראל, איזה מקרה אסון אירע לו. "שמעתי את הכרזת השמש "גראשיין" — השיב ר' ישראל בדאבון לב — ונזכרתי שאני "גרוי שוין" (שיבה כבר נזרקה בי) ועדיין לא עשיתי חובתי בעולמי" (21). הוא היה מנהל יומן מדויק מכל פרטי תהלוכות חייו השוטפים, לשם חשבון נפש תדירי ובקורת עצמית, כדרך שנוהגים הסוחרים הגדולים בהנהלת פנקסי יומנים לעסקיהם (22). היה ממשמש ומפשפש במעשיו, מחטט בנפשו, לשם מירוק וליטוש היצרים הטבעיים, ועורך בעצמו, במחשבותיו

(20) "המליץ" משנת 1897 גליון פח במאמרו של הרב פלאי. (21) מפי הרב

ר' יחיאל ישראלי מוילנא.

(22) פעם אחת חלה והרופא מצא שהוא סובל מהתקררות גתרסמו פני ר' ישראל ומיהר להוציא את יומנו. אחרי שדפדף ועיין בו, צהלו פניו ואמר: "בשמעי שנחלית"

ובכוונותיו, בדיקה אחר בדיקה לטהר אותן מכל סילוף וסטיה ומכל נגיעה ופנייה אישית. ויש אשר היו שומעים אותו — מדבר אל עצמו בהתמרמרות רבה ומוכיח את נפשו בלשון פשוטה ומדוברת, בביטויים חריפים מאד. ואף בעת שהיה מוכיח את הקהל, או דורש לפני תלמידיו ומשתפך בדברי התרגשות סוערים לעורר את הלבבות, או מתפרץ בפסוקי רחמים „להתפלל על יצר הרע הרוחני להסיר לב האבן מבשרנו ולטהר לבבנו לעבדו באמת” — לא היה מכוון לאחרים לבד, כי אם, ראשית כל, לו לעצמו, ו„פלגי מים ירדו עיניו על מצבו הרוחני”⁽²³⁾.

בזמנים ידועים, היה גם פורש מחברת בני אדם ומתבודד באיזו פינה חבויה, כדי שיהיה רחוק משאון החיים ויוכל לחדור יותר לתוך תוכו לעקוב אחרי תהליכי הווייתו. היו לו מקומות קבועים בעיירות נידחות אצל תלמידי חכמים ידועים ונדיבים שונים — שהיו מייחדים לו עליית קיר קטנה, מטה ושולחן — אשר היה בא לשם לעתים קרובות לשם פרישות והתבודדות לחודש או לחדשיים וכדו'. כשנתיים ימים, ישב בין הרי אלקסוט, פרבר העיר קובנה אשר מעבר לנהר נימן, בביתו של הנדיב הידוע ר' שרגא פייבל פרנק⁽²⁴⁾, ונהג שם בפרישות מיוחדת⁽²⁵⁾.

מכוח עבודה נפשית מאומצת זו: עיון מחשבתי בלתי פוסק, לימוד מוסרי סוער, חשבון נפש קבוע וחיתוט פנימי ממושך — זכה לגדלות עליונה והעלה את עצמו למתיחות רוחנית גבוהה, לדריכות נפשית עילאה ולמדריגות מופלאות של חסידות ופרישות.

מהתקררות, נבהלתי שמא הלכתי בדרך עקש, כמו שכתוב: „צנים פחים בדרך עקש” (משלי כב), וכמאמר חכמינו: „הכל בידי שמים חוץ מצנים פחים” (כתובות ל). ברם, כשעיינתי ביומני ולא מצאתי שום עקשות במהלך חיי, אני בטוח שאין המחלה באשמתי ונתקררה דעתי („שערי ציון”, שבט תרצ”ג עמ' סג). (23) „אור ישראל” 114. וראה שם עמ' 43 מכתב ב' שיטתו בזה, שעל ידי „עמקות הרעיון להכין עצה ותחבולה לייסר אחרים” — יוסיף האדם כוח ויתעורר לייסר את עצמו. (24) חותנם של הגאונים ר' משה מרדכי אפשטיין, ר' איסר זלמן מלצר, ר' ברוך הורביץ ועוד. (25) „אור ישראל” 121 וממקורות שונים.

ראשית כל, התעלה באמונתו הגדולה: הוא לא הסתפק בהכרה שכלית לבד וחתר כל ימיו לקראת אמונה חושית, אמונה חדורה בכל החושים והאברים ורקומה בכל הגה ותנועה. באמונה החושית, ראה רבי ישראל את יסוד הכל, באשר רק מתוכה מבצבצת ועולה היראה הטבעית הפשוטה. לפעמים היה תמה: "היתכן, שאמונה בריאה מקננת בלבנו ואנו נוטים מדרך התורה? לולי היה הגיהנם לנגדנו והיינו רואים בעינינו כיצד הרשעים נידונים, האם היתה או אפשרות שלא נתנהג כצדיקים גמורים? אין זה אלא משום שאמונתנו איננה אמונה טבעית וחולית" (26).

גם בזה היה לוקח דוגמה מדרכי העולם. "אילו, למשל — היה אומר — היה בא לעירנו לשבת, אורח שיש בידו סכום כסף גדול ורוצה להפקידו בידי אדם בטוח — היה כרגיל, שואל את הבריות מי מוחזק כאן בנאמנות. ואחרי שאנשים אחדים היו מאשרים לו שפלוגי אלמוני נאמן הוא, היה מפקיד בידו את כל כספו, מבלי כל היסוסים ופקפוקים ומבלי שיווכח בעצמו בכנות האיש. והיתכן הדבר, שביחס לאדם, רוכשים אמונה על פי אישורם של אי-אלו אנשים, ואילו במה שנוגע לאמונה ביעודי התורה ודברי חכמים — אין אנו סומכים על אישור התורה ועדות חז"ל ורוצים להיווכח דוקא בעינינו" (27)?

או דוגמה אחרת: אילו היינו מחזיקים כוס בידנו, והיה בא אדם חסר דעה, ומוהירנו לבל נשתה ממנה כי רעל נסוך בה, בודאי — אף אם היינו בטוחים שלא היה בכוס זו רעל מעולם — לא היינו שותים. והאיך לא נחרד מהעבירות, אחרי אשר חז"ל כה מזהירים עליהן כי מוות כרוך בהן (28)?

פעם, כשחזר רבי ישראל מדרכי נסיעותיו לעיר מגורו ממל וסר למלוגו, מצא שבעל האכסניה שינה את טעמו ביחס ליהדות והתחיל לזלזל בעניני תורה ומצוה. כשר' ישראל שאלהו לסיבת הדבר, סיפר לו, שלפני

(26) על מדוכה זו, ישבו גם תלמידיו: רי"ב ב"אור ישראל" 14 ורש"י בהקדמה ל"תומר דבורה", המיוחסת אליו. (27) ראה יעקב מרק מס' 91 דרשה מסוג זה, ששמע מפ"י רבי ישראל בעיר פלוגגיאן בצירוף משלים תיים מהווי המקום. (28) ראה "חבר מאמרים" לר' ירוחם הלוי, מאמר קלו.

ימים אחדים, התאכסן אצלו כופר אחד שהכחיש בפניו בשכר ועונש. ולאות שדבריו כנים, שלח לקנות נקניק של טריפה והכריז, שאם יש השגחה ושכר ועונש — יכנס האיסור לגרונו ויחנק. הכופר אכל את הטריפה לעיניו ולא אירע כלום, והוא הריע בחוצפה כי אין השגחה וכפר בכל. מאז נכנסה עירבוביה במוחו וכל אמונתו נתרופפה. ר' ישראל לא השיב כלום ונכנס לחדרו.

אחרי שעות מספר, חזרה בתו של בעל האכסניה מבית הספר ובישרה תוך עליצות ושמחה, שקיבלה תעודת גמר עם שתי הצטיינות: בחשבון ובזמרה. ר' ישראל קרא את הילדה לחדרו וביקש אותה לשיר לפניו, כדי להוכיח לו שהיא באמת יודעת לשיר וראויה להצטיינות. הילדה סרבה. ר' ישראל שלח לקרוא את האב ואמר לו, שבתו איננה מחוננת מדות טובות ואיננה מצייתת לו. כששאל את בתו בתמהון, כיצד היא ממרה את פי ר' ישראל, השיבה שהיא חושבת לבלתי נימוסי והגיוני — לעמוד פתאום ולשיר לפני בן אדם, לא בזמן המיועד ולא במקום המיועד, כדי להוכיח לו את כשרונה. והאם מתקבל על הדעת, שבפני כל איש שלא יאמין לתעודתה, תהיה נאלצת לעמוד ולהראות לו את כוחה בשיר? הלא בלי ספק, תיראה כמטורפת בעיניו. הרי לשם כך, הגישו לה את תעודת ההצטיינות, ואם מי שהוא רוצה לעמוד בעצמו על אמתת הדברים, ימצא את ההודמנות לכך והזמן המתאים. התשובה הזאת מצאה חן בעיני אביה ונתן צדק מלא לדבריה.

ר' ישראל שלח את הילדה מהחדר, פנה לאביה ואמר, שתשובת בתו יכולה לשמש גם תשובה לתמהונו בעניני ההשגחה. הלא ה' כבר הוכיח לעיני כל העמים את השגחתו הפרטית על ידי הנסים הגלויים ביציאת מצרים, ויש לנו תעודה המעידה על זה — היא התורה שניתנה לנו. כמו כן, הוכחה השגחתו על ידי אליהו הנביא בפגישתו עם נביאי הבעל, שכל העם נפלו על פניהם והכריזו שה' הוא האלהים. כן בימי מרדכי ואסתר, בנס החשמונאים ובעוד כמה מאורעות היסטוריים שראו בהם יד ה'. והאם יש בזה הגיון, שבגלל כל שוטה שיבוא פתאום ויגיד שאיננו מאמין — ישנה ה' סדרי בראשית והליכות הטבע, כדי להוכיח לו שיש דין ויש דיין? ולא

עוד, אלא שאין סוף לדבר. כל יום יבוא אחר, זה יגיד אם יש שכר ועונש. יחנק בטריפה; וזה יגיד אם ישנה השגחה, יפול מסוסו בשבת וכדו'. מי שרוצה לדעת את ה', יכול להיווכח מהתעודה הנצחית שלנו, שאושרה לעיני כל העולם, ואין צורך בהוכחות נוספות²⁹).

עובדות אלו מהלך מחשבותיו של ר' ישראל, הן דוגמאות מאמונתו התמימה, שנבעה מתוך ראייתו החושית והרגשתו הטבעית. אין זה אומר, שאין לבסס ולאמת את האמונה על פי מופתים שכליים. אבל יש להפוך את ההכרה השכלית להרגשה חושית, כאילו רואים בעיניים, כעין אותה ילדה תמה עם התעודה שלה, וכעין אותו איש שמזהירים אותו שיש רעל בכוסו.

ומתוך אותה האמונה הבהירה, בא אל מדריגתו הגדולה בבטחון בה'. כמו רבי זונדיל, כן גם הוא — היתה מדת בטחונו מופלאה מאד. מעודו לא דאג לשום דבר והיה משליך כל יהבו על ה'. הוא היה אומר, שהוא בטוח, שכל משאלה שאדם ישים בטחונו בד' ששיג אותה — תגיע לידו. ואם רואים שתקוותיהם של בני אדם מתאכזבות, אין זה אלא משום שבטחונם בה' לא היה מלא. מקורביו יודעים לספר עובדות מנסיונותיו בזה בחיי עצמו, שמצלצלות כמופתים ומעשי נסים. ברם, ר' ישראל לא ראה בזה מופתים, כי אם תופעה רגילה של השגחה פרטית כתוצאה מהאמונה והבטחון. הוא ראה בזה מקרים שכחים אצל כל בן אדם המצוי אצל הבטחון.

מספרים שפעם הקשיב טיית אחד לדרשותיו של ר' ישראל בעניני בטחון מאותו סוג. אחר הדרשה, ניגש אליו הטיית ושאל אותו אם נכונים הדברים. ר' ישראל אישר לו את הדבר ואמר, שהוא מקבל עליו אחריות, שאם יבטח בה' שימציא לו עשרת אלפים רובל, בודאי ישיג אותם. הטיית הלך לביתו, עזב את עבודתו, ישב כל היום על ספר התהלים, וציפה — תוך בטחונו בה' — שיביאו אליו עשרת אלפים רובל. עברו ימים, עברו שבועות, כלתה פרוטתו האחרונה מן הכיס, לא היה לחם בבית לאשה ולטף, והוא עודנו עומד בבטחונו שהכסף יגיע לידו. כשהרעב התחיל להציק לו ולבני

(29) ראה „חסד לאברהם“ לר' אהרן כהן, דפוס ירושלים.

ביתו, האיצה בו אשתו ללכת אל ר' ישראל ולשאול את פיו, למה לא נתקיימה הבטחתו. ר' ישראל הקשיב במנוחה לדבריו ואמר לו, שהוא עדיין מאמין בזה באמונה שלמה ואיגנו חוזר מאחריותו. אלא אם קצרה סבלנותו לחכות, הוא מוכן לקנות אצלו את הסכום הנ"ל. במקרה יש ברשותו חמשת אלפים רובל, והוא מסכים לתתם לו, תמורת עשרת האלפים המובטחים לו. הטיח שמח מאד על העסק הזה, ומיד נאות לו. אז פנה אליו ר' ישראל ואמר: „כלך לך לטיחותך! אם אתה מוכן להחליף את עשרת האלפים רובל בחמשת אלפים, הרי הוכחה שבטחונך איגנו מלא, ולעולם לא תשיג אותם" (30).

אוצר החכמה

אח"ח 1234567

פרק כח.

פרוש בתוך החיים ונסתר בתוך הנגלה.

טיפול מיוחד ריכז ר' ישראל בעיבוד המדות, שמצאו בו את תיקונן העליון. „מימי עלומיו, עמל ויגע הרבה בדרכי המדות בכוח חכמת המוסר ובכוח הלימוד וההרגל — עד אשר העלן למדריגה רמה מאד ותיקן כל כוחותיו ומדותיו, עד אשר כבש לפניו כל המדות הטובות והחמודות להיות לו כטבע קיים" (1). מלבד עבודתו הכללית להגברת היסוד השכלי, שיהיה שליט בכל כוחותיו ומדותיו, היו לו שיטות עבודה וחינוך מיוחדות לכל מדה ומדה, וימים רבים הקדיש לכל אחת מהן ליישרן ולתקנן. תלמידיו מספרים עליו, שהגיע בהן למדריגת השלמות. אמנם, אין אפשרות לחדור תוך הנפש פנימה, אבל מדרכי הנהגתו וממעשים רבים, שהתרחקו מסביב לאישיותו כאגדות פלא, אפשר היה להכיר את זוך לבו וטוהר רוחו. ומתוך כך, הולכים תלמידיו ומוכיחים על כל מדה ומדה — כמה התעלה והשתלם בה.

עיקר נקודת התורפה שבאדם הוא, כידוע, יצרי חמדותיו: יצרי הממון, הכבוד וכל ההנאות הגופניות. זהו השורש של האגואיזם הנפשי, שורש פורה ראש ולענה, המאבד כל חלקה טובה שבאדם. ביצרים הללו, גלומה סיבת כל השחיתות שבאדם, והם הגורמים לכל האסונות של האנושיות

(30) מפי הישיש ר' נתן בלוק. (1) „אור ישראל" 113.

שבכלל ושבפרט. כאן צומת כל הסיבוכים הנפשיים המטעים את האדם ומטים אותו לדרכים נלוזות ועקלקלות.

ר' ישראל העלה את עצמו והתרומם מעל לכל היצרים הללו. רי"ב מעיד עליו: „חמדת הממון וחמדת הכבוד, אשר היא כמצודה פרושה כמעט על כל החיים, היה מושלל מהם כמעט עד קצה האחרון“⁽²⁾.

מצבו הכלכלי והנוחיות הגשמיות לא תפשו אצלו כל מקום. היו לו אפשרויות רבות להצלחות גשמיות רחבות, הן מצד הביסוס הכלכלי והן מצד המעמד האישי. הציעו לפניו משרות נכבדות מאד, אשר היו מביאות לו עושר כספי ואושר החיים, במובנו המקובל. היו גם עשירים רבים, שביקשו להעניק לו סכומים גדולים ולכלכלו בהרחבה רבה, ביניהם: השר משה מונטיפיורי; האחים הירש מהלברשטדט; יורשי פינברג מקניגסברג ועוד⁽³⁾. אבל הוא דחה הכל בשתי ידיים. לא הסכים לקבל כל משרה כבודה, מלבד משרתו הראשונה בוילנא שהחזיק בה זמן קצר; לא לקח כל מתנה ובילה כל ימיו בעוני ובדוחק. מעודו לא היה לו כל רכוש „וכמעט לא הביט בצורת מטבע“. את כל עניני כלכלתו ניהלה אשתו, וכשהיא נפטרה ומצא בין חפציה צרור כסף, אשר חסכה קימעא קימעא מהוצאות הבית — לא נגע בזה וחילקו לעניים. ואף ספרים, צרכו היחידי בחייו, לא רכש לו, והשתמש כל ימיו בספרים שאולים. גם טליתו שבלתה מרוב שימוש, לא הסכים בשום אופן שיחליפיה לו.

עשיר אחד ביקר את ר' ישראל בקניגסברג, ובראותו את מעונו וסדר מחייתו, הביע את רצונו לעזור לו, אבל רבי ישראל סרב. פעם התפלל אותו עשיר יחד עם ר' ישראל בבית הכנסת וראה שהוא מתעטף בטלית ישנה-נושנה. העשיר ביקש ממקורביו של רבי ישראל, לדבר על לבו, שיקבל מידיו לכל הפחות טלית נאה, שיש בזה גם משום הידור מצוה. הלה הפציר ברבי ישראל והרבה לשדל אותו באופנים שונים. „אילו היה ה' מזמין לידי איזה ריווח — אמר הלו — הייתי קונה לי בראשונה טלית

(2) שם. (3) דאה שם 113 ובמירוט אצל יעקב מרק 97.

נאה". "אף אני — השיב לו רבי ישראל בדברי צחות — אילו אינה ה' לידי איזה ריווח, הייתי קונה לי טלית נאה" (4).

מעולם לא דיבר על מצבו הגשמי ולא דאג את דאגתו. אף מקום מנוחה קבוע לא היה לו. מזמן שעזב את קובנה, נדד ממקום למקום, "והתגלגל במצור ובמצוק", מבלי אשר ישום כלל לב לזה. היה רחוק ממשפחתו ובילה חלק גדול משנותיו כשהוא בודד וגלמוד. "לעת זקנתו היה מכנה את עצמו בשם עני זקן, והיתה מליצתו על לשונו: מה לעני זקן לבקש מחמודות העולם" (5).

אמנם יש לציין, שרבי ישראל לא גרס את הסיגופים. לא היה כמותו מקפיד בדייקנות על שמירת הגוף ובריאותו. כן הזהיר גם את תלמידיו על "שמירת הבריאות — בלי הפלגה — רק לאכול ולישון כראוי" (6). ואף במקרים שיש הכרח בסיגופים למטרות תשובה, התנגד לסיגופים גופניים והורה להשתמש בסיגופים רוחניים. "אין בידינו — כותב רבי ישראל לאחד מתלמידיו — להעמיס על הגוף סיגוף אכילה וכו'. היסוד לפנינו סיגופי המדות, להיות למרבה מהנעלבים ומעביר על מדותיו, בריחת הכבוד וכו', ועול לימוד התורה על כולם" (7). וגם בזה, בלימוד התורה, הוא מצווה לשמור על המדה הראויה, "ולא בהפלגה נגד הבריאות" (8). הוא התנגד לנזירות גופנית ותבע מילוי הדרישות הגשמיות. ברם, הוא חייבן מטעם הכרח ומטעם החובה: "ונשמרתם מאד לנפשותיכם" (9). לפעמים היה אומר, שהגוף הוא מתנה טובה שהעניק לנו הקב"ה ואסור לנו לזלזל בו. אבל בכל אופן, לא נתן ליצר החמדה והתאוה להתערב בזה. "כל חייו ושנותיו, שלומו ובריאותו היו אך קדש לה', יען כי הוא לעצמו בעד צרכי גופו בעוה"ז, התיאש מכל הקנינים והתרחק מכל חמודות תבל ואושר הזמן, ולא נהנה מן העוה"ז כלום, ולא היה לו ולא השאיר אחריו שום קנין בעולם, בלתי אם תורתו הג' וצדקתו המצוינת" (10).

(4) "אור ישראל" 114. (5) שם 115. (6) שם 66 מכתב כ. (7) מתוך

מכתב לר' נפתלי זילברברג ב"אור המוסר" חוב' י. (8) ראה מכתבו להרב ר'

מרדכי אריה מירויס מרדין ב"שערי ציון" — תמוז אלול תרצ"ג. (9) דברים ה.

(10) מדברי תלמידו ר' יוסף פלדברג בספרו "קדוש ישראל" עמוד 30.

הוא היה לומד מוסר באופן מיוחד, כדי לרומם את עצמו מעל לנטיות הגופניות. פעם בעשותו בעיר ביליסטוק בענינים ציבוריים, הרגיש בו בעל אכסניתו באמצע הלילה, כשהוא קופץ פתאום ממטתו ומתחיל לטייל הלך ושוב ולשנן לו את המאמר: „הקנאה והתאווה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם“⁽¹¹⁾. ר' ישראל נימק את מעשהו בזה, שיש לו לבקר למחרת היום בבית אחד מעשירי המקום, בקשר עם התרמה לטובת פעולות ציבוריות ידועות, והוא חושש, שמא בראותו את כבוד עשרו ויקר תפארת ביתו של אותו עשיר — תיכנס בלבו קנאה וחמדה, ומשום כך הוא לומד מוסר כדי לחסן את עצמו בפני המדות הללו⁽¹²⁾.

התרחקותו מהמדות והרצונות הגופניים הגיעה לידי דרגה כזאת, עד שלא הרגיש בהם כלל ולא היה בהם אף כדי לשחד אותו ולהטותו לצד זה או אחר. „הוא שירש מעצמו כל נטייה ופנייה רצונית ועצמית, עד שכמעט בטלה אצלו עצמיותו, וחפשי היה ברעיונותיו לפרוץ הנה והנה לחפש אחרי האמת באין מעצור לפניו משום נטייה עצמית“⁽¹³⁾.

מתוך כך, נזהר גם מנטיותיה של האהבה הטבעית לבנים, המקלקלת את השורה ומשחדת את האדם, באשר ראה בה שרישי החמדה והאנוכיות. הוא לא הפלה בין בניו לבין אחרים, לא בענינים רוחניים ולא בענינים כלכליים, מלבד מה שחייב בהם מצד הדין. לא ניצל את עמדתו וזושפעתו לטובתם, כמו שלא ניצלן לטובת עצמו. כשיצר חבורה מבין מצוייני תלמידיו לטפל בהם באופן מיוחד, וחשב שבנו, עם כל גדולתו התורנית, איננו מגיע לאותה מדריגה — לא צירפו אליהם, או כשאחד מבניו נמצא במצב כלכלי דחוק „לא שחד מכוחו בעדו“⁽¹⁴⁾.

כן גם התרומם מעל ליצר הכבוד. רי"ב כותב: „במדת הכבוד, כמעט הגיע למדת ההשתוות, שזכר החסיד בעל „חובת הלבבות“ — להיות השבת

(11) אבות פ"ד. (12) מפי תלמידים וותיקים בשם אותו בעל האכסניה הידוע

בשם: הסופר ממזריטש. (13) מדברי תלמידו ר' יוסף פלדברג שם עמ' 61

(14) „אור ישראל“ 118 וממקורות שונים.

והגנות שוה בעיניו. הוא אמר פעם אחת על עצמו, כי במדה זו יש לו דרך פילוסופית להיות דרכי הכבוד נבזה בעיניו נמאס" (15).

עניני הקריירה והכבוד התופשים בעולם מקום בראש, ובפרט בין גדולי האישים — היו מוזרים בעיניו ולא נתן להם שום ערך. הוא ברח כל ימיו מכל פירסום ומכל ריח של כבוד. לא קיבל שום מינוי מכובד ולא סבל כל תואר שהיו מעניקים לו. כשהיה מקבל מכתבים בתוארים גדולים, כנהוג בין הרבנים, היו לו למורת רוח „והיה מסתיר אותם ולא מביט בהם“. התערב בתוך העם והתהלך כאחד מהם, ולא הסכים לשום יתרון ביחס אליו לגבי אחרים. בזמן התמנותו לר"מ בוילנא, ומשפתחו טרם הספיקה לעבור לשם, בחר דווקא לאכול על שולחנות אחרים, כל יום אצל בעל בית אחר, כדרך שנהגו אז כל לומדי התורה, ובשום אופן לא ויתר על זה, למרות כל השידולים שאין זה לפי כבודו (16). היה מבקר כל איש שהיה דרוש לו — בביתו, ולא התחשב בכל נימוסי הכבוד המקובלים. קרה פעם, שאדם גדול אחד בא לעיר מושבו, ר' ישראל לא שם לב לנימוס המקובל, שעל האורח להקדים תחילה פני התושב, והוא הזדרז לבקרו במעונו אילו פעמים, לרגל איזה ענין ציבורי שהיה נחוץ לו. האורח לא מצא לנחוץ להשיב לו ביקור. רבי ישראל לא התחשב בזה והתנהג לפי תומו. נכבדי העדה ראו בזה פחיתות הכבוד לר' ישראל והעירו לו על הדבר הזה. אולם, רבי ישראל היה כה רחוק ממושגי הכבוד, עד שהשתומם לרוח זו של בני האדם ואמר, שכל התהלכות הללו הן בעיניו כמשחק ילדים. בשום אופן לא נתפש במוחו להבין איזה ענין יש בזה, מי ילך ראשונה ואם הלה ישיב ביקור או לא (17).

כשהוא היה בא לאיזה מקום, היה מזדרז לבקר תיכף את חכמי המקום, בטרם שהם יספיקו להקדימו. פעם נקלע לעיירה קלם, מקום מגורו של הצדיק הידוע ר' ליבלה חסיד. עד שלא הספיק ר' ליבלה לבוא אליו, בא ר' ישראל לבקרו. ר' ליבלה לא הכירו בפניו, ואחרי שסח אותו רגעים אחדים, ביקש סליחתו שאיננו יכול לבלות אתו, מפני שעליו להקדים את

(15) שם 114. (16) ראה רשימות בנו ב"תבונה" תש"א ז. (17) „אור ישראל" שם.

פני „האורח הגאון הגדול ר' ישראל מסלנט“. כששמע ר' ישראל את התואר שהוא מכתירו בו, קרא כאילו לעצמו בהשתוממות: „הגאון“ ומה גם „הגדול“? החסיד נבהל לשמוע כדברים האלה ומחה כנגדו, עד אשר נודע שזהו ר' ישראל, בכבודו ובעצמו⁽¹⁸⁾.

אופיינית היתה גם פגישתו עם הצדיק ר' נחום'קה מגרודנה. נודמן פעם לר' ישראל לבקר את העיר גרודנה. ר' נחום, שכיהן שם בתור שמש, שמח על ההודמנות הזאת והזדרז לבוא למלוננו, כדי להעמיד את עצמו לשרותו. ברם, ר' ישראל הקדים להקביל פניו בפתח ביתו, הכניסו בכבוד רב לחדרו, הגיש לו כסא לשבת ועמד לשמש אותו. ר' נחום, מרוב ענוותנותו, השתומם מאד שר' ישראל מחלק לו כבוד, ובמקום שבא לשמש ולכבד נמצא הוא מכובד, ואמר לו: „מורי ורבי, הן כבודו הרם הוא עמוד התורה והמוסר, נר ישראל ומופת דורנו!“ והשיב לו ר' ישראל: „הלא אדוני הוא עמוד התורה וגמילות חסדים ובצלו יחיו שאר עמו!“⁽¹⁹⁾.

כבוד עצמו, לא בא לו כלל בחשבון בדרכי הנהגתו, ואף לא הטה את דעתו לזוז מן האמת כמלא נימה, גם במקרים שהיה לו בהם משום עלבון והפחתת ערכו.

בימי כהונתו בישיבת ר' מילא בוילנא, הקשה לו פעם תלמיד אחד — מאלה שבאו בתחילה על מנת לקנטרו — קושיה חמורה באמצע שיעורו. ר' ישראל הודה שיש בקושיה זו פירכה לדבריו ועזב את דוכנו. ר' ישראל סיפר אחר כך לתלמידיו, כי עלו במוחו חמשה תירוצים לדחות את דברי המקשה, שהיו מתקבלים על דעתו, אבל הוא יודע בלבו שאינם נכונים וכי הצדק עם השואל והסתייג מהם. והוא הוסיף: „אל תחשבו שמעשה זה עלה לי בנקל. חשבונות רבים, משום כבוד התורה, משום השפעה וכדו', צפו ועלו ברעיוני להוכיח לי שמותר לדחות את הקושיה אף בתירוצ שאיננו לאמתה של תורה, אבל אני רקעתי ברגלי וגערתי בי בעצמי: ישראל! הרי אתה לומד מוסר! ומיד הודיתי על האמת וירדתי מהבמה“⁽²⁰⁾.

(18) „שערי ציון“ חוב' כסליו—שבט תרצ"ג עמ' ס. (19) ראה „תולדות מנחם“

של ישראל דוד מילר פיטרקוב — תרע"ג עמ' 105. (20) מפי תלמידים ותיקים בשם

רבי ישראל לא רק התרחק והטהר מכל זיקה של כבוד, אלא גם השתדל בכל תכסיסו ערמה למעט את דמותו בעיני הבריות ולהעלים את חכמתו וגדולתו. "שבילו היה כהולך במים רבים ועקבותיו לא נודעו". כאמור, החליט רבי ישראל — אחרי אשר בא לידי הכרה שאין ללכת בזמננו בדרך הנסתרים — להתגלות אל בני העם, כדי שיוכל להשפיע עליהם ולהדריכם בנתיבות החיים. אולם, גם אז לא התגלה רק במקצתו, עד כמה שמצא לנחוץ להשפעתו. הוא גילה טפח וכיסה טפתיים ונשאר נסתר בתוך הנגלה. כשהיה מתרועע עם גדולי תורה, היה מקטין את עצמו מאוד. הוא היה מכסה על חריפותו ובקיאותו ועושה את עצמו כאילו יודע⁽²¹⁾. תלמידו ר' יוסף פלדברג מציין: "מעולם לא נהנה מדברי תורה ולא עשאה עטרה להתגדל בה. — כל אלה הבאים לבקש תורה מפיהו כדי לחדות בפלפולא דאורייתא דיליה ולהביט נפלאות מתורתו, אישתמוטי הוא דקא הוה משתמט מינייהו ולא השיב לשואליו דבר בדברי תורה, ליהוי צנוע וכדי שלא לבוא לידי התפעלות ליהנות מדברי תורה או להתכבד בה ולא קרדום לחפור בה"⁽²²⁾. ידוע, שידע בעל פה את כל הש"ס עם פירושי התוספות. היו מקרים, ששמעו אותו לומד בעל פה כסדר, בלשון הגמרא והתוספות. ברם, בשעת שיחתו בדברי תורה, כשהיה מוכרח להשתמש באיזה מקור תלמודי, היה מוסיף תמיד, שבמקרה נודמן לו בימים אלו לעיין באותו מקום⁽²³⁾.

כשהיה בא למקום שאין מכירים אותו, לא היה משתמש בכלל: "שרי ליה לאיניש לאודועי נפשיה, באתרא דלא ידעי ליה"⁽²⁴⁾ ולא היה מציג את עצמו. ויש אשר היה מודמן בין חבורת אנשים שהיו מתווכחים בדברי תורה, ועל ידי הערה קלה יכול היה להסיר כל קושיותיהם, והוא לא היה מתערב במלה אחת, כאילו אין לו כל הבנה בענינים הללו⁽²⁵⁾.

לפעמים, היה מצביע על דרכו זו, לפני תלמידיו. פעם בא אליו אחד

תלמידו ר' יעקב יוסף, המגיד דוילנא, שבגלל עובדה זו דבק ב' ישראל ונהה אחר שיטת המוסר.

(21) "אור ישראל" 119. (22) ראה "קדוש ישראל" צמ' 20. (23) "אור ישראל"

שם. (24) נדרים סב. (25) הרב ד"ר אהרמן ב"אזראעליס" 1883 גליון 22—21.

מגדולי חכמי התורה שבגרמניה להכיר אותו. רבי ישראל הרצה לפניו חידוש קל בפירוש איזו משנה. אחרי שהלה נפרד ממנו, אמר רבי ישראל לתלמידיו שהיו נוכחים בשעת הפגישה: „האם לא יכולתי לדרוש לפניו חידושי תורה אשר יבקעו את מוחו, אבל אינני רואה איזו תועלת תצמח מזה“⁽²⁶⁾.

פעם נודמן לעירו ר' יהושע אייזיק שפירא מסלונים, המכונה ר' אייזיל חריף, שבא להפיץ את אחד מספריו שהוציא אז לאור. כשבא רבי ישראל לבקרו במקום איכסונו, הציג לפניו ר' אייזיל את ספרו לעיין בו. רבי ישראל ביקש את סליחתו והתנצל, שהתפיסה שלו איננה קלה וקשה לו לעיין בספר. התשובה הזאת עשתה רושם מוזר על הגאון האורח. אבל אחרי ששהה במקום זה כשבועות אחדים והספיק להכיר את רבי ישראל, הביע את תמהונו לפני נכבדי העיר על גדולת כוחותיו ואמר עליו: „ראו בריה שברא הקב"ה בעולמו. הכל משתדלים ועמלים להודיע בעולם את טבעם וגדולתם, ועוד הם דואגים ויראים פן תחסר לעולם איזו ידיעה ממהות ערכם, והגאון אור ישראל עמל בחריצות נפלאה להסתיר מבני אדם את גדולתו וכוחותיו הנפלאים“⁽²⁷⁾.

בזמן שר' ישראל היה מופיע לפני הציבור והיה מוכרח להתגלות לצורך השפעתו, החזיק קו משקולת בידו: קודם כל, היה סוקר את הקהל, ולפי עינו הגאונית החדה, היה מכוון את המדה, כמה עליו להתגלות וכמה להישאר בהסתר. אין זו אומנות קלה, ולפעמים היה הדבר גורם לו הרבה צער ודאגה. מצד אחד היה מרתת, שמא הוא עובר על המדה בהתגלותו ויש בזה כוונה של כבוד, ומצד שני היה דואג, אולי בהתמעטות כבודו הוא מקצץ מהשפעתו. ולא פעם קרו מקרים שהסבו לו מלחמה פנימית והתנגשות הכוחות, כפי שהיה מתאונן לפני תלמידיו.

(26) מפי תלמידים וותיקים בשם ר' נפתלי אמסטרדם. (27) ראה ב„אור ישראל“ עמ' 120 את הסיפור הזה בשם „אחד מגדולי גאוני הדור“. כפי שנמסר בעל פה, היה אותו גאון — ר' אייזיל חריף. בהיותו ידוע למחודד ומתיחס בביטול לכמה מגדולי הדור, יש לאותה עובדה משנה ערך.

פעם, לרגלי מסעיו לדרוש בעיירות, קרה מקרה שבו באו לידי גילוי התלבטויותיו בבעיית התפרסמותו. הוא היה נוהג עובר לדרשתו, לפרסם את הנושאים, ביחד עם מקורות הש"ס והמפרשים, שעליהם יבנה את חידושו, כדי שהקהל יוכל לעיין בהם ולהתכונן. פעם בבואו לאחת הערים — יש אומרים שזו היתה עיר וילנא — תלה, כדרכו, על דלתות ביהכ"נ מודעה ארוכה ובה יותר ממאה "מראי-מקומות" בענינים שונים. כשעלה בשבת אחרי הצהרים על הבמה לשאת מדברותיו, ביקש את השמש להביא לו את המודעה, כדי שתהיה לפני עיניו בעת מרוצת דרשתו ויהיה מרוכז באותם הנושאים. ומה השתומם לראות שהחליפו את המודעה ושינו את מראי המקומות. רבי ישראל החזויר כסיד ונשאר קופא על מקומו כשהוא גבוך וגדהם. אחרי כעשרה רגעים, שב למנוחתו ודרש לפני הקהל פלפול עמוק לפי המקורות הרשומים במודעה המוחלפת, וכולם השתוממו לגאונותו המופלאה. למחרת, באו שני צעירים והודו שידם היתה במעל הזה וביקשו סליחתו. הם רצו לנסותו ובדו מלבם "מראי מקומות" שונים ורשמום במודעה.

כשסיפר רבי נפתלי אמסטרדם את העובדה הזאת, הוסיף, שאל יחשבו שרבי ישראל היה צריך לשהות עשרה רגעים כדי ליצור דרשה חדשה. כשרונותיו היו למעלה מכל מושגינו, ובמהירות הבזק היה מחדש פלפולים נפלאים. אלא שבאותה שעה, היתה לרבי ישראל מלחמה קשה עם עצמו. רגע חשב להודיע לקהל, ששכת את פלפולו ולרדת מהבמה "ככלי מלא בוש", ולא להראות את עצמו לבעל יכולת גאונית כזו. אולם באותו זמן, באה מחשבה בלבו, אולי על ידי זה שיבזה את עצמו, תאבד השפעתו וכל עמלו יהיה לשוא. המלחמה הזאת התחוללה בגפשו באותם עשרה הרגעים והעמידה אותו בנסיון קשה, עד אשר לבסוף, הכיר בודאות במעמקי נפשו שאין כוונתו לשם כבוד עצמי והמשיך בהרצאתו⁽²⁸⁾.

בהיותו בקובנה, כיבדוהו פעם, בעת חגיגת סיום הש"ס, לדרוש הדרן. רבי ישראל התפשט בהרצאתו כיד ה' הטובה עליו. הוא הרצה שש שעות רצופות, עבר על כל מסכתות הש"ס ושילב כל אחת — סופה בראשה ובראש

(28) ראה ב"ישורון" 1920 גליון 2 את מאמרו הגרמני של הרב ד"ר יחיאל ויינברג.

המסכת שלאחריה, כדרך ההדרנים לפניו, וגילה חידושים עמוקים מאוד אשר הפליאו והדהימו את השומעים. כשבאו אליו תלמידיו לאחר הרצאה זו, מצאוהו כשהוא סר וזעף. כששאלוהו לסיבת הדבר, ענה: „נראה אני בעיני כאותו קומדיאנט (עושה מעשה להטים) על גבי זירת הקרקס. בלי כל תועלת, התגנדרתי בלמדנותי“. כנראה, ראה בזה הפרזה על המדה בהתגלותו⁽²⁹⁾.

בזמן שהוציא לאור את חוברות „התבונה“, שראה בהן תועלת הרבים, כפי שהוא כותב בהקדמה, רצה להבטיח מראש שלא יכירו על ידן את ערכו התורני, והוא מקדים בחוברת הראשונה: „הנני לגלות מראש (לבל אהיה כגונב דעת הבריות) כי דברי (למעוט ידיעתי) יבוא בעזר זולתי אי"ה“. כוונתו היתה להעתקת הדברים וסגנון הלשון, אשר מי שהוא היה עוזרו בכך, אם כי גם בזה הצטיין מאוד. אבל הוא מסר הודעתו זו בצורה סתמית, כדי לעשות רושם על הקוראים, כאילו גם בחידושי התורה ובמאמריו המוסריים הוא נעזר על ידי אחרים, ולמעט בזה את כבודו.

כידוע, היה גם גדול בחכמת המיסתורין. נמצאו אצלו ספרי קבלה שונים והיה עוסק בהם בהתמדה. נדפסו בשמו הערות ידועות בקבלה, בספר „לשם שבו ואחלמה“. בהזדמנויות שונות, האיר עיני גאונים ידועים במאמרים קשים ב„זוהר“⁽³⁰⁾. היו לו, כאמור, גם ידיעות רבות במדעים שונים: פילוסופיה, פסיכולוגיה וכדו'. אולם, הוא לא דיבר בזה עם שום איש והצליח להעלימם מהבריות עד שלא נודעו עקבותיהם.

(29) שם, בהוספת פרטים מפי תלמידים ותיקים. (30) פעם נפגש עם אחד מגאוני הדור, והלה שפך לפניו את מרי שיחו על אשר גדולי המקובלים סוגרים את עצמם בדי אמותיהם ואינם מגלים סודות הקבלה, והנה הוא עומד בענין קשה ב„זוהר“ ואיננו יודע לרדת לעומקו. הוא גמר שיחתו במלים קשות כלפי המקובלים, שהם עתידים ליתן בזה את הדין. ר' ישראל נבהל, כנראה, מהתרעמותו של אותו גאון והציע לפניו להראות לו את המקום ב„זוהר“ שהוא מתקשה בו, אולי ביחד יצליחו למצוא פירוש. ר' ישראל עבר כהרף עין על המאמר והבהיר את כל הענין, עד שאורו עיניו של אותו גאון לרוב תמהונו והשתוממותו. (מפי הרב ר' אריה לוי מירושלים בשם מקור נאמן).

כן נהג גם ביחס לחסידותו. מלבד שהשתדל בכל האמצעים להעלים את הליכותיו מעיני הבריות ולא היה ניכר עליו מצדקתו ולא כלום — היה מתחכם להסתיר גם את מעשיו הגלויים בדרכי הסוואה שונים. די לציין עובדה אופיינית אחת: באחד ממכתביו אל הרב ד"ר אהרמן, שבו הוא מגלה בהכרח את דקדוקיו וחומרותיו בעניני שחיטה, הנוגעים לו שם למעשה — הוא מוסיף, שהוא נוהג כך, „משך רב מאיזה טעמים ביותר לבריאותו“³¹. כדאי להעתיק כאן את דברי ר' שמחה זיסל בזה באחד ממכתביו: „אל יעלה בדעת המכירים אותו בשנים האחרונות שלו כי הם מכירים אותו. ידעו נאמנה כי טעות זו יכולים הרבה לטעות בו. והאמת כי מלבד שדרכו בקודש מעודו להסתיר מאד מעשיו, כאשר ידעתי בברור שלם, אף גם בהיותו מאור לרבים לא הראה רק מה שנדרש להענין, בין בתורה, בין ביראה, אבל בסוף ימיו כאשר התיאש ממטרתו אשר חשב לעשות וראה שאין הזמן ראוי לכך — מי שמכיר אותו בזה הזמן אינו יודע אותו מאומה עד שידמה שמכיר אותו. אנחנו המכירים אותו משנים קדמוניות שעסק ברבים, ידענו כי אין אנו יודעים אותו, לא באמונת נשים וקטנים, אבל ע"י ברורים באר היטב. כדומה, שמענו ממנו מאמר והסברנו פנים לפי דרכנו, ולאחר כמה שנים נתודע לנו מאתו כוונה אחרת בזה המאמר אשר לא עלה ולא יעלה כמעט על לב איש. כזה קרה לנו פעמים רבות, אין מספר כמעט. לא באתי לספר תהלותיו, לא עלי לספר זאת. אף לפי מיעוט ידיעתי אותו, קצרו כמה גליונות לבאר מעט מהם. אמנם לא באתי רק להודיע להאנשים המכירים אותו בסוף ימיו שיכולים לטעות כי הם יודעים אותו ויהיו מהאינם יודעים שאינם יודעים.

אני מאז מרגלא בפומי, כי הוא נשאר נסתר ונעלם מאנשי דורו וכן מעט מעט יודעים אותו מעט מעט.“

לשיא פסגת ההצנע — הגיע בהסתרת מעשיו ופעולותיו הציבוריים. כאמור, היה עסקן ציבורי ומדיני ממדריגה ראשונה ועושה ומעשה בקנה מדה עולמי בכל עניני העם והיהדות, מלבד דרכי הנהגתו ומעשיו הפרטיים

(31) ראה מכתבו בפקסימיליה לעיל עמ' 208.

המופלאים. כרגיל, נוהגים העסקנים לפרסם כל מצעד כף רגלם, ולהבליט קבל-עם כל פעולה שנעשתה על ידם באופן ישר או בעקיפין. אין חוששים גם להפרזה והגזמה ובלבד שיגדל שם כבוד תפארתם. רבי ישראל השתמש בכל תכסיסי ערמתו להעלים את מעשיו הפרטיים והציבוריים. עם כל פעולותיו העצומות בהיקף כה רב בארצות שונות, אין איש יודע מהן והכל מעולף סודיות סתומה. הוא יושב בגרמניה יותר מעשרים שנה, וידוע שלא נתן רגע דמי לנפשו מדאגה לציבור. נדד ממקום למקום, בא במגע עם אישים שונים בכתב ובעל פה, וכל ענין נגע עד נפשו, כאילו הוא הוא הנושא באחריות המצב, ובכל אלה, אין איש יודע כלום מכל תכניותיו ופעולותיו, הנעלמות ממנו עד היום. גם מפעולותיו ברוסיה יש לנו ידיעות קלושות מאד, אשר הסתננו במקרה מאיזו סיבה שהיא והביאו לאזננו איזה הד ממושטש. כל מעשיו היו חבויים וכמוסים, וחתובים בשבעה חותמות שלא יתגלו לשום אדם. זאף המעשים הפומביים, התחכם לא לזקפם על חשבוננו ולא נתן שמו עליהם. ויש אשר היה מסתתר מאחורי גביהם של אישים אחרים ומצליח להתחמק ולהשאיר את עצמו בצל. מעטים מאד ידעו ויודעים שמאחורי מפעלים רבים, שעודדו את היהדות ברוסיה, גרמניה, צרפת וכו', עמד ר' ישראל, יזמם, ניהלם וכיוונם כקברניט זקן ומנוסה המנהיג את הספינה. הוא היה אמן ההצנע, במלא מובן המלה. הוא גילה בזה דרך חדשה, דרך של הצנע והסתר בתוך הגלוי והמפורסם. יפה ציין רבי שמחה זיסל, בהזדמנות ידועה, שעם החלטת רבי ישראל לא לאחוז בדרך של נסתר, נשאר נסתר בתוך הנגלה, ורק אדם שהגיע במדת הכבוד למדריגת "ההשתוות" ראוי לכך.

פרק כט.

חופת לצניעות ועילוי המדות.

ומתוך ההצנע בא אל הצניעות, אל צניעות ופשטות החיים ודרכי הענווה. הוא התהלך כל ימיו כיהודי סתם והתנהג בפשטות גמורה. לא הרשה לשום איש לשמש אותו ולא נתן ברכות לשום אדם בעולם. לא

הצטיין בהליכות מיוחדות ולא ראו בו כל חסידות. גם בתפילתו נהג בפשטות, ואף כי תפילתו היתה סוערת מאד, הבליג על התלהבותו וכלם כל הבעה חיצונית. חכם אחד, שראה אותו בשעת תפילתו ביום הכפורים, מוסר, ש"עמד בלי שום תנועה, רק היו נראים שורייקי דדמא בעורקי רקתו שאצו רצו בלי הרף ומשתי עיניו שטפו בלי הפסק שני נחלי דמעו¹". גם במלבושיו לא נבדל משאר בני העם. לא לבש איצטלה דרבנן, כדרך הרבנים באותה תקופה, לא חבש כובע מיוחד לראשו ולא ניכרו בו כל רישומים יוצאים מגדר הרגיל, מלבד אשר זיו קלסתר פניו, שהזהיר באור עליון, תואר יפיו המקסים, צחות בגדיו ונימוסיו הגהדרים, העידו על חכמתו ואצילותו².

כדי להדגים את צניעות הליכותיו, כדאי לציין עובדה מענינת אחת. נכדו של בעל "תוס' יום טוב" בילה פעם באחת מערי הקייטנות בליטא. באחד הימים קיבל מכתב מקרובו, בו הוא מבקשו לכתוב לו על טיבו והנהגתו של ר' ישראל מסלנט, הנמצא אתו בקייטנה. מקבל המכתב השתומם מאד: היתכן שר' ישראל נמצא כאן והוא איננו יודע כלל? הוא התחיל להעביר במחשבתו את כל אורחי הקייטנה, הידועים לו היטב, מי מהם ראוי להיות אותו ר' ישראל. אמנם הוא נפגש כל יום עם יהודי אחד בשם ישראל הנמצא במקום — זה חמשה שבועות ויש לו ענינים משותפים אתו: הם התנו ביניהם תור להוליד את עופותיהם לשחיטה אל השוחט הגר בריחוק מקום; פעם אחת הוא הולך אל השוחט ולוקח אתו את התרנגולת של ישראל זה, ופעם אחת הולך ישראל ולוקח אתו את התרנגולת שלו. אבל לא יתכן שיהודי פשוט זה הוא אותו גאון וצדיק. הרי הוא לבוש בגדי הדיוטות, חבוש כובע-רגיל לראשו ומתנהג כאחד האנשים וכו'.

לאחר שלא מצא במקום איש אחר בשם ישראל, החליט לתהות על קנקנו. למחרת בעת פגישתו אתו, שאל אותו אם איננו מעיירה סלנט, ואחרי שהלה השיב לו שמוצאו מסלנט הבין שאמנם זהו ר' ישראל סלנטר. בתשובתו לקרובו, כתב נכדו של בעל "תוס' יום טוב" שלתאר לפניו

(1) מפי הרב ר' אברהם גיימרק. בשם הרב ר' אברהם הלר מליבוב. (2) ראה "אור

את טיבו ודרכיו של ר' ישראל אין בידו, כי איננו ראוי לכך; אבל דבר אחד באפשרותו לכתוב לו כי במשך חמשה שבועות היה נפגש אתו יום ויום ולא הכיר בו כלום, וכי עד שקיבל את מכתבו לא ידע כלל שגאון וצדיק זה נמצא בקרבתו. עובדה זו — הוא מסיים במכתבו — דיה להכיר את טיבו של ר' ישראל³).

בעיקר, היה מתמיה בחיצוניותו ובהליכותיו, בבואו בחברת גדולי הרבנים והאדמו"רים. כל אלה רובם היו מופיעים בהדרת כבוד, בלויית גבאים ומשמשים, כשהם מעוטפים קפוטית משי ארוכות או פרוות נוצצות יקרות, חבושים לראשם מגבעות קטיפה גבוהות, בעלות שוליים רחבות, או מצנפות שער (שטריימיל) מרובות גוונים, ומסביב להם רעש והמולה. ואילו הוא היה בא ברגליו בתלבשתו הבעל-ביתית, בשקט ובצניעות ונראה ביניהם כהדיוט בין חתנים.

מספרים על פגישות מענינות מאד בינו ובין גדולי האדמו"רים שבדורו, שעשוהו מחיצה מיוחדת ומאפיינות את מהותו ושיטתו. פעם, נזדמן רבי ישראל לפונדק אחד בעיר הבירה פטרבורג עם האדמו"ר הלובוויצאי ר' שמואל שניאורסון. בחדרו של האדמו"ר, לא שקטה הדלת לרגע. אנשים נכנסו ויצאו, זה לבקש ברכה, זה לשאול עצה וזה להקביל סתם את פני הרבי, גבאים ומשמשים הסתובבו הנה והנה לפקח על הכניסה והיציאה ולהשגיח על הסדר והכבוד. לפנות ערב, היו מתכנסים חסידים, שומעים דברי חסידות, שרים ניגונים ומתפללים בדביקות. ויש אשר גם שמו יד על כתף ויצאו לריקוד. כל הסביבה המתה וצהלה. הרבי שמח מאד שבפטרבורג שוררת תנועה כה גדולה של יהדות.

בחדרו של רבי ישראל שררה דומיה. הדלת היתה סגורה על מסגר, איש לא בא ורבי ישראל ישב לבדו ועיין בספרי מוסר. פעם תעה, כנראה, רבי שמואל ופתח את דלת חדרו של ר' ישראל. הוא נשאר עומד על סף הדלת משתומם. כשרבי ישראל קם כנגדו ושאל למבוקשו, השיב ואמר: „אין אני מחפש את כבודו, אני מחפש את היהודים הליטאים שלו, באילו

(3) מפי ר' אברהם יפין.

עולמות הם נמצאים אם לא אצל כבודו?⁴). רבי שמואל מצא כאן הזדמנות לגלות את דעתו. הוא היה רגיל לומר, שאחרי כמה דורות, ריחם הקב"ה על המתנגדים האומללים והוריד להם ממעל נשמה של רבי, בדמותו של רבי ישראל סלנטר, והמתנגדים המסכנים החמיצו את ההזדמנות.

אולם, ר' ישראל ברח בכוונה מהשאון והתחמק מכל המולת הכבוד. שיטתו היתה אחרת: הוא סבר כי לא ברעש — ההשפעה ולא בהמון — ההצלחה, כי אם בקול דממה דקה, בקול הדק הפנימי המתעורר בקרב הלב מתוך התבודדות והתכנסות עצמית, מתוך התבוננות שקטה ונוקבת ומתוך חיטוט נפשי איטי ועקבי. ר' ישראל הרגיש, שמקננת בתוכו נשמה של רבי והוא מילא תפקיד של רבי, אבל הוא הסתייג מאיצטלה של רבי. הוא ראה את דרך השפעתו בפשטות ובצניעות, בשקט ובדממה.

לר' ישראל הזדמן עוד פעם להפגש עם ר' שמואל, באחד ממקומות המרפא שבגרמניה, וגם כאן התבלטו דרכיהם השונות. במקום הזה היה מעין, שכל האורחים היו באים לשם יום לשתות את מימיו המבריאם. לכבוד האישים הגדולים שהיו מבקרים שם, הנהיגו שהכל יבואו אל המעין בגילוי ראש. פעם שאל האדמו"ר את ר' ישראל, כיצד מצא לו עצה בענין גילוי הראש? רבי ישראל ענה, שזוהי באמת שאלה קשה, אבל הריהו בבחינת אונס ו"אונס רחמנא פטריה"⁵). אז הראה לו ר' שמואל פאה נכרית על ראשו, וסיפר לו שהוא הזמינה באופן מיוחד לשם כך, ולפני שהוא הולך למעין, הוא חובשה לראשו. ר' ישראל לא היה בידו להרשות לעצמו לוקסוס כזה. אילו היה מוציא כספים על פאה נכרית — אמר ר' ישראל — לא היה נשאר לו לשלם שכר האכסניה והיה צריך להטיל את עצמו על הצבור⁶).

האדמו"ר היה נוסע יום יום אל המעין, שהיה קרוב למעונו, במרכבה נהדרת, רתומה לכמה סוסים בלוויית סיעת חסידיו. ר' ישראל היה הולך אל המעין ברגל ולבדו. הדבר היה תמוה אצל החסידים. נתפשטה גם

(4) ראה ב"ישורון" 1923 עמ' 181 מאמרו של הרב א. א. קפלן "Zwei Wege".

(5) בבא קמא כח. (6) ראה יעקב מרק 96.

שמועה, שנמסרה מפה לאוזן, שאין דעתו של ר' ישראל נוחה ממרכבתו של הרבי. התחילו לחקור איזה איסור ראה בזה. עלה על רעיונם, שאולי הוא מוצא במרכבה חשש של שעטנז, ומסרו את הדבר לרבי. הרבי השיב שבעל "שבות יעקב" מתיר⁷). פעם כשפגש האדמו"ר בדרך נסיעתו את ר' ישראל כשהוא הולך ברגל, הזמינו אל המרכבה ואמר לו בבדיחה: "טוב לסמוך על בעל "שבות יעקב" מלסמוך על הרגלים"⁸).

ואופייני הדבר, שלא עלה על דעת איש — עם כל דיקדוקם וזהירותם בכל מנהג קל — שר' ישראל חושש משום יהירות וגאווה. רבי ישראל לא יכול לתאר לעצמו שאפשר להיות בהרחבה כזו, בכבוד שרים ונסיכים, ולא להיכשל במחשבות של גאווה, או להיפגע לפחות במדת הענווה. יש מספרים, שזאת היתה תשובתו של ר' ישראל על הזמנת הרבי למרכבה, והרבי ענה לו, שאדרבה, דווקא בדרך זו יש להגיע למדריגת הענווה: לגור בחצרות נסיכים, ליהנות מכבוד מלכים, לנסוע במרכבות יקרות, להשתמש בשירותם של גבאים ומשמשים, ועם כל זה להיות שפל ועניו.

ר' ישראל לא זו משיטתו והמשיך בדרכו זו: דרך של פשטות, צניעות תום וענווה. הוא לא הסכים להיות מכובד יותר מאחרים ולא ראה את עצמו ראוי לחיים מרווחים יותר משאר בני האדם. הוא הכיר את עצמו וידע שהוא מחונן בדעת עליונה ובכוחות גדולים⁹) אבל הוא ראה בהם מתנת

(7) הלכה זו העתקה כאן בשם "שבות יעקב", כפי שרשום במקורות שבשמם מסופר אותו מעשה. אולם המתברר לא מצא אותה הלכה ב"שבות יעקב", כי אם ב"פנים מאירות" לר' מאיר איזנשטדט ח"ב סי' קיב. וראה "פתחי תשובה" ביו"ד סי' שא ס"ק א ו"באר היטב" שם הדנים בשאלה זו. (8) יעקב מרק שם ובמאמרו של הרב י. קפלן שם. גם הרב א. גיימרק מוסר עובדות אלו בשינויים קלים בשם החכם החב"די ר' דוב זאב קזיבניקוב, רבה של יקטרינוסלב. (9) מספרים, שאמר על עצמו: "יודע אני שראשי שקול כנגד אלף איש, אבל לעומת זה, הרי חובת עבודתי שקולה כנגד אלף איש" (חבר המאמרים לר' ירוחם הלוי מאמר קד). גם מוסרים בשם ר' נפתלי אמסטרדם, שפעם התעלף רבי

אלהים, אשר אין לו כל זכות ורשות להתגאות בה ולהתנשא על הבריות. מרוב ענוותנותו, גם לא הסכים לעשות אקספרימנטים נפשיים ולהכניס את עצמו בנסיונות של ענווה תוך עשירות וגדולה, ונשאר כל ימיו בצניעותו ותומו.

כדאי לציין אפיזודה קטנה, המאפיינת את ענוותנותו ותמימותו של רבי ישראל. פעם בא לבקרו "חסיד" עשיר אחד. אחרי אשר החסיד נפרד ממנו, הניח לפניו מאה רובל בתור "פדיון נפש", כמנהגם של החסידים עם רבותיהם, וביקשו שיתפלל בעדו ויבקש רחמים עליו. ר' ישראל לא קיבל את הכסף והחזירם לו בתמהון. החסיד חשב, שבודאי ר' ישראל אין דעתו נותה ממתנה זו, שהיא מועטת לגבי ערך גדולתו, והוסיף לו עוד מאה רובל. גם סכום זה לא קיבל רבי ישראל, עד שלבסוף הוציא החסיד שטר של חמש מאות רובל, סכום בעל ערך רב מאוד בעת ההיא, והניח לפניו. חייך רבי ישראל ואמר: "אם כבודו מוכן להפריש מהונו תרומה כה גדולה, הרי הוא "היהודי הטוב", ואם כן אבקש אני אותו שיתפלל הוא בעדי ויבקש רחמים עלי" (10). רבי ישראל לא הרגיש בעצמו שום יתרון — באופן יחסי — על הזולת עד כדי כך, שאם ראה בחבירו איזה מעשה גדול — העריך אותו יותר מעצמו.

גם לעת זקנתו, שהגיע בה למדרגות גדולות מאד, לא נפגמה מדה ענוותנותו וצניעותו. בימיו האחרונים, כשתקפה עליו מחלתו בעיר קניגסברג, ונכבדי הקהלה, שטיפלו בו, נעצו יחד להעביר שעון מחדרו כדי שלא יפריע את מנוחתו, התרעם עליהם ר' ישראל ואמר: "מה תבקשו? איש עני זקן חולה. מה בכך אשר דופק מורה שעות באזניו? האם תאמרו עוד לרצף את פני החוץ בתבן וקש?" (11).

רבי ישראל היה משולל גם ממדת הרוגז והקפדנות. "הוא היה מחמיר

ישראל, אחרי שתירץ רמב"ם קשה. כשהתעורר מהתעלפותו, אמר: "אם יש לי כשרונות כאלה, הרי מוטלת עלי אחריות גדולה ויתבעו ממני, למה אינני מתוויר את העולם למוטב".

(10) מפי תלמידים ותיקים. (11) "אור ישראל" 115.

מאוד במדת ההקפדה לעקרה ולשרשה מכל וכל, כי היא גורמת כמה עבירות — — — והיה אומר שכמעט כל העבירות שבין אדם לחבירו אינן נעשות אלא בקפידא¹²). מעודו, לא ראו אותו כועס או מתרעם, אם כי היה רגשן מאד ובעל נפש סוערת. הוא עקר מלבו כל שורש של טינה והתרעמות, עד שלא באו כלל לגבול הוויתו. אם מי שהוא היה גורם לו רעה או מקניטו, לא רק היה מעביר על מדותיו, אלא מזדרז באותו רגע לגמול לו טובה¹³). קרו מקרים בעניני ציבור, שר' ישראל התרגז בהם, כדי לזרוק מרה ביחיד או בציבור לשם תוכחה. אבל כעס זה היה מעושה. ויש שהרגישו תוך רגעי קצפו, שהוא מסב פניו אל הקיר ולוחש לעצמו: "כעם הפנים ולא כעס הלב". פעם נכשל במדת הרוגז, בקשר עם עסקנותו במגיפת החלירע בוילנא, חזר אותו מקרה כל ימיו. נחמתו היחידה היתה, שאותו רוגז בא לו מתוך הרגשתו העמוקה בעניני פיקוח נפש, שמסר אז, כידוע, את נפשו עליהם¹⁴).

הרב ד"ר אהרמן מספר עובדה מענינת¹⁵). בשבת ר' ישראל בברלין, היו נוהגים כמעט כל אורחי רוסיה ופולניה שהזדמנו לשם, לבקר אותו, כדי ליהנות מזיו קלסתר פניו או לקבל ממנו עצה ותושיה. פעם כשנכנס הרב אהרמן לחדרו, מצאהו במצב רוח מדוכא מאד. כששאלהו לסיבת הדבר, סיפר לו שזה עכשו ביקרוהו שני יהודים מקובנה, ומסרו לו על דבר תיקונים ידועים שעומדים להכניס בבית המדרש בקובנה, מקום תלמודו בעבר, שהוא חוזה להם תוצאות בלתי רצויות. כשהרב אהרמן חזר ושאלהו אם יש בזה כדי להצטער כל כך, ענהו בשלילה, אלא שעקב זה בא לידי איוו התעוררות של כעס. "האם התבטא לפני האורחים בביטויים שיש בהם משום עלבון?" שאל הרב אהרמן. "חלילה! — ענה רבי ישראל — אף אחד חוץ ממני לא הרגיש בזה". "ובכן מה הדבר שמדאיב כ"כ את לבו?" שאל

(12) מתוך כתבי ידו. (13) ראה להלן פרק לב את שיטתו, שיש בזה מצות עשה

מן התורה וכמה מקרים מופלאים שנהג בהם כך. (14) מפי הרב א. ברוידא בשם ר'

נפתלי אמסטרדם. (15) ראה מאמרו של הרב ד"ר אהרמן ב"אוראעליט" 1883 גל' 22—21.

שוב הרב אהרמן. "וכי מה אתה שואל?" תמה רבי ישראל. "האם אינך יודע שכל הכועס כאילו עובד עבודה זרה וכל מיני גיהנם שולטין בו?"¹⁶. עובדה זו דיה להוכיח, כמה צירף וזיקק רבי ישראל את נפשו מכל זיקה לאותה מדה.

עקירת הכעס וההקפדה, כמו כל שאר המדות, עלתה לו בעבודה ממושכת ומאומצת. הוא השתמש בדרכים פסיכולוגיים שונים ובתכסיסים רבים. כמה מהם מסר לתלמידיו, אשר מתוכם יש להשקיף על גדולתו הנפשית ותהליכי השתלמותו. אחד האמצעים המעשיים שלו הוא, שהאדם ישים אל לבו את חובותיו המרובות בעבודת ה', לאלהים ולבני אדם, לתקן את עצמו ולתקן העולם, באשר זוהי תכליתו בחיים. תוך הרגשה ודאגה גדולה כזו, לא יכול לעלות על דעתו כלל להיפנות למעשה קטנות של קפידות ותרעומות. שרשה של העצה הזו, הוא רואה בדרכי העולם: אם יש לאדם דאגות גדולות בענייני מסחרו לשלם שטרות ולצאת מסיבוכים כספיים שונים, היתכן שישים לב בעת ההיא להידורים חיצוניים פעוטי ערך. כן הדבר הזה¹⁷.

אמצעי אחר מצא בזה, שהאדם יסכים בלבו להיות איש חסד ומיטיב עם הבריות. את השאיפה הזאת יקבע למשאת חייו ויהגה תמיד מחשבות איך להיטיב עם הזולת ולגרום לו נחת רוח. בהיותו חדור תמיד מחשבות אלו, יעלה לו בנקל לעצור בהתפרצות כעסו אשר הוא בניגוד גמור לכל מהלך שאיפותיו. דרך זו מכוונת לשיטת התכסיסים שלו הידועה, האומרת — לא לבוא בהתנגשות ישרה עם המדה, כי אם לבוא אליה בעקיפין, מנקודת השקפה של מדה אחרת אשר איננה מתקוממת ברגע זה כנגדו¹⁸.

בימי עלומיו, השתמש, כפי שמסר לתלמידיו, באמצעי המבוסס על ההלכה. הוא חידש על פי כמה מקורות תלמודיים, שמעשה התרעומות תלוי בהלכה כמו ענייני נזיקין וממון. בכמה מקומות בש"ס נזכרת הלכה, "אין לו עליו אלא תרעומות", ויש שבמקרים ידועים, הגמרא שואלת: "תרעומות

(16) נזרים כב. (17) ראה מאמרו של ר' נפתלי אמסטרדם ב"אור המוסר" שנה י'

חוברת ט. (18) ראה לעיל פרק כד.

מאי עבדתיה?" כלומר: אין לו רשות שתהיה לו תרעומת¹⁹). הרי משמע, שגם מעשה הקפידה יש לו הלכות קבועות, אימתי יש לו רשות להתרעם ואימתי אין לו רשות, ואם אדם מתרעם על חבירו בזמן שאין הדין אומר כן, הרי זה בבחינת גזל. הנקודה המשפטית הזו מחייבת את האדם גישה זהירה לענין ההקפדה ושיקול דעת הלכתי.

גישה זו לבד מספיקה לכבול את האדם שומר התורה ולבלום את התרעומות. רבי ישראל מוסיף לאמצעי זה עוד נקודה, שהוא היה משתמש בה: בזמן שאיש יחטא כנגדו או יקניטו, יבטא באותו רגע בפיו שהוא מוחל לו במחילה גמורה. אחרי מעשה המחילה, לא תישאר לו כל זכות לישמור עליו טינא בלב, אף במקרה שהתרעומת תהיה מוצדקת מצד הדין, כמו שאין לו רשות לתבוע מחבירו ממון אחרי אשר מחל לו²⁰).

האמצעי הזה, ככל שאר האמצעים, דורש כמה הנחות מוקדמות: להכיר את חומר הגזל, להכיר שגזל איננו רק בממון כי אם גם בדברים וכדו'. עם השלמת הנחות אלו, ראה בזה רבי ישראל את האמצעי הרדיקלי ביותר. רבי ישראל מונה למדת הכעס והקפדנות עוד כמה עצות — מהן על רקע פסיכולוגי ומוסרי ומהן על רקע ההכרה וההלכה²¹).

מהפרט הזה יש ללמוד על הכלל כולו, כמה עיון ומאמצים השקיע רבי ישראל בעיבוד כל מדה ומדה. שנים על שנים היה "עובד על עצמו", צולל לתהום גפשו, חוקר ובודק כל כוח וכל מדה, מצרף ומלטש אותם על ידי תכסיסים שונים, ומעלה אותם לפסגה עליונה. וכך הלך האיש וזיקק את עצמו זיקוק אחר זיקוק עד שהגיע, כפי שתלמידיו הגדולים מעידים עליו, לידי שלמות כל המדות במדה מפליאה, והוא משמש סמל ומופת לדורות לטוהר נפש ולנקיון רוח.

(19) ראה ב"מ נב, עו, עט, ושו"ע חשן משפט סי' שי, שיא. שלג ועוד. (20) ראה

מאמרו של ר' נפתלי שם וב"אור ישראל" עמ' 515—116. (21) במאמרו של ר' נפתלי שם.

פרק ל.

נאה מלגו ונאה מלבר.

מדותיו ומעלותיו הגדולות ומדריגות נפשו העילאיות של רבי ישראל, לא האפילו גם על שמירתו המעשית המדויקת של המצוות והאזהרות. הוא היה מחמיר מאד על עצמו במעשי המצוות, חושש לכל הדעות והשיטות ומדקדק בכל פרט ונקודה בזריזות וזהירות מופלאה. הוא חידש הרבה חומרות לפי דעות רחוקות, והידורים שונים, ואת כולם היה מקיים בעצמו.

על הידוריו בכזית מצה, לצאת בה ידי חובת המצוה בלילה הראשון של פסח, היו מספרים נפלאות: הוא היה יגע בזה כמה יגיעות ומבזבז הרבה כסף. איש מיוחד היה קוצר בשבילו בידיו מעט שבילים לשם מצוה, מייבש ודש אותן, ואחר הדישה היה מכניס הגרגרים בתיבה קטנה וגונזם עד לפני פסח. קרוב לפסח, היה טוחנם בריחיים של יד, מכין מהם מעט קמח ואופה אותו לשם מצת מצוה⁽¹⁾. בזמן ששהה במקומות רחוקים, ולא היתה לו אפשריה להכין הכל כרצונו, היה פונה למקורביו שבארץ ליטא לטפל בזה. במכתב אחד מפריז, הוא פונה לבן אחיו ר' אריה ליפקין, רבה של קרטינגה, בבקשה לדקדק בכל החומרות שלו ולכוון גם את השמירה לשם מצת מצוה וכדו', והוא גומר: „אל יקמץ כלל בהוצאות הנדרשות על זה, כי זהו אצלי כמו אתרוג אשר אין בו קימוץ". במכתב אחר משנה אחרת, הוא כותב: „אל יחוס על ההוצאה גם על איזה רו"כ. לא גרעה מצות עשה דמצה — ממצות עשה דארבעה מינים"⁽²⁾.

היו לו חומרות מיוחדות גם במצוות ציצית ותפילין. דעתו היתה, שהציציות צריכות להיות לשמן משעת גזיזת הצמר. ועד שהשיג ציציות כאלה, היה מדקדק לקצר זמן לבישת הטלית. אחר זמן ומאמצים מרובים,

(1) ראה „אור ישראל" 112. (2) ראה טופס המכתבים שם וב„שערי ציון"

חוברת כסלו—שבט תרצ"ג עמ' מו.

הצליח להשיג ציצית כרצונו. בנוגע לתפילין, היתה דעתו, שאין להקל לא להיות מעוטר בהן כל היום, ואם אי אפשר לצאת לשוק בתפילה של ראש משום חוכה וטלולי, לא יחלצו לפחות את התפילה של יד ואף בלי הכריכות, ואין אחת מעכבת את השניה³).

מהמצוות הללו אנו למדים על כל המצוות, כמה היה מחמיר ומדקדק בהן. מכאן הוא בא גם אל זהירותו המדוקדקת בעניני בריאותו מטעם החובה „ונשמרתם מאד לנפשותיכם“⁴). אמנם, זהירות זו איננה מקובלת בתור הלכה ולא רבים מקפידים בה, אבל ר' ישראל היה תמה מאוד על התופעה הזו והיה רגיל לומר: החולה פטור מכל המצוות, פרט למצוה אחת: „ונשמרתם מאד לנפשותיכם“, והנה בא היצר ומסית לזלזל גם במצוה יחידה זו⁵). זהירותו של ר' ישראל בשמירת הבריאות היתה מופלאה, עד שלפעמים הגיעו הדברים לידי תמהון.

פרופיסור מפורסם אחד בעיר בדין שבגרמניה, היה רגיל תמיד לספר בהשתוממות, שמכל אלפי החולים שביקרו אותו בכל ימי חייו, מצא רק אחד שהתיחס ברצינות גמורה לכל הוראותיו ומילא אתריהן בדייקנות גמורה במאה אחוז, והוא הרב ליפקין מרוסיה⁷).

פעם נכנסו לחדרו בימי שבתו בהלברשטדט, ומצאוהו עומד לפני ספר גרמני פתוח ועוסק בהתעמלות בדיקנות קפדנית, לפי הכללים והציורים שבאותו ספר, כפי שצויה עליו הרופא⁸). כפי שמספרים, עבד במשך זמן ידוע גם בנגרות עפ"י פקודת הרופאים.

ר' ישראל ראה בצו „ונשמרתם לנפשותיכם“ אותה החובה כבמצוה אחרת, ובפקודות אותו הרופא או הפרופיסור, ראה פסקי הלכה גדולים, כמו בפסקי השו"ע בהלכות איסור והיתר, שיש לקיימן בכל פרטיהן ודקדוקיהן.

(3) או"ח סי' כו ס"ק א. ראה כתבי ר' יצחק ב"תבונה" ירושלים — תש"א

חוברת ז. (4) דברים ז. (5) מפי הרב א. רפפורט בשם ר' זאב סולוביצקי מבריסק.

(7) ראה „שערי ציון“ שם עמ' סב בשם עד שמיצת ר' הלל ליפשיץ מלובלין. (8) מפי

הרב ר' צבי יהודה קוק בשם עד ראיה, הישיש נתנוון מהלברשטדט שהיה משמשו ש"ב בכל צרכיו.

פעם, ראוהו עומד בשעות בין השמשות ומסתכל בשמים, כדי לכוון את זמן צאת הכוכבים. נתברר, שהרופאים פקדו עליו לנוח שלשה ימים מלימודים. ר' ישראל מילא, כמובן, אחר פקודתם, ובפנות יום השלישי עמד לכוון בדיוק שעת יציאת היום. "כשם שאסור לאחר לרגע את הלימוד, משום מצות תלמוד תורה — הסביר ר' ישראל — כך אסור להקדים רגע, משום חובת שמירת הנפש"⁹).

כן החמיר על עצמו בכל הלאוין והאיסורים: לא היה אוכל בשר במקור מות לא מפורסמים בכשרותם, כי אם היה שוחט בעצמו בן עוף או בודק בעצמו את סכין השחיטה; פרש מכמה מאכלים שראה בהם איזה פקפוק וחשש רחוק, ובמקומות ידועים, הזיר עצמו מכל מאכל הקשור באיסור והיתר. נפלה בוילנא מחלוקת בענין מכס הבשר, והצד המוחזק הזהיר בשוחטים, שיטריפו את הכשרים אם לא יקיימו כרצונם. מאז חדל רבי ישראל לאכול משחיטתם, במשך כל ימי שבתו בוילנא¹⁰; החמיר מאוד באיסור "חדש", והיה חוזר בכל מאכל אחרי מקור תוצרתו; חשש מאוד לתולעים ולנמלים ונהג בחומרות רבות, עד שהיה מצטער שעולה לו להכביד בגללן על בני משפחתו¹¹). הוא היה לוקח לעצמו בקיום המצוות והאזהרות דוגמא מתהלכות עסקי תבל, ובאותה הדרך שאנשים נוהגים לחזור אחרי רווחי כספים, כן היה הוא נוהג לחזור אחרי המצוות ולהיזהר מן העבירות — על סמך הפסוק: "אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה'"¹²). פעם בהיותו בערב פסח בממל, שלח טלגרמה לחתנו ר' אליהו אליעזר בוילנא שיבדוק את החמץ בחדרו. בזה הראה דוגמא של יחס למצוות, שתהיינה חביבות לפחות כענייני ממון ועסק¹³).

(9) מפי הישיש ר' אליהו דב ליזרוביץ בשם ר' שמחה זיסל. (10) בכתבי בנו

ר' יצחק שם. (11) מפי נכדתו הישישה חנה לאה רוגובין. (12) משלי ב.

(13) ראה "אור ישראל" 112. רבי ישראל היה מוכיח גם אחרים על פי השוואה זו מענייני עסק וממון. יש לציין דוגמה אחת מני רבות. פעם נודמן לפונדק אחד שבכפר. ראה הפונדקי אדם בעל צורה ושאל אותו: "שמא שוחט הוא מר? יש לי בהמה לשחיטה וטורח עלי להוליכה להשוחט שבעיירה". "לא — אמר ר' ישראל — אינני

ולא רק במצוות מן התורה, אלא אף במצוות דרבנן, באמרות חז"ל ובמנהגים, לא היה גבול לזהירותו ולהומרותיו. ואם היה נכשל לפעמים באחד המנהגים, היה מצטער צער רב. כחמש עשרה שנה, היו שומעים שהוא מתוודה ואומר: "חטאתי נגדי תמיד" — על אשר שכח פעם אחת לבדוק את כיסיו בערב שבת, כפי מצות חז"ל: "חייב אדם למשמש בגדיו ערב שבת עם חשכה"¹⁴). ומצא אחר כך פסת נייר בכיסו; ועל אשר שכח פעם לבדוק לפני הפסח את המקום שבו נמצא המלח¹⁵). כשהיה מתארח בבית זרים, היו מפחדים להציע לפניו דבר מאכל ומשקה, פן יאכל וישתה למרות רצונו ולרעת בריאותו, משום מצות חז"ל¹⁶): "כל מה שיאמר בעל הבית — עשה"¹⁷א). הקפיד מאד גם בכוונת המצוה שתהיה כתיקונה. כשנכשל לפעמים בכוונת איזו תפילה או ברכה, היה מתהלך שעות מרובות שקוע במחשבה ודאגה, תוך טיכוס עצות למצוא תיקון לדבר.

מתוך קפדנותו בקיום דברי חז"ל, בא גם אל נאמנותו לממשלת הארץ וחוקי המדינה, מטעם "דינא דמלכותא דינא"¹⁷ב). הוא היה זהיר מאד, לבלי לעבור על חוקי הממשלה ומהיר על זה גם אחרים, בכל מקרה והזדמנות. בירחונו "תבונה" הוא כותב: "בדבר שמירת חוקי המדינה, אם כי בסוגי המשפט יבואו ושכל האדם שופט לשמרם בשלמות באין מגרעת גם באין רואה, בכ"ז גם בחינת החוק — היא מצות תורת ה' מהכתוב והקבלה, המזהירים בכל עוז לאשר ולקיים ככל היוצא מהממשלה יר"ה — תתן חילה למכביר לגרש כל חוסי התאוה, למען יאיר עיני השכל להיות רואה האמת לאמתו, לאהוב את מושלי המדינה ולמסור נפשו למלאות תפקידם"¹⁸).

שוחט". אחר זמן מה, אמר ר' ישראל אל הפונדקי: "למה לי מר רובל אחד". תמה הפונדקי: "כלום מכיר אני את מר שיהא נאמן עלי?" "ישמיע לאזניו מה שהיא מוציא מפיו — אמר לו רבי ישראל — בממון אין אני נאמן עליו אפילו עד כדי רובל אחד, ואילו בשחיטה שכמה גופי תורה תלויין בה, הייתי נאמן עליו תוך שאלת שלום" ("מדור דור" של ל. ליפסון). (14) שבת יב. (15) בכתבי בנו ר' יצחק ב"תבונה" שם. (16) פסחים פב. (17) בכתבי בנו ר' יצחק שם. (17) ב"ק קיג. (18) "תבונה" צמ' טו.

בזמן שממשלת רוסיה אסרה על היהודים את הישיבה בחלקים ידועים שבמדינה, היה רבי ישראל מצטער מאד, שהוא מוכרח להשתמש באמצעים בלתי חוקיים — כדי לבקר, לטובת עניני הצבור, ערים שונות שהישיבה בהן אסורה. הוא החליט ללמוד איזו אומנות, שהיתה מקנה לפי החוק את הזכות לגור בכל ארץ רוסיה. ובהיותו למעלה מגיל הששים, עבד יום יום במשך שבועות אחדים, בלברטוריום של כימאי אחד בברלין, ולמד תעשיית דיו, עד שהתמחה במקצוע זה ועלה על רבו. הודות לזה, קיבל זכות הישיבה בכל רחבי רוסיה⁽¹⁹⁾.

הוא היה מתפלל לטובתה של הממשלה, כדי לקיים: „הוי מתפלל בשלומה של מלכות“⁽²⁰⁾. פעם, לא קרא החזן בבית הכנסת בעיר קרינקי, בזמן שרבי ישראל התארח שם, את התפילה הקבועה: „הנותן תשועה למלכים“. ר' ישראל הסב פניו אל הקיר וקרא בעצמו את התפילה הזו⁽²²⁾. וכמו שדיקדק במעשה כן דקדק בדיבור: אין לדבר על הדיבור האסור. נאמנה עלינו בזה עדותו של רבי ישראל בעצמו. בהודמנות תוכחתו לאחד מתלמידיו בעניני דיבור פה, אמר לו: „על לשון הרע לא תוכל לומר די: טול קורה מבין עיניך“ וכמדומה גם על דברים בטלים“⁽²³⁾. אלא גם בדברים המותרים, היה מקפיד שלא יהיו מיותרים, ושוקל ומודד כל מלה שתהא נאה ומשופרת. אחד מחכמי אותו הדור אמר עליו בהודמנות ידועה: „רבי ישראל איננו מפזר דברים, כל הגה וכל מלה אשר הוא מוציא מפיו, הוא דן ומחשבם מקודם ומצרפם כצרוף כסף ושוקלם כמו במשקל בתי מרקחת“⁽²⁴⁾.

כל דיבור שלו היה אחראי ומחושב, ומנופה בשבע נפות. בגלל זה, היה גוהר מאוד מלדבר אף בשבחם של בני אדם. היה גם מסתייג מלערוך הספדים על הנפטרים, כדי שלא להיכשל בשבחי המת. בזמן שראה הכרח להספיד, לכבודו של הנפטר, היה מסתפק במאמרים אחדים לעורר את הקהל

(19) ראה מאמר הרב ד"ר אהרמן ב„איזראעליט“ 1883 גליון 22—21. (20) אבות פ"ג.

(22) „שערי ציון“ הג"ל עמ' 30. (23) „אור ישראל“ 112. (24) „מקור בריך“ ח"ד

עמוד 1805 בשם ר' חיים ברלין אחיו של הנצי"ב מולווין.

להתבוננות ותשובה, מבלי לנגוע בערכו של המת. קרה, שמת פתאום אחד ממקורביו הראשונים בממל, העסקן הידוע ר' ליב טרוב. ר' ישראל צוה להכניס את ארונו לבית המדרש הגדול, עלה על הבמה והתחיל בפסוק: "כי גם לא ידע האדם את עתו, כדגים הנאחזים במצודה רעה" (25). הוא חזר כחמשים פעם על הפסוק הזה בהתרגשות עצומה ובקול מספד מר, עד שכל הקהל התמוגג ממש מבכי ודמעות. אחרי זה, צוה להוציא את הארון ולהמשיך בלוויה (26). פעם, בהספידו אדם גדול אחד, הפליט מפיו שהיה אדם ישר, ותוך כדי דיבור חזר ואמר: "כנראה לי, היה אדם ישר".

ויותר ממה שהיה מדקדק בדיבור, היה מדקדק בכתב, כפי פתגמו הידוע, שלא כל מה שחושבים יש להביע ולא כל מה שמביעים יש לכתוב. היה מקצר מאוד במכתביו וסופר כל מלה, כפי שהוא מציין בעצמו במכתב לאחד מידידיו: "דבר שאלתו לכתוב לו בארוכה — ראיתי, ומצאתי נכון לקצר ולכתוב דברי כמעט בדרך חוקה" (27). יש מכתבים ממנו המכילים שתיים או שלש שורות.

היה מסתייג מלתת המלצות, תעודות היתר הוראה, הסכמות על ספרים וכדו'. אם מצא לפעמים תועלת לתת הסכמה על ספר, לא דיבר בשבח הספר או המחבר, רק חותם שגם הוא יקח ספר אחד ומבקש שיסייעו בידי המחבר (28).

הוא היה נוהר מאוד גם בתוארים. את מקורכיו, אף הגדולים ביותר, הוא מכתיר רק בתואר "הרב". גם על אביו ורבו ר' זונדיל, שהיו ידועים

(25) קהלת ט. (26) יעקב מרק עמ' 91—92. (27) ראה מכתבו לר' פישל לפין ב"שערי ציון" בסלו—שבט תרצ"ג עמ' מט. (28) כדאי להעתיק הסכמה אחת של ר' ישראל משנת תרט"ו על ספר הפירוש "עוגת אליהו" לפרקי אבות — אמסטרדם—תרי"ט. שהיא בודאי אחת מן היחידות שיצאו מתחת ידו: "גם אני אקח בל"ג ספר אחד מהרב המאוה"ג המחבר ג"י, ולכבוד ת"ח אמינא תחינה קצרה לפני דורשי צדק, להיות מהמסייעים לעורר לבבות לדבר ה' להגדיל תורה ולהאדירה וחפץ ה' יצלח כנפשות ראי ה' ונפש ישראל מסלנט".

בדורם לגאונים וצדיקים מפורסמים, הוא כותב: „הרב מוהר"ר זאב וואלף זללה"ה; „מורי הרב מ' יוסף זונדיל" וכדומה⁽²⁹⁾. ויש רבים, אשר היה מסתייג מלהכתירם גם בתואר רב. בקשרי מכתביו עם אחד מחשובי הרבנים והמלומדים שבגרמניה הוא כותב לו תמיד את תארו באותיות גרמניות: „העררן ד"ר ראבינער", למרות שכל המכתב כתוב עברית. כנראה, הסס לכנותו בתואר „רב", או שהיה לו בזה עיקרון ידוע. אולם כדי שלא לגרום לו עלבון, ראה את המוצא בשימוש בשפה הגרמנית. ידועים עוד מקרים דומים לזה. עד כדי כך, היה שוקל וסופר כל מלה היוצאת מפיו או מתחת עטו.

יש לעמוד על עוד נקודה אחת בדמותו של רבי ישראל, אם כי לכאורה איננה אלא חיצונית, אבל יש לה שרשים נפשיים עמוקים ומאפיינת את אישיותו ושיטתו. כאמור, לא כפה עליו רבי ישראל צורה רבנית מיוחדת והיה מתלבש ומתהלך כאחד מבני העם. לא נרתע לפעמים מללבוש גם מלבושים שלא היו נהוגים כל כך בין תלמידי החכמים שבאותה סביבה. הוא היה רגיל לספר בבדיחות הדעת, שפעם דרש באחת העיירות דרשה נלהבה והקהל היה נרגש מאד. פתאום הרגיש ברדתו מהבמה, שזקני המקום נרתעים לאחוריהם מפניו, בראותם שהוא נעול מגפיים מבריקות שלא היו מקובלות אז בין היראים באותו מקום⁽³⁰⁾. לעומת זה, הקפיד מאד על הנוי והנקיון: היה נזהר מכל כתם ורובב על בגדו⁽³¹⁾, היה מלובש תמיד בגדים הדורים ומצוחצחים, מסופר ומסורק למשעי ומסודר בדיוק מפליא. כן היה נאה מאד בהליכותיו: קומתו ישרה וזקופה, הליכתו מדודה וקצובה וכל תנועותיו גמישות ואדיבות; נוהג בנימוסים אליגנטיים ומודרניים, לפי כל חוקי ותגי האסתיטיקה, כדרך המשכילים והמלומדים, וכולו הוד הדר. אף בימי זקנתו, לא פג טעמו ולא נגרע מזיו תוארו ויופי מראהו.

(29) ראה ב"תבונה" הנ"ל. (30) מפי נכדתו ח. ל. רוגובין. ויש מוסיפים, שלאחר זה עלה שוב על הבמה והאריך בתוכחה שדבר כה פשוט עלול לדחות השפעת דרשתו (מפי הר"ר צמח שלומוביץ). (31) ראה שבת קיד: „כל ת"ח שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה, שנא' כל משנאי אהבו מות" — אל תיקרי משנאי אלא משנאי".

חכם אחד, שראהו בשנותיו האחרונות, נותן תיאור לדמות דיוקנו החיצונית: "איש זקן ונשוא פנים, הדר בלבושו, לבוש רבנים ואנשים חרדים. והבגדים רכים, נקיים וטהורים, ומתוחים על הגוף בסדר ובמשטר, בלא כל נפתל ועקש ובלא כל קמטים ומרוטים; הכפתורים מרוכסים על הסדר לתחנותיהם ונוצצים בזהרתם, וכל מה שעליו, מן נעלי הרגלים עד מגבעת הראש, כולו אומר נקי, טהור, צח ומצוחצח, עד שעונג לעין לראותם כמו שהם על לובשם; וחזות פני האיש זכה וברה וצחה, ונראה כמו חכמת אדם תאיר פניו; שערות ראשו וזקנו ערוכים ועשויים כסדרם. ובכלל נראה מכל מהלכיו ונטיותיו וסיבוביו, כי לפנינו אדם גדול ומצויין, נקי הדעת, שוע ואציל, בעל נפש גבוהה ויקר רוח מאד נעלה, וכולו אומר כבוד"³²).

דמות זו יש בה משום כבוד האדם, כבוד הבריות, קידוש שם ישראל והרמת קרנה של תורה. אבל אין זה הכל. יש בזה גם משום נקיות הדעת וטהרת הרוח, הנרתעת מפני כל כתם ופגם, סולדת כל פיזור ובלבול, ורואה בהם פגיעה בכלילות ההרמוניה של השלמות האישית. ולא עוד, אלא שיש גם השפעת גומלין בין הנוי החיצוני לבין הנוי הפנימי. מקור אחד ישנו לכוחות הנפש שבאדם וקו הדדי אחיד עובר ביופי הגוף וביופי הנשמה. ר' ישראל נקט את ההשקפה הזאת לכלל יסודי בחייו, וכשם שדאג לשלמותו הפנימית כן דאג לשלמותו החיצונית.

פרק לא.

חסיד במילי דנזיקין

גדולתו העיקרית של רבי ישראל, מצאה את ביטויה ביהסיו אל הבריות. כל תשומת לבו התרכזה, איך לגרום נחת רוח ולהיטיב עם הזולת וכיצד להיזהר לבלי לפגוע בכבודו או בממונו, ולבל הסב לו צער ואי-נעימות. "דרכי תהלוכתו והנהגתו בחלק התורה שבין אדם לחבירו, היו בתכלית הזהירות והזריזות, למעלה להשכיל להפליא מאד, הן בסור מרע

(32) "מקור ברוך ח"ד עמ' 1800.

והן בעשה טוב. כל דרכיו היה שוקל בפלס ומאזני משפט בחלק „חשן משפט“ כמו בחלק „אורח חיים“ ו„יורה דעה“¹). היו מספרים עליו עובדות מופלאות בשטח זה שבין אדם לחבירו, אשר היו מעוררות השתוממות רבה. מעשים רבים יצאו גם לפרסום רחב בעתונים ובספרים וזכו לתיאורים ספרותיים, אשר מצאו הד חזק בעולם.

הסופרים עשו מהמעשים האלה מטעמים רבים והרימו אותם על נס לסמל ומופת לאצילות מוסרית עליונה. אולם, רבי ישראל לא ראה באותם המעשים — מדת חסידות או מוסריות מיוחדת. הוא ראה בהם מצוות אלמנטריות והלכות פשוטות, הלכות „חשן משפט“ רגילות. אלא שבמשך הדורות, מפאת טלטולי הגלות הארוכים, נשכחו והוזנחו. הוא היה מתאונן מאוד על בני דורו, לרבות „היראים והלומדים“, שאינם מדקדקים בהלכות אלו, והיה תמה עד כמה התרחקו ממושגי התורה השלמים²). היה רגיל לציין, שכשם שאמרו חז"ל שהכל תלוי במזל אף ספר תורה שבהיכל, כן יש מזל שונה לארבעה חלקי „שולחן ערוך“, שחלקי „אורח חיים“ ו„יורה דעה“ נתקבלו בציבור ואילו חלק „חושן משפט“ הוזנח ונעזב³).

פעם, בא אליו השוחט הסלנטי, תלמיד חכם מובהק וירא שמים, והביע לפניו את רצונו לעזוב את מלאכת השחיטה, באשר ירא מהאחריות הגדולה של איסור נבילה. „במה דעתך להתעסק?“ שאלהו רבי ישראל. „אפתח חנות ואעסוק במסחר“, השיב השוחט. תמה רבי ישראל ואמר: „ומה שבשחיטה אתה חושש, שאין בה כי אם לאו אחד של נבילה, על אחת כמה וכמה שיש לחשוש בחנוונות, שכרוכים בה הרבה אזהרות ואיסורים: לא תגנוב, לא תגזול, לא תחמוד, לא תעשוק, לא תונז, לא תכחשו, לא תשקרו, לא תעשה ועשה של מדות ומשקלות, מדבר שקר תרחק וכו' וכו'“⁴).

(1) „אור ישראל“ 117. (2) ראה לעיל סוף פרק כא. (3) מפי ר' שמואל הילמן.

(4) מפי תלמידים וותיקים. נוסחה אחרת אומרת, שהשוחט השיב שיעסוק במלמדות ור' ישראל אמר לו: „אם אין אתה סומך על עצמך בשחיטה, שיש עליה פרקים מיוחדים במסכתות הש"ס ובשו"ע „יורה דעה“, עם מפרשים רבים וספרים שונים המבארים את

רבי ישראל לא הבדיל בין מצוות שבין אדם למקום לבין מצוות שבין אדם לחבירו, ועוד העדיף את האחרונות על הראשונות. הוא היה רואה במשא ומתן באמונה ובוהירות בממון אחרים — את המדריגה הגדולה ביותר, והיה מוצא לזה סמך ממאמרים תלמודיים רבים. שנינו: „חנוך תופר נעלים ועל כל תפירה ותפירה אומר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד“, שיש בו יחוד וקישור כל העולמות⁵). והיה רבי ישראל מפרש את הדברים כפשוטם, שהיה בודק כל חוט, שיהיה מעובד כראוי, וכל תפירה, שתהא מתוקנת כהלכה ועשה את רצענותו באמונה. בנאמנות זו בממון אחרים, יש מהיחודים והקישורים הקדושים ביותר ומהמדריגות העליונות⁶). ^{מדרש} הוא היה מזהיר את הרבנים לפקח על המצוות שבין אדם לאדם, והיה אומר: כשם שחייב הרב דמתא לבדוק את סכיני השוחטים שלא תהיה בהם פגימה, כך הוא חייב לכתת רגליו אל החנויות לבדוק את המדות והמשקלות שלא תהיה בהם אונאה.

תלמידו רבי שמחה זיסל כותב עליו: „אדמו"ר ז"ל האיר עיני הגולה ברוב חקירותיו וידיעותיו בדיני ממונות, גזל ונזיקין, אשר ממש יחיד היה בדורות הללו“⁷). הוא הכניס בשטח זה הרבה דינים חדשים, אשר אינם ידועים ומקובלים בין הקהל ושהיו מעוררים לפעמים תמהון. „הוא הראה נפלאות כמה דוגמאות עפ"י משפט התורה, איך האדם נכשל בקל בעון גזל ומילי דנזיקין“⁸). לא הלך אחרי ההנחות המקובלות לחשוב לגזלן — רק את החוטף בזדון חפץ מחברו, ולאדם המזיק — את הגורם היוק בידים. כל מי ששולל מחבירו, בכוונה או שלא בכוונה, איזו טובת הנאה שהיא שיש לו

כל פרטי הלכותיה — איך אין אתה חושש לעסוק במלמדות שאין לנו ספרים המבררים את הלכותיה ומנהיגיה? גם נוסחה זו מוכיחה על גישתו המקורית של ר' ישראל בהרחבת המושגים לקיום כל חלקי התורה.

- (5) „עמק המלך“ שער קרית ארבע פ' צד עמ' קג. (6) ראה „חבר מאמרים“ של ר' ירוחם הלוי וילנא תרצ"ג מאמר סה. (7) מתוך כתביהיד של רש"ז. (8) „אור ישראל“ עמ' 117.

זכות עליה, או נהנה מחבירו הנאה כל שהיא שלא ברשות — הריהו גולן; וכל מי שברשלנותו ואי־זהירותו או בהתרשלותו בשמירת ממונו ותקלתו, בא לחבירו איזה הפסד שהוא בגוף או בממון או איזה צער ואי נעימות — הרי זה אדם המזיק או ממון המזיק והם חייבים מן התורה. בניסוח הדברים להלכה, אין בהם משום חידוש, אבל בחיים, במעשי יום יום, עוררה השקפה והנהגה זו תמהון מוזר.

הוא היה אומר, שמשום כך נהגו להתחיל עם התינוקות בדיני נזיקין, כדי להרגילים מילדותם במושגים הללו. אחרת, כשיגדלו — יהיו הדינים האלה מוזרים בעיניהם ולא יוכלו להבין, למה אדם חייב לשלם אם, למשל, תתולו או תרנגולו מזיקין⁹).

הפתיע ביותר, שלא הביא בחשבון את מדת ערכו של ההפסד, במקובל אצל ההמונים. הוא הקפיד בכל חומר הדין — בגזל או נזק של פרוטה אחת, כמו בשל מאה מנה, כי לגבי הלאו "לא תגזול" אין בזה כל הבדל. בעת הסכסוך המפורסם בין מדפיסי וילנא ומדפיסי סלאוויטא, בשנת תקצ"ה, שהרעיש את העולם בשעתו והרבה מגאוני התורה כתבו תשובות ארוכות בשאלה זו, מי — לזכותו של צד זה ומי — לזכותו של הצד השני, תמה ר' ישראל ואמר: "למה דוקא במשפט שבין עשירי עולם, הנוגע לסכומים גדולים — קמה התעוררות כזאת במחנה גדולי התורה, ולמה לא קרה כדבר הזה בסכסוך שבין שני עניים? והלא הכתוב אומר: 'כקטן כגדול תשמעון'¹⁰), ודין פרוטה כדין מאה מנה"¹¹).

רבי ישראל היה נזהר בענינים הללו במדה מפליאה, ושימש מופת חי לתשומת לב ועירנות בשטח זה. הוא היה לומד מוסר במיוחד בנושאים אלה. פעם בערב יום הכיפורים למד במשך שש שעות רצופות בהתבוננות ובהת-

9) ראה מאמר "סדר למשנה" של ר' יצחק מלצן בספרו "אזהרת שבת" הוצאה

ד' ורשה — 1912. (10) דברים א. וראה סנהדרין ה' שדורשים מזה: "דין פרוטה

כדין מאה מנה". (11) ראה "פעולת צדיק לחיים" של ר' יצחק מלצן עמ' כה.

פעלות עצומה את המאמר: "קופה מלאה עוונות, מי מקטרג בראש כולם? גזל מקטרג בראש כולם" (12). הוא היה מחשב חשבונות, כמה יש להיזהר בעניני ממון של אחרים, כי הרי יש דין גזילה, לפי פסק הרמב"ם (13), גם בפחות משה פרוטה, ואם כן, איפוא, בטלו לגבי גזל כל השיעורים ועל כל משהו עוברים על האיסור (14). ר' ישראל החיה בעצמו את כל הלכות "חשן משפט" בדקדוק חמור ובוהירות יתרה. לשם הדגמה כדאי לציין עובדות אחדות:

פעם, נתן רבי ישראל כתב המלצה לעני אחד. אחרי זמן קצר, באו אנשים וסיפרו לו, שאותו האיש אינו נוהג כשורה, ויש לטכס עצה איך להוציא מידו את התעודה. רבי ישראל השיב להם, שתעודה זו ניתנה לו במתנה והיא כעת קנין פרטי שלו. ואם יפקיענה ממנו, הרי יהיה בזה משום גזל גמור (15).

רב גדול אחד נקרה פעם לביתו. הזמינו רבי ישראל לטעום דבר-מה, והוסיף שהמאכל כשר בלי כל חשש. תמה האורח ולא הבין פשר דבריו. רבי ישראל הסביר לו, שלגבי ידידה, יוכל להיות כי המאכל אינו כשר, באשר הוא נהנה משל אחרים, משל תלמידו הנדיב שתמך בו, כידוע, ואולי הם טועים בו ומעריכים אותו יותר מערכו, והרי זו מתנת טעות והוא גזל בידו. אבל לגבי האורח אין כל חשש ופקפוק, שכן הוא כבר קנה בשינוי רשות והריהו מאכל כשר לכל הדעות (16). מי שהכיר את רבי ישראל, יודע, שלא היה נוהג בבדיחות, במקום שלא ראה בהן תועלת, ובודאי נקף באמת החשש בלבו שאולי יש בממונו ספק גזל.

כשרבי ישראל התישב בממל, עלה במחשבתו לשלוח ידו במסחר. ידידו מר הנימן הלווה לו סכום כסף והוא יצא לבורסה על מנת להתחיל בעסקים. אחרי זמן-מה, החזיר למלוה את כספו ואמר: "קשה לי מדי להיזהר בכל דיני משא ומתן ואין באפשרותי להיות סוחר" (17).

(12) בראשית רבה י'. (13) יד החזקה הלכות גזילה פא. (14) מפי ר' אברהם

יפין. (15) "אור ישראל" 117. (16) שם 113. (17) מפי הרב י. ברמן בשם הנימן.

פעם, השתתף בחתונתו של אחד ממקורביו ושהה שם עד שעה מאוחרת. רבי ישראל נשאר ללון באותו פונדק ולא חזר לביתו, בחששו שמא כשידפוק בדלת, יעורר את השכנים ויגזול את שנתם⁽¹⁸⁾.

פעם בערב יום הכפורים, ראו את רבי ישראל מחזר אחרי חתול ומשתדל להכניסו לביתו. נתברר, שיש בידו ספרים שאולים, והוא חושש שמא ביום הכפורים, בשעה שכל בני הבית יעזבו את הדירה, יגרמו העכברים נזקים לספרים וגמצא עובר על דין שמירת שואל⁽¹⁹⁾.

באחד הימים ביקר ר' ישראל בעיר לומז'ה. בשעה שהלך לבית הכנסת לדרוש את דרשתו, ירד גשם חזק, ואחד מאנשי המקום, מדרי אותו רחוב שעבר, השאיל לו מטריה לשם מחסה. ר' ישראל, לא הוציא כל הזמן את המטריה מידו, ואף בשעת דרשתו, העמידה על ידו על הבמה, כדי שלא יעבור משום הדין⁽²⁰⁾: „אין השואל רשאי להשאיל ואין השוכר רשאי להשכיר“, „שאין רצונו שיהא פקדונו ביד אחר“⁽²¹⁾.

גאון אחד טייל פעם עם ר' ישראל ברחובות העיר והחזיק את מקלו תחת בית שחיו בצורה אלכסונית שקצהו בלט לחוץ. ר' ישראל העיר לו, שיש בזה דין „מפריח קוצותיו ברשות הרבים“, שחייבים עליו משום בור המזיק⁽²²⁾. הגאון יישר את מקלו. אחרי רגעים מועטים, שכח והחזיר את מקלו למצבו הראשון. ר' ישראל הקפיד עליו מאוד, נוף בו וחדל לדבר אתו. כן היה גוער בתלמידים שהיו מטים את העמוד שלמדו עליו, משום אותו טעם של בור ברשות הרבים⁽²³⁾.

בשיחה עם תלמידיו, נתגלגלו פעם הדברים על דבר אנשים צדיקים שיש להם השפעה במרומים, ואחד מהם סיפר לפניו, שהוא מכיר צדיק אחד,

(18) ראה ברשימת בנו ר' יצחק הנ"ל; השוה עם דעת בעל „חפץ חיים“, שהיה

אומר שהמעיר את חבירו משנתו נקרא גולן, שגול ממנו מנוחתו, וזוהי גזילה שאין לה

השבה. (19) מפי תלמידים ותיקים. (20) גיטין כט. וראה שם תוס' ד"ה כאן שנה

רבי; וראה לעיל פרק יח מקרה דומה לזה. (21) מפי הרב הראשי הגרא"י הרצוג בשב

אביו. (22) בבא קמא ל. (23) מפי תלמידים ותיקים.

אשר פעם כשציערו אותו בני אדם, הכם בלשונו ופגעה בהם קללתו וכל דבריו נתקיימו, מבלי ליפול צרור ארצה. רבי ישראל לא התפלא מעצם המעשה, כי אם העיר בצחות לשונו: „האיש אשר הוא במדריגה רמה כזו אשר דבריו יכולים לעשות רושם, הוא מאוד צריך להיות נזהר לנצור לשונו ושפתו להוציא מפיו שום דבר רע, כי בקל יוכל להיות אדם המזיק. ¹¹⁷ כי מה ההבדל אם מוזיק בידים או מוזיק בשוט לשונו להכות רעהו בסתר בכוח גזירת עליון” ⁽²⁴⁾.

כידוע, ישנם אנשים, ואף מגדולי היראים, אשר זהירים מאוד מבלי לפגוע באדם אף באצבע קטנה, אבל אינם נוצרים את שפתותיהם, ואם מי שהוא פוגע בהם, וכל שכן אם פוגע בקדשי שמים, אינם נזהרים תוך רתיחותם וקנאותם מלהכותם בלשונם, ולא איכפת להם אם יענשו בכוח עליון. רבי ישראל ראה גם בזה „אדם המזיק“, והוא היה נזהר בזה מאוד. „לשונו היה כזהב מזוקק“. הוא לא הראה מופתים בהשפעה על כוחות מרומים. מופתיו היו בזה, שנצר את לשונו ולא הפליט מפיו כל מלה לרעתו של איזה בן אדם שהוא, ואף אם הלה פגע בו והקניטו ⁽²⁵⁾.

בזמן שהתגורר בפריז, התפלל בשבת תוכחה בבית הכנסת האשכנזי של הא' טודיסקו. כשהגיע לקריאת התוכחה, ראה שמהפשים אחרי עני לקראו לתורה. רבי ישראל הצטער על המעשה הזה, והוא עלה מהר על הבמה, לתמהון הקהל, וברך ברכת התורה. הקורא לא רצה בשום אופן לקרוא לפני ר' ישראל את התוכחה, שכל קללותיה נאמרו בלשון נוכח. באין ברירה קרא ר' ישראל בעצמו. אחרי הקריאה, הוכיח את הקהל קשות, על שנוהגים לקרוא לתוכחה איש עני. „אם אתם כן מפחדים מהתוכחה — אמר ר' ישראל — למה אין אתם מפחדים להדאיב לב עני ומדוכא אשר מוכרח לצערו וסבלו הרב, למכור את עצמו בגלל פרוטות אחדות“ ⁽²⁶⁾.

בעיקר, היה רבי ישראל מסתייג מכל סרך אותן העבירות בשעת קיום המצוות. מדרכם של האנשים, שבשעה שיש להם הזדמנות לקיים איוו מצוה, מן המצוות הנהוגות והמקובלות עליהם, מרוב התלהבותם ואדיקותם בה —

(26) יעקב מרק 78.

(25) ראה שם.

(24) „אור ישראל“ 117.

אינם מדקדקים להשקיף, אם לא כרוכה עקב אותה מצוה איוז פגיעה בזכות מי שהוא, בממון, בכבוד, בהנאה וכדו'. ויש אשר נכשלים לעתים קרובות מבלי משים במצוה הבאה בעבירה, המשוללת למפרע כל ערכה וחשיבותה, והם בבחינת "בוצע בדרך נאץ ה'" ⁽²⁷⁾. אין הדברים מכוונים להמוגי העם, המוכנים בגלל עליה לתורה, תפילה לפני העמוד, אמירת קדיש וכדו' — לבוא לידי מריבה, ולהסתבך בחבילות של עבירות במדות ובמעשה, כגון: כעס, שנאת חנם, קשיות עורף, לשון הרע, הלבנת פנים, גזל זכות הרבים או היחיד וכו' וכו'. מעשים אלו הם למטה מכל בקורת ואין לעמוד עליהם. אולם, יש אשר גם תלמידי חכמים מובהקים, המדקדקים במצוה קלה כבחמורה, נכשלים בזה — תוך שטף ושיגרה — מפני שאינם מקדישים למעשים אלו ולזהירות זו תשומת לב מיוחדת.

רבי ישראל היה מצביע על כמה עובדות מאלפות כאלה, במעשי יום יום:

נוהגים בסוף חודש אלול ובעשרת ימי תשובה, לקום בחצות הלילה או בהשכמה — ל"סליחות". ויש אשר תוך זריזות המצוה, נכשלים בכמה עבירות. אין זה מקרה נדיר, שהאיש הזריז יקים רעש בקומו ויעורר את כל בני הבית, ואולי גם את הגרים בשכנותו, לפעמים, ישנם ביניהם חולים ותינוקות, שהוא גורם להם בזה צער ומכאובים. ויש אשר יאיץ בעוזרת ביתו לקום בעוד לילה להכין לו תה, ואם היא יתומה או אלמנה, כרגיל ברוב המקרים, הריהו עובר בזה גם משום "כל אלמנה ויתום לא תענון" ⁽²⁸⁾. מתוך חפזו, הוא שופך את השופכין למקום שרבים הולכים והריהו גורם תקלה ברשות הרבים. בבואו לבית הכנסת, יש שאינו מוצא את עמודו במקומו והוא נוזף בשמש בקהל, והריהו עובר על לשון הרע ומלבין פני חבירו ברבים. ולפעמים, אשם בנדידת עמודו — דווקא חובש בית המדרש, שניעור כל הלילה והגה בתורה, והוא מצער ומבזה תלמיד חכם וכו'. כך היה רבי ישראל מונה שבעה לאוין חמורים, שעלול אדם לעבור במקרה זה, מבלי

(27) תהלים ו'. וראה ב"ק צד. וסנהדרין ו': שזורשים מזה דין מצוה הבאה

בעבירה. (28) שמות כב.

להרגיש כלל, ולהיות אחרי הכל שבע רצון מהתלהבותו ב"סליחות" והישגיו בתשובה, מבלי לדעת שיצא כל שכרו בהפסידו²⁹).

כן יש אשר האדם, תוך חרדתו הרבה מיום הדין ודאגתו למצבו הרוחני, פניו זועפות כל היום ולבו בל עמו, והוא נכשל ביחסו עם הבריות, מבלי לקבלם בסבר פנים יפות ולדבר אתם בנחת. ויש אשר לפעמים, גם יבוא לידי קפידה וכעס וכדו'³⁰). רבי ישראל ציין לדוגמא עובדה אחת שהיתה בו בעצמו. פעם בערב יום הכפורים, בלכתי לבית הכנסת להתפלל תפלת מעריב, בא לקראתו איש אחד מגדולי היראים, "פחד וחרדת הדין היה נראה וניכר על פניו ודמעתו על לחיו". רבי ישראל פנה אליו באיזו שאלה נחוצה. האיש הירא, "מגודל עצבונו וחרדתו", לא ענה אותו מאומה. "כאשר עברתי מעל פני האיש — מספר רבי ישראל — חשבתי בלבי: מה הנני חייב ואשם כי אתה הנך ירא, ותפחד ותרעד מיום הדין. מה זה נוגע אלי? הלא אתה חייב להשיבני על שאלתי בנחת רוח, כי זהו מדרכי הטבה וגמילות חסד"³¹).

מרגלא בפומיה של ר' ישראל: הכתוב אומר: "מצות ה' ברה מאירת עינים. יראת ה' טהורה עומדת לעד, משפטי ה' אמת צדקו יחדיו"³²). אימתי מצוות ה' ברה ויראת ה' טהורה — אם "צדקו יחדיו" גם מצד משפטי ה', כלומר: אם אין בהן כל פגם גם מבחינת הלכות המשפטים שבין אדם לחבירו"³³).

באחד המקומות למד מתמיד אחד, שהיה עושה לילות כימים, ובחששו שמא ירדם בלילה היה תוחב את הנר הדולק בין אצבעותיו, כדי שאם יתנמנם, תבער בהן האש ויתעורר. פעם נרדם, והנר נפל על הרצפה והטיל דליקה גדולה בבית המדרש. תושבי המקום סיפרו בשבח שקידתו של אותו מתמיד. כשר' ישראל שמע על מאורע זה, תמה ואמר: "ראו, איזה

(29) מפי תלמידים וותיקים. (30) כבר הזהיר ע"ז, "ספר חסידים" סי' סו: "כשאדם יושב בתענית, יזהר שלא יכעס. מוטב שלא יתענה ויהיה שבע וטוב לב לבריות — מאשר יתענה ויתקוטט עמהם". (31) "אור ישראל" 118. (32) תהלים כא. (33) מפי תלמידים וותיקים.

אסון המיט המתמיד על עצמו לכל ימי חייו — במעשהו זה! הרי אסור לו להמשיך לימודו יותר, ושומה עליו מעכשיו לעבוד ולהרויח כדי לשלם את כל הנזקים שגרם בבית המדרש³⁴).

רבי ישראל חושף בנקודה זו השקפה חדשה ושיטה מיוחדת. הוא היה עוקב אחרי כל מעשי מצוותיו, מחטט לכל צדדיהם וסביביהם אם אין בהם איזו פגיעה בזולת, ונוהג בהם זהירות ממצה ומרחיקה ראות. הוא היה שוקל שכר כל מצוה כנגד הפסידה, ולפעמים, היה מוותר על כל המצוה או מקיל בה, כדי להימנע מתערובת איסור. הדוגמאות הן רבות ומפליאות, וכדאי לציין את המאפיינות ביותר.

בימי ביקורו של רבי ישראל בקובנה, התארח בבית ידידו הנדיב ר' יעקב כרפס. בשעת נטילת ידיים לסעודה, הרגישו שרבי ישראל מקמץ מאוד במים, עד לכדי שיעור נטילה מצומצם, ואיננו מהדר ליטול ידיו בשפע, כנהוג. כשבעל הבית שאלהו לפשר דבר, השיב שהוא ראה שהמשרתת מביאה את המים ממרחק במעלה ההר, והיא קורסת תחת כובד משאה כשהיא נושאת את האסל על כתפה, ואין מן הדין להיות מהדר במצוות על חשבונם וכתפם של אחרים³⁵).

פעם, התארח בקובנה בבית תלמידו ר' נפתלי זילברברג. בבוקר, ראה את ר' נפתלי משכים קום ועובר דרך חדרם של שכניו, שעדיין ישנו באותה שעה, כדי להגיע אל המים לשם נטילת ידיים של שחרית. ר' ישראל גער בו על מעשהו זה ואמר: „הרי נטילת ידיים אינה אלא מדרבנן, ואילו גזילת שנתם של אחרים היא מדאורייתא“³⁶).

בקובנה היה בית כנסת פרטי אחד, שמתו בעליו ונפל בירושה ליתומים קטנים. כשר' ישראל היה מתפלל בבית כנסת זה, לא היה נוטל ידיו במים שבכור ורק משפשפן קצת. הוא הסביר את מעשהו בזה, שהמים הנשפכים מהכור נקלחים על גבי הקיר וגורמים נזק, ויתומים לאו בני מחילה גינהו³⁷. פעם, סר ר' ישראל, ביחד עם חבריו ר' מרדכי מלצר, לבית כנסת קטן

(34) מפי הרב א. ברוידא. (35) „שערי ציון“ חוב' כסלו—שבט תרצ"ג נז. (36) מאי

הרב אברהם רפופורט בשם ר' נפתלי. (37) מפי תלמידים ותיקים.

אחד, באחת הסימטאות שבויילנא, להתפלל מנחה. ר' מרדכי נטל ידיו מתוך הכיור שבבית הכנסת בשפע ובהידור, ואילו רבי ישראל הרטיב קצת את ידיו וכמעט לא השתמש במים. ר' מרדכי שאלהו בתמהון: "האם אין כבודו נוהג ליטול ידיו לפני התפילה?" "כן — השיב ר' ישראל — גם אני רגיל להדר בזה. אבל כפי שאני רואה כאן, נמצאים בבית מדרש זה מספר מסוים של מתפללים ולא שכיחים בו אורחים, והשמש בודאי מכוון להכין מים לפי צורך מתפלליו הקבועים. ואם אנחנו נבזבו הרבה מים, יוכל חסרונם להיות ניכר לגבי אחד מבעלי הבתים של בית הכנסת, והוא יתרעם על השמש ויעכב לו את פרוטותיו שרגיל להעניק לו. ונמצאים אנחנו חייבים בקיפוח פרנסתו"⁽³⁸⁾.

בעוד שבתו בסלנט, קרה פעם שלא יכול להיות נוכח בשעת אפיית המצה השמורה שלו, שהיה כאמור, מדקדק בה מאוד בהידורים מיוחדים. תלמידיו, שקיבלו עליהם את ההשגחה במקומו, ביקשוהו לתת להם הוראות — באלו הידורים להיזהר ביותר. רבי ישראל צוה אותם להיזהר, בעיקר, לא לצער את האשה העוסקת בלישת הבצק ולא להאיץ בה — תוך זריזות וזהירות המצוה — למהר בעבודתה, באשר היא אלמנה עלובה ויש בזה משום לאו "לא תענון"⁽³⁹⁾. "אין כשרות המצות שלמה — הוסיף ר' ישראל — בהידוריהן שבהלכות פסח לבד, כי אם עם דקדוקיהן גם בדיני חשן משפט". בימי שבתו בממל, נתמנה בביהכ"נ שהוא היה מתפלל בו, חזן חדש. החזן בא לשאול את פי ר' ישראל, אלו כוונות עליו לכוון בשעת התפלה. ר' ישראל השיב לו, שעליו, ראשית כל, לשנן לו היטב את כל ניגוני התפלה, כדי לעשות מלאכתו באמונה ולא לעבור משום גזל הבריות⁽⁴⁰⁾.

באחד ממקומות נדודיו, הגיע פעם בימות החורף, לאכסניה בלוויית אחד הרבנים הגדולים. הרב הקדים לפתוח לפניו את הדלת וחיכה שיכנס ראשונה. רבי ישראל סגר מהר את הדלת ושאלהו: "האם ספק מצות עשה דוחה לא תעשה ודאית?" כשהרב תמה לשאלתו, הסביר לו רבי ישראל,

(38) כנ"ל. (39) יעקב מרק 78 ועוד. (40) מפי הרב ח. ש. לוין בשם

ר' אליהו דוב ליזרוביץ.

[מחצית 1234567]

שכאן יש ספק מי צריך לכבד את מי, והרי זה ספק מצות עשה „והדרת פני זקן“⁽⁴¹⁾. לעומת זה, בהחזיקו את הדלת פתוחה והחום יוצא מהבית, הרי יש כאן גזל ודאי, שאינו ניתן להידחות אף מפני מצות עשה וודאית“⁽⁴²⁾.
 לרבי ישראל נזדמן פעם, לנסוע לאחד ממקומות המרפא שבגרמניה ביחד עם רב גדול אחד. בדרך, ניגש רבי ישראל למזנון אחת התחנות וקנה לחמניות לארוחת הבוקר. הרב ההוא — שהצטייד לכל ימי הנסיעה בלחם, שכבר הספיק להתיבש ולהתקלקל, כדי שלא יתגאל בפת עכו"ם — תמה מאוד על רבי ישראל שאינו נזהר בכך. רבי ישראל ביאר לו, שהוא נוסע למקום ההבראה על חשבון ידידו, שנתן לו את הכסף בתנאי מפורש, שיעזוב את כל החומרות המפריעות את הבראתו, כדי שיוכל לשוב לאיתנו. אם יתנהג גם הוא כאותו רב להכין לו צידה מהבית — יסתייג מאכילת פת פלטר שאינה אלא חומרה יתרה⁽⁴³⁾, אבל לעומת זה, יתפטם במזונות מקולקלים ויעבור על איסור גזל וגניבת דעת⁽⁴⁴⁾.

ידידו ר' אליהו בר פישל, מעיר ממל, שאל פעם בעצתו של ר' ישראל על דבר בנו שירד מנכסיו והוא מתכוון לעלות לא"י — אם יתן ידו בזה. ר' ישראל ציוה עליו לעכב בידו בכל האמצעים שישנם ברשותו. הדבר היה תמוה. נודע אחרי כן מפי תלמידיו, שרבי ישראל לא ראה כל סיכויים שיוכל להרויח לחמו בארץ, וימצא, איפוא, נופל למעמסה על כספי החלוקה וגזול את העניים⁽⁴⁵⁾.

בהתפללו פעם מנחה בבית כנסת אחד, ראה — יהודי נכנס בחפזון „לחטוף“ קדושה, ותוך מרוצתו, דרך על רגליו של מי שהוא וליכלך את נעליו המצוחצחות. אחרי תפילת מנחה, פנה רבי ישראל אל היהודי הזה והעיר לו, שעליו לפצות את האיש על הנזק שגרם לו, בהוסיפו לזה, שעד כמה שתהיה חשובה אמירת הקדושה, היא מאבדת את כל ערכה אם על ידה יסובב למי שהוא איזה נזק או צער⁽⁴⁶⁾.

(41) ויקרא יט. (42) „שערי ציון“ שם נט. (43) ראה „יורה דעה“ סי' קי"ב ש"ך

ס"ק ט. (44) יעקב מרק 99 והרב א. קפלן ב"ישורון" פרנקפורט 1923 עמ' 181.

(45) מפי הישיש ר' צבי שמואלביץ מפ"ת בשם הא' פישל. (46) יעקב מרק 79.

באחד מימות ראש השנה בקובנה, אחרי שר' ישראל הלהיב את תלמידיו, לפני תקיעת שופר, בדברי התעוררותו הסוערים, והם עמדו להתפלל תפילת מוסף בהתלהבות רבה — תפש גם ר' אליעזר שולביץ, שנמנה אז בין תלמידיו, מקום מול פתח בית המדרש והשתפך בתפילה נלבבת. כשר' ישראל סיים שמונה עשרה, ניגש אליו — בעודו מאריך בתפילה, וקרא עליו בקול: „גזלן!“ „גזלן!“. בגמר התפילה, נוף בו ר' ישראל: „כיצד אין אתה חושש, תוך תפילת מוסף, בעיצומו של יום הדין, לחסום את פתח בית המדרש המלא מפה לפה, ולגזול את אוירם של המתפללים? והרי יכול גם לקרות מקרה של התעלפות באויר כה דחוס, ונמצא אתה חייב בצערך והיוזקן של הבריות“⁽⁴⁷⁾.

בגמר בנין בית כנסת באחת הערים, נשאלו לבנים, ושאלו את פי ר' ישראל, כדת מה לעשות בהן. ר' ישראל השיב, שאילו היו שומעים לעצתו, היה מצווה לסתום בהן את פתח עזרת הנשים, כדי שהנשים לא תוכלנה לבוא לשם להתפלל ולספר באותו זמן אשה עם רעותה בדברי לשון הרע ורכילות וכו', ולגנות את הבריות⁽⁴⁸⁾.

במוצאי שבת או בתענית, כשהיה מתפלל ביחידות, היה רבי ישראל רגיל לאחר עם התפילה כשעה ויותר אחרי הזמן. אבל בצבור, היה נוהג לזרוז להתפלל בזמן ולא נתן לאחר רגע, כדי שלא לעכב את הקהל. כן היה מנהגו ביחידות, להאריך מאוד בתפילת שמונה עשרה. אבל בזמן שהתפלל עם הקהל, שהיה רגיל לחכות לו, היה ממהר לגמור עם הראשונים „מפני טורח ציבור“⁽⁴⁹⁾. ואף בחודש אלול ובעשרת ימי תשובה — שהוא היה מתעטף אז, כידוע, בחסידות ופרישות — היה מאריך קצת יותר מהרגיל בשלש הברכות הראשונות, ובשאר היה ממהר כדרכו ומספיק עם הקהל⁽⁵⁰⁾.

(47) מפי הרב א. רפופורט בשם ר' נפתלי זילברברג כעז ראיה. (48) מפי תלמידים ותיקים; ראה השקפה זו באגרת הגר"א ולעיל סוף פ"ג. (49) ראה ברכות לא: „כך היה מנהגו של ר"ע, כשהיה מתפלל עם הציבור היה מקצר ועולה מפני טורח ציבור וכשהיה מתפלל לבין עצמו, אדם מניחו בזווית זו ומוצאו בזווית אחרת.“ (50) יעקב מרק 199 ואמיל בנימין 25.

בקובנה, שכחו פעם להשתדל אצל הקומנדנט לשחרר ליום הכיפורים את החיילים היהודים שהיו חונים שם. כשנודע לר' ישראל בליל הכיפורים על הדבר הזה, הצטער מאד. התליטו על פי הצעתו להתפלל למחרת בהשכמה, וידידו העסקן ר' צבי נבייזר יפנה עם בוקר לקומנדנט להשיג את חופשתם. רבי ישראל לא נתן אמון באחרים והוא בעצמו עבר לפני התיבה וקיצר מאד בתפילה, כדי להקדים את הפגישה ולהחיש את שיחרורם של החיילים⁽⁵¹⁾. פעם, בא ר' ישראל לורשה לבקר את האדמו"ר רבי יצחק מאיר מגור. הרבי כיבדו מאד ואחר היפרדו ממנו ליווהו עד הרחוב. השמועה עברה חיש בין החסידים, שאדם גדול נקלע לכאן, וכשר' ישראל סר לבית הכנסת להתפלל מנחה, התמלא הבית חסידים שבאו להקביל פניו. ומה נתאכזבו החסידים, בראותם שאותו צדיק ליטאי קיצר בתפילתו כאחד מההמון וגמר אותה עם הראשונים. ר' ישראל הבין לתמהונם ואמר: "ראיתי שאנשים רבים בטלים ממלאכתם בגללי: הסנדלר עזב את מרצעו, החייט — את מחטו, הנפח — את מפותו וכו', ואם אני אהיה מאריך בתפילה, הריני נמצא גורם הפסד ממון לישראל"⁽⁵²⁾.

אחד מתלמידיו האמידים של ר' ישראל, הזמינו פעם לארוחות שבת. על תשובתו של ר' ישראל, שאיננו מסכים להתארח בשום מקום טרם ידע את תהלוכות הבית והשולחן, סיפר לו הלז שביתו מתנהל לפי כל הידורי ההלכה: בשר הוא קונה דוקא אצל קצב פלוני שהוא מפורסם לירא וחרד; הבשר הוא "חלק" בלי כל שאלות וסירכות; המבשלת במטבחו היא אשה כשרה וצנועה, אלמנת תלמיד חכם ובת טובים, וגם אשתו נכנסת ויוצאת ועינה פקוחה על כל דבר. בלילי שבתות הוא עורך סעודתו בתפארת רבה: בין מנה למנה עוסקים בדברי תורה, שלא יהא "כאלו אכלו מזבחי מתים"⁽⁵³⁾; לומדים שיעור קבוע ב"שולחן ערוך"; מזמרים זמירות שבת וכו', וכך הם מאריכים בשולחן עד שעה מאוחרת בלילה. אחרי שר' ישראל שמע את כל פרטי הליכותיו, הסכים לקבל את ההזמנה רק בתנאי שיקצרו בסעודת ליל

(51) מפי הרב א. ניימרק בשם ר' אליעזר גורדון מסלז כעד ראיה. (52) מפי הרב

יעקב ברמן. (53) אבות פ"ג.

שבת בשעתיים. באין ברירה, קיבל תלמידו את התנאי הזה והפעם מיהר מאד בשולחנו, אכלו מנה אחר מנה, ולא הספיקה לעבור שעה וכבר הגישו "מים אחרונים" לברכת המזון. לפני ברכת המזון, פנה בעל הבית אל ר' ישראל ואמר: "ילמדני רבי! איזה פגם מצא בהנהגת שולחני?" ר' ישראל לא ענה דבר, ורק ביקש להזמין את האלמנה המבשלת ואמר לה: "אנא סלחי לי, גברתי, על אשר עייפתי אותך הערב ובגללי היית נאלצה למהר ולהגיש בלי שהות מנה אחר מנה, שלא כדרכך". "כל הברכות תחולנה על ראש הרבי! — השיבה המבשלת — הלואי שכבודו יתארח בביתנו בכל לילי השבתות. בעל הבית שלי רגיל להאריך בסעודה עד שעה מאוחרת בלילה, ואני עייפה מעבודתי במשך כל היום, עד שרגלי כושלות ממש מרוב ליאות. והנה תודות לרבי, הזדרזו הערב ואני כבר חפשיה ללכת לביתי ולנוח". אז פנה ר' ישראל לתלמידו ואמר: "בתשובתה של אלמנה מסכנה זו, תמצא גם אתה תשובה לשאלתך ופתרון לתמהונך. אמנם הנהגתך נאה מאוד, אבל במה דברים אמורים אם איננה פוגעת באחרים" (54).

בבית הכנסת שהוא היה מתפלל, הנהיג להקדים בתפילה בלילי שבתות וימים טובים, מבלי לחכות לזמן קריאת שמע. טעמו ונימוקו עמו: העוזרת בבית פטורה מקריאת שמע וחייבת בקידוש, ואין מן הדין לעכבה בגלל הידור קריאת שמע בזמנה תוך התפילה, שתהא צריכה לחכות לקידוש וסעודה, ולגרום לה צער ורעב אחרי יום עבודה כה קשה בהכנת שבת ויום טוב (55).

מעניין, שגם הזהירות הזו לא נעשתה אצל ר' ישראל שיגרא, ובכל מקרה, היה שוקל את הנהגתו לפי מיצוי ההלכה שבאותו מעשה. פעם בליל יום טוב ראשון, התאחר רבי ישראל כמה זמן שלא כמנהגו וכל הציבור חיכה לו בתפילה. הדבר היה תמוה בעיני הקהל. כשבא בשעה מאוחרת לבית הכנסת, סיפר שבאותו יום הגיע לעיר גדוד של אנשי צבא והיה צורך

(54) מפי הרב דב מאיר רובמן בשם הישיש שכביץ. (55) "שערי ציון" תנ"ל גו.

להזמין בשביל החיילים היהודים מאכל כשר. ולדאוג להזנה כשרה לחיילים יהודים — סיים רבי ישראל — מחויב כל הקהל, ואף גם העוורת⁵⁶).

פעם, חל יום שני של ראש השנה בערב שבת. כידוע, נוהגים במקרה זה למהר בתפילה ולקצר בפיוטים, כדי שהנשים תספקנה להכין לשבת בעוד מועד. בעלי הבתים פנו לרבי ישראל להורות להם, אילו פיוטים לדלוג. רבי ישראל הורה, שיש להם הרשות לדלוג כל הפיוטים, לרבות תפילת „ונתנה תוקף“, שהיא כה מעוררת ומקובלת על הקהל, ובלבד לא להכביד על הנשים, שתהיינה בהולות באותו יום קדוש משום הכנות השבת. אולם למען השם, בל יפסחו על הפיוטים הארוכים שבין תפילת „מלכויות“ ו„זכרונות“ ובין „זכרונות“ ו„שופרות“ שהקהל נוהג כרגיל דווקא לדלגם — משום שהחזן מתעייף מתפילת מוסף הארוכה ויש לתת לו שהות לנוח קצת⁵⁷. באותו זמן שאמר לוותר על הפיוטים משום נוחיות הנשים, לא שכח גם את צערו של הש"ץ, ומצא צורך דווקא להאריך שם בפיוטים.

ולא רק בדקדוקי מצווה, הסתייג רבי ישראל לבל להדר על חשבונם של אחרים. הוא סבר, שאין גם רשות לקיים מצוות גדולות או להינצל מעבירות חמורות, אם כרוך בזה צער הזולת. נתעוררה לפניו שאלה, אם אדם אשר חטא כנגד חבריו בצינעא בלשון הרע, ברכילות וכדו', מותר לו לפייס אותו ולבקש את סליחתו, ולגלות לו באותו זמן שסיפר עליו וניבל את שמו. אם אמנם, לגבי עצמו יש לו אפשרות להינקות מעוון חמור על ידי אותו פיוס — אין לו רשות בגלל טובתו להדאיב את לב חבריו ולחסד את עצמו על חשבון צערו של הזולת⁵⁸.

עד כדי כך, התעמק רבי ישראל בהרגשותיו של הזולת וחישוב חשבונות רבים לבל להסב לשום איש כל צער ואי נעימות כל שהיא.

(56) שם. (57) יעקב מרק 75. (58) מפי תלמידים וותיקים. וראה

במכתבו של ר' נפתלי אמסטרדם לריעו ר' יצחק בלזר ב„תבונה“ ירושלים תש"ג חוב' ה, שהם כנראה „שבו על מדוכה זו ור' נפתלי מביא דברי „מגן אברהם“ בריש סי' תר"ו „שאף שצריך לפרט החטא בבין אדם לחבירו, מכל מקום אם חבירו מתבייש אין צריך“.

פרק לב.

חסידי בחילי דחסידי.

ר' ישראל לא הסתפק בהסתייגות מהרע לבד, עם כל חשבונותיו הגדולים, עם מיצוי מצות השלילה: "סור מרע", חזר אחרי פעולות חיוביות בבחינת "עשה טוב", אשר בהן ראה את המטרה הסופית. הוא ראה את עולמו במעשי הטבה עם הבריות ובמפעלי חסד, והופיע כענק הדורות מזוין שאיפות כבירות להיטיב עם הכלל ועם הפרט.

מילדותו, שפע אהבה לכל האדם, ומשאת נפשו היתה — עזרה לזולת בקנה מדה גדול ובהיקף רב. כל הימים, היה חושב מחשבות ומטכס עצות, כיצד לגמול טוב עם יצורי תבל ולגרום נחת רוח לבריות. מכאן מפעלי החסד הגדולים שלו במגפת החלי-רע בוילנא, אשר הסתכן ומסר את נפשו עליהם; מכאן עסקנותו המקיפה לעזור לעם בסבלותיו, ולא נח ולא שקט בכל משך ימי חייו למען הקלת הגזירות והפורעניות; מכאן דאגתו הרבה למעמדו הרוחני של העם ופעילותו המאומצת, בעיר זו ובעיר אחרת, במדינה זו ובמדינה אחרת, לשיפור המצב.

את כל חייו הקדיש למען הכלל. הוא הסתלק, כאמור, מכל דרישות פרטיות ולא ידע כל דאגה וכל שאיפה, זולת דאגתו ושאיתו של העם. לא היה דבר אשר עמד לו בדרך דאגתו ושאיתו זו. הוא הפקיר את הכל למען אותה המטרה. ומכאן פתרון לכמה פעולות מופלאות של רבי ישראל אשר הפתיעו את הבריות.

ומה שמתמיה ביותר, שעם כל העפלותיו הגדולות לפעולות בעלות מנוף עולמי למען הכלל, לא שכח גם את דאגתו של הפרט, דאגתו של כל יחיד ויחיד. טבעם של גדולי האישים, שבשעה שהם עוסקים בצרכי העם ובפעולות ציבוריות מקיפות, אין דעתם פנויה לחזור אחרי צרכיהם של יחידים, באשר אינם רואים אותם כדאים לבזבו מזמנם היקר לעניינים כה פעוטים. רבי ישראל, כשם שפעל לטובת הכלל בעניינים העומדים ברומו של עולם, כך לא הוניה כל מעשה פעוט הנוגע לפרט. ולא עוד, אלא שגם בפעולותיו הגדולות למען הכלל, לא כיוון אלא לטובת כל פרט ופרט שבתוך

הכלל. הוא לא חסך מזמנו ולא חס על כבודו להיטיב עם כל יחיד ויחיד. עם כל עני ועשיר, עם כל זקן ונער ועם כל תינוק ותינוקת. היה מטה אזנו לכל נכה נפש וקשה לב ומתעמק בגורלם לתקנם בעצה טובה ולהקל סבלם. עם כל גדולתו, לא התעצל לבקר בבתי יחידים ולהיפגש עם אנשים שונים, בשעה שראה שמוזה תוכל לצמוח איזו טובה לזולת. „ואף הגשם והשלג לא מנעו אותו ולא עמדו לו לשטן על דרכו“¹). היה גם נוסע באופן מיוחד למקומות רחוקים, אם מצא אפשרות לפעול שם לטובתו של מי שהוא. ואם לא מצא אפשרות לסייע בפועל, היה משתדל לעזור לפחות בעידוד הרוח, ברינון לב ובפנים מאירות.

בעיקר, היה פתוח לבו לעניים החוזרים על הפתחים ובכל צרתם לו צר. הוא לא היה עוזב את בית הכנסת בלילי שבתות, לפני שכל האורחים העניים היו מסתדרים בבתי הנדיבים, כפי שהיה נהוג אז בגלילות ההם. אם מי שהוא היה מזלזל בכבודם של העניים, היה נחלץ מיד לעזרתם. לא פעם קרה, אשר בעת ששמע דברי עלבון על חשבונם, כגון: שהם זוללים וסובאים מדי וכדו' — היה עולה על הבמה ודורש דרשה מיוחדת, במשלים שנונים וקולעים, לזכותם של העניים המסכנים, אשר זו כל הנאתם בחיים, ולגנותם של העשירים השבעים, אשר עם כל תענוגותיהם אינם מסתפקים והכל מותר להם²).

חיבה יתרה נודעת ממנו לחובשי בתי-המדרשות ולומדי תורה עניים, שהיה אוזר כל מאמציו להגן על כבודם ולעזור להם, ולא פעם בא במריבה עם „בעלי הבתים“ לטובתם. פעם נקלע לבית מדרש אחד ומצא צורב עני שוכב על ערש דוי ואין איש שם על לב. רבי ישראל קצף מאד על היחס האכזרי הזה, וכשהצטדקו לפניו שאין כסף לרפואות, אמר להם שיש למכור את פרוכת ארון הקודש ולהשתמש בתמורתה לצרכי תלמיד חכם חולה. תלמידיו היו מספרים ממנו מעשים מופלאים בשטח זה, בשטח של חסד והטבה עם הבריות.

(1) „אור ישראל“ 118. (2) מפי הרב רייז ליפוביץ בשם הרב קצין מגורזה.

שהיה נוכח במקרים כאלה בעיר ממל, ומפי עוד כמה תלמידים ותיקים.

מעשה בעני אחד קשה יום, שבא אליו ושפך לפניו מרי שיחו ותוגת לבבו, שאין לו כל בביתו, ואין לו עצה אחרת, כי אם לשוב בעיירות לדרוש במקהלות על מנת לקבל פרס. ברם, גם חפצו זה נבצר ממנו, באשר איננו רגיל במלאכת הדרוש. רבי ישראל גילגל עמו כמה שעות ושינן לו אילו דרשות פעמיים ושלוש, עד שהיו שגורות בפיו³.

מעשה ברבי ישראל, שישב בלילה בבית מדרשו בקובנה ושמע ששני בני עניים, הישנים בעזרת נשים, מספרים זה עם זה: האחד מבקש את חבירו שילווה עמו אל הבאר, כי הוא צמא מאוד למים וירא ללכת לבד. השני מסרב ללכת ואיננו זז ממקומו. קם רבי ישראל מעם הגמרא, הלך אל הבאר והביא לו מים⁴.

מעשה ב"הקדש" שבקובנה, המשמש בית מחסה לעניים עוברים ושבים, שהיה רעוע ועזוב ועשבים עלו בלחיי כתליו. כשראה ר' ישראל שהגבאים מסיחים דעת ומעלימים עין מזה, הלך באחד הערבים אל ה"הקדש", שכב על הקרקע ולן שם כל אותו הלילה. בבוקר הכירוהו הגבאים וקם רעש בעיר. יש מוסיפים, שהודיע שלא יזון משם עד שיתוקן עוול זה. ומיד נאסף סכום הגון ותיקנו את בדקי הבית⁵.

בימי נעוריו בסלנט, היה יושב בעליית בית ולומד תורה, ואת מזונותיו היו שולחים לו מבית חותנו על ידי אחי אשתו, נער צעיר לימים. בבוקר, היה רגיל להביא לו עוגות וקפה. פעם לחש ר' ישראל באזני הנער, שבבית המדרש יושבים עניים זקנים שקשה עליהם הלעיסה ויש למסור להם את העוגות, ואילו הוא יכול להסתפק בפת רגילה. הוא הבין שבני ביתו לא יסכימו לזה, והתנה עם הנער, שלא יגלה לאיש את הדבר. ומאז, היה נוהג במשך שנים רבות, למסור יום יום את עוגתו לעניים הזקנים, והוא היה ניזון בלחם שחור⁶.

בזמן שהיה עובר ברחוב בסלנט ורואה באיזה בית — תריס שאיננו

(3) שם עמ' 117. (4) יעקב מרק עמ' 98. (5) שם. (6) מפי הרב י. ברמן.

מתוקן, היה עומד ומתקן אותו, כדי שלא ידפוק בלילה ויפריע את הישנים מתרדמתם⁽⁷⁾.

בימי מגוריו בממל, התקין תקנה להסיק את התנור בבית המדרש בהשכמה. נימוקו עמו, שהעגלונים הבאים בלילה מעבר לגבול, יוכלו לבוא לשם להתחמם⁽⁸⁾.

ביום הכפורים בשעות המנחה, היה נוהג לאגור עוגות במגירתו שבבית הכנסת, שאם תבוא לפניו שאלה של פיקות נפש — וכפי שיש לשער, יש לחשוש בשעות בין הערביים למקרים דחופים — יוכל להאכילם על המקום⁽⁹⁾.
פעם שבת ר' ישראל בעיר קידן. במקרה, חל בשבת זו יום הבר־מצוה של ילד אחד שהתכוון, כנהוג, למפטיר. בגלל סיבה ידועה לא קראו את הילד למפטיר. אחרי התפילה, יצא ר' ישראל לטייל עם הילד כשעה ארוכה כדי לשמחו ולהפיג את צערו⁽¹⁰⁾.

אלמנה עניה באה פעם להתאונן לפניו, שבנה עומד להילקח לעבודת הצבא הרוסי, ואילו היה מי שהוא ממליץ עליה לפני עסקן פלוני הקרוב לרשות — היתה אפשרות לשחררו. ר' ישראל הפסיק תיכף מסעודתו, שעמד בה באותה שעה, וכדי לפייס את אשתו, אמר לה: „נתאר לעצמנו, אילו היה בנו במצב כזה, האם היינו יכולים לשבת במנוחה ולאכול, ותוך כדל־דיבור, עזב את הבית ורץ להשתדל עבור בן האלמנה, כאילו באמת היה בנו⁽¹¹⁾“.

בימי שבתו בגרמניה, היו אנשים רבים שהיו מזדמנים לשם פונים אל ר' ישראל בדבר המלצות שונות. פעם ביקר בביתו אדם אחד לשם אותה המטרה. ר' ישראל היה ישן באותה שעה, ותלמידו הרב ד"ר אהרמן, שנמצא אז בקרבתו, לא נתן לאורח להיכנס ושלחהו מפניו. כשהתעורר ר' ישראל ונדע מאותו ביקור, התרעם מאד על הרב ד"ר אהרמן שלא העירו משנתו, ולא נתן לו לראות את פניו עד שמצא את הלז וביקש את סליחתו⁽¹²⁾.

(7) כנ"ל. (8) „שערי ציון“ כסלו—שבט תרצ"ג. (9) מפי הר' משה גווירצמן בשם

ר' דוב זלדוביץ מחסידי ר' ישראל. (10) מפי תלמידים וותיקים. (11) מפי הישיש

ר' מיכל לוינטל מקניגסברג. (12) מפי ד"ר שלמה אהרמן בשם אביו הנ"ל.

באחד הימים ביקר ר' בנימין דיסקין, רבה של לומז'ה, בעיר קובנה, בתקופה שר' ישראל עוד נמנה על תושביה. תלמידי החכמים שבעיר, ובכללם ר' ישראל, ביקרו אותו באכסנייתו ובילו אתו בפלפולי דאורייתא עד אחרי חצות הלילה. תוך שיחה הפליט ר' בנימין דרך אגב, שהיה ראוי לטעום דבר-מה. ר' ישראל התחמק מיד מתוך אותה חבורה, אך למסעדה, ולאחר זמן-מה הופיע כשמגש בידו ועליו אווז צלוי ומטעמים שונים, כדי להברות את ר' בנימין⁽¹³⁾.

בשבתו בזמן ידוע בפרישות באלקסוט, שלחו לו איש שיעמוד לשרותו. רבי ישראל לא נתן, כאמור, לשום איש לשרת אותו. ברם, כאן מצא הזדמנות להיטיב עם בן אדם, והיה הוא משמש את שמשו, מסר לו את מטתו, היה מציע לו כרים וכסתות וכו', ואילו הוא היה יושב כל הלילה ועוסק בתורה⁽¹⁴⁾.

בצאת ר' ישראל לרגל מחלתו לגרמניה לשאול בעצת רופאים, שלח אתו שמש ללוותו בדרכו. בדרך חלה השמש במקצת. והנה נהפך ר' ישראל לשמשו, טיפל בו, האכילהו והשקהו ושירת אותו בכל צרכיו. השמש, יהודי תמים וחרד, שלא היה זקוק כלל לטיפול כזה, הצטער מאוד שתלמיד חכם, גאון וצדיק כמותו, משמש אותו. הוא ראה בזה גם מעילה בתפקידו והתחנן לפני ר' ישראל לחדול מזה. ברם, ר' ישראל עמד על שלו והסביר לו, שכאילו כל השימוש הזה אינו אלא לתועלת עצמו. "דרכי ההשגחה נסתרים ממנו — הרצה לפניו ר' ישראל — ומי יודע אם לא בגלל שירותי זה, השתלשל כל ענין המחלה שלי. ההשגחה גזרה עליך שתחלה, אבל בהיות שאין מי שידאג לך — החלה מסבב הסיבות תחילה אותי, שיש לי דואגים ב"ה, והם שכרו אותך ללוות לי בדרכי, כדי שבהזדמנות זו אוכל אני לסייע לך במחלתך. ויתכן, שמאחר שאתה חבריא — תיבטל הסיבה הראשונה, ותוסר גם המחלה ממני"⁽¹⁵⁾.

בזמן ידוע, היה דר אתו בקניגסברג בבית אחד — תלמידו רבי יצחק

(13) מפי הרב הראשי הגר"א הרצוג. (14) מפי תלמידים ותיקים. (15) מפי

ה"ש"ש ר' מיכל לוינטל בשם אותו שמש.

מלצן. לדלת החיצונה היו שני מפתחות, שאחד היה בידי רבי ישראל ואחד בידי ר' יצחק. פעם הלך ר' יצחק ושכח את המפתח. רבי ישראל ידע, שיש לו באותו ערב ענין חשוב שיעכב אותו עד שעה מאוחרת בלילה, וחשש, שבשובו לא ירצה לדפוק על הדלת ולהעירו משנתו. טייל רבי ישראל כל אותו ערב ברחוב שלפני הבית עד אחר חצות הלילה, כדי לקדם את פני ר' יצחק ולהכניסו הביתה ⁽¹⁶⁾.

בין תלמידיו שבוילנא, נמנה אברך אחד, שר' ישראל הכתירו בתואר עילוי. אחרי נשואיו, התחיל בעסקים ידועים, ובשעותיו הפנויות, היה בא לבית מדרשו של ר' ישראל להתפלפל עם התלמידים. בזמן ידוע, נתערערו עסקיו ונפשו היתה מרה עליו. פעם בא לבית המדרש ושאל קושיה חמורה. התלמידים לא ידעו לתרצה. כשבא ר' ישראל, הציעו לפניו את הקושיה הזאת. ר' ישראל כאילו השתומם מאוד מחריפותה, וגם הוא לא מצא לה יישוב. כשהלך אותו אברך, אמר ר' ישראל: "ידעתי שרוחו נכאה עליו, ומצאתי כאן הזדמנות לשמח את לבו ולהניח את דעתו בזה, שיחשוב שמדת חריפותו כה גדולה — עד שגם אני אין בכוחי לפרק את קושיותיו". ויש מספרים, שבכל ויכוח שהזדמן לו, היה מדקדק להפסיק את השיחה אחרי שאיש שיחו הרצה טענותיו, כדי שיפרד ממנו מתוך הרגשה נעימה כאילו הוא יצא הצודק ⁽¹⁷⁾.

בעיקר הצטיין בהכנסת אורחים: בזמן שהיה מזדמן לו אורח, היה עוזב את כל עניניו החשובים ביותר, ומתמסר בכל הוויתו ועם כל חשבונותיו הידועים — לגרום לו נחת רוח. היה מכוון הנהגתו עם כל אורח לפי תכונת נפשו והיה אומר שהדבר הקשה הוא — לקבוע יחס לאורח לפני שעומדים על דעתו. יש אורח שצריכים לקבל פניו בדבר תורה, ויש שמקבלים פניהם בדבר אחר; יש שצריכים להזמין לאכול, ויש אשר יש להם בזה משום עלבון ⁽¹⁸⁾. ר' ישראל היה תוהה, קודם כל, על קנקנו של האורח במה נוחה דעתו יותר, ולפי זה היה מכוון את יחסו אליו ומהנהגו כיאות לו.

(16) "שערי ציון" הנ"ל, (17) "חיי המוסר" חוב' סז. (18) ברשימותיו של בנו

ר' יצחק ב"תבונה" תש"א ח' ז.

הוא חידש בסוגיה זו גם הלכות חדשות. כרגיל, בבוא אורח מכובד שלא רוצים לפטרו בדבר מועט — שוהים שעה ארוכה עד שמספיקים להכין לו מנה יפה, כפי כבודו. ויש אשר האורח בא מן הדרך וסובל בינתיים רעב, ובמקום שבא להוסיף נמצא גורע. ר' ישראל הורה, שאין זו ממדת הכנסת אורחים. תחילה, יש לקדם פני כל אדם מיד עם בואו — בדבר קל, ואחר, יכבדנו לפי ערכו. ואברהם אבינו יוכיח! מתחילה אמר: „ואקחה פת לחם וסעדו לבכם“, — ואחר — „ואל הבקר רץ אברהם“¹⁹).

כל המעשים הללו הם, לכאורה, רגילים ופעוטים ואין בהם לא מהפיכות ולא פעולות מפתיעות. אולם ידוע, שר' ישראל ראה את יסוד העבודה בדברים הקטנים. דווקא מהמעשים הקטנים היום יומיים הללו, שאדם דש בעקביו, יש להכיר את ערכו, שיטתו ודרך חייו של רבי ישראל, עד כמה שבכל פינה שהיה פונה, לא הסית דעתו לרגע מדאגת הזולת וכל מחשבתו היתה עסוקה כל היום, איך להיטיב ולגרום הנאה וקורת רוח²⁰.

ולפלא היה הדבר, שעם ראותו בכל מאווי העולם ושאיפות הכבוד דברים בטלים ואפסיים, לא כיוון בזה אלא כלפי עצמו והיה משולל מהם, כאמור, במדה הקיצונית ביותר. אבל לגבי אחרים, ידע להתעמק בהרגשות הדקות ביותר של הזולת, בדרישות החיים ובהנאת הכבוד, ומשתדל למלאותן

(19) בראשית יח ; וראה קהלת יצחק לר' יצחק גאמן וילנא תרנ"ז שם. (20) להשקפה זו, שדנים את האדם דוקא עפ"י מעשיו הפעוטים היום יומיים, יש סמך מכמה עובדות חז"ל: ר' יהודה הנשיא באו עליו יסורין, בגלל מעשה פעוט שלא ריחם על העגל שברח מבית השחיטה להתחבא תחת כנפי בגדו ואמר לו: „זיל לכך נוצרת“. ולא גסתלקו ממנו היסורין, אלא על ידי מעשה אחר דומה לו, שהיטיב עם בני החולדה וכינסם לביתו באמרו: „ורחמיו על כל מעשיו כתיב“ (ב"מ פ"ה). וכן במעשה דר' חנינא בן תרדיון, כששאל את ר' יוסי בן קיסמא: „מה אני לחיי העוה"ב?“ אמר לו: „כלום מעשה בא לידך?“ ורק אחרי שסיפר לו שנתחלפו לו מעותיו במעות של פורים וחילקן לעניים שלכאורה אינו אלא מעשה פעוט, אמר לו ר' יוסי: „מחלקך יהא חלקי“ (ע"ז יח). ראה מאמר המחבר „הסתכלות“ ב"הנאמן" — טלז חוב' ז' תרפ"ת.

לפי רצונו ורוחו של כל אחד ואחד⁽²¹⁾. היה מדקדק עם כל איש ואיש בכל נימוסי הכבוד המקובלים, ופונה לכל נער בלשון חשיבות וכבוד. בכל מקום בואו, היה מקדים את פני רב העדה ומעניק לו את כבודו הראוי. היה מבקר את מכיריו בביתם, אם ראה שיש להם בזה קורת רוח. עם כל מדת פרישותו ובטחונו לעצמו, היה עושה כל המאמצים להבטיח לזולתו את צרכיו במדה רחבה ולספק לו את כל תענוגותיו האפשריים⁽²²⁾.

ועם כל זה, לא הסתפק בהם ר' ישראל והיה חושש תמיד שמא איננו יוצא ידי חובתו. פעם קנתה אשתו שטר הגרלה. כשנודע הדבר לר' ישראל הקפיד מאוד, ויש מספרים, שקרא שני עדים ואמר לה בפניהם: „דין ודברים אין לי בנכסיך ובפירותיהם ובפירות פירותיהם עד עולם“. הוא חשש, שמא יזכה בגורל ויבוא לידי עשירות. והלא ידוע, אמר ר' ישראל, שאם ה' חונן לאדם עושר — אין זה לטובת עצמו בלבד, אלא הוא בבחינת גבאי צדקה להיטיב בזה עם העניים והנצרכים. ומי יכול לקבל אחריות כזו? מי יכול לחפש „חיפוש אחר חיפוש“ אולי נמצא בקצה העיר איזה עני, שיש לחלצו מן המיצר, או חולה שיש לעזור בשעת דחקו? ומי יכול לדעת אם נמצא באיזה מקום בן עניים קטן, שצריך לשכור לו מלמד ללמדו תורה ולחנכו במצוות? ר' ישראל לא רצה להכניס עצמו בנסיונות אלה ומיהר להסתלק מכל הזכויות של שטר ההגרלה⁽²³⁾.

הוא היה תמה מאוד על אשר בני האדם אינם מרגישים בחובה הגדולה הזו להיטיב עם הבריות והם מזלזלים בה. ויש אשר האנשים דואגים לזכות את חבריהם במצוה, אבל אינם דואגים לגרום להם הנאה גופנית. הוא היה אומר: „ראיתי הרבה פעמים שאדם עובר על יד בית כנסת, והאנשים שבפנים קוראים לו: קדושה! קדושה! נא להיכנס ולהצטרף. אבל מימי לא ראיתי אדם עובר על יד בית שיש שם סעודה, והאנשים שבפנים יקראו לו: סעודה! סעודה! נא להיכנס ולהצטרף“⁽²⁴⁾.

הוא ראה בהטבה עם הבריות את עיקר החסידות, והיא שימשה לו

(21) ראה שיטתו בזה בפרק כב. (22) ראה „אור ישראל“ 119. (23) ראה „חסי

לאברהם“ של ר' אהרן כהן עמ' 82. (24) מפי תלמידים וותיקים.

קנה מדה להערכת מדריגתם של בני האדם ביראה. כשסיפרו לו על צדקותיו של ר' ליב'לה חסיד מקלם — טרם שהכירו פנים אל פנים — היתה אחת משאלותיו הראשונות, אם קרה פעם שר' ליב'לה נכנס לחנות והציע לחנווני שילך ללמוד תורה והוא יחליף אותו ליום או יומיים ויעמוד במקומו⁽²⁵⁾.

ומענין שגם כאן, במעשי ההטבה עם הזולת, היה מחשב חשבונות גדולים, שכר מצוה אחת כנגד השניה, שכר מצוות שבין אדם למקום כנגד מצוות שבין אדם לאדם וכדו'. הרבה פעמים ויותר על הידורים ומנהגים שונים, אם היה בזה כדי להיטיב עם איזו בריה מן הבריות. ויש אשר הקיל לעצמו בסייגים שונים שהיה גדור בהם, אם היה נוגע הדבר בהנאה לזולת. הוא העדיף הנאת חבריו על חסידות עצמו, או יותר נכון, הוא ראה יותר חסידות — במעשה הנאה לחבריו, מבמנהגי מצוה עם עצמו. ולפעמים נראו הדברים מתמיהים ומופלאים.

מאורע אופייני מאד, שיצא לו פרסום רב בעולם, אירע לו בעיירה סלנט. פעם בליל יום הכפורים, כשהתאסף כל הקהל לתפילת "כל נדרי", הרגישו שר' ישראל טרם בא. אחרי שחיכו לו זמן-מה וראו שהשעה מאוחרת והזמן עובר, קראו "כל נדרי" בלעדיו. חיכו לו למעריב ולא בא. שלחו שלוחים לחפשו בעיר, אבל לא מצאוהו. הקהל התחיל לדאוג לו. כמעט גמרו תפילת מעריב ור' ישראל איננו. כשעמדו כבר בסוף התפילה, הופיע פתאום ר' ישראל כשמעילו מקומט, זקנו פרוץ ושערות ראשו מלאות נוצות, התעטף בטליתו ועמד להתפלל. אחרי אשר גמר את תפילתו, סיפר בתמימות למקורביו, שבדרכו לבית הכנסת, שמע בבית אחד, בכי של תינוק. בהיכנסו לבית, מצא תינוק בן חדשים אחדים שוכב לבד בעריסתו ומתיפח בבכי, ועל ידו בקבוקית חלב. נראה, שאמו, ברצותה ללכת לבית הכנסת לשמוע "כל נדרי", עזבה את התינוק תחת השגחת אחותו הפעוטה, ילדה בת שש, והכינה בשבילו את החלב. בינתים נרדמה הילדה ולא שמעה כלום. רבי ישראל לקח את החלב, האכיל את התינוק וישן אותו. אחרי כן העיר את הילדה ורצה ללכת. אולם, הילדה התחילה להתחנן לו שלא יעזבנה, כי היא מפחדת

(25) "חבר המאמרים" לר' ירוחם הלוי מאמר ית.

להשאיר לבד. רבי ישראל נשאר בבית. ורק אחרי שהאם שבה מבית הכנסת עזב אותם.

אחרי אשר ר' ישראל גמר לספר מאורע זה הביע את שמחתו הרבה שבלייל קדוש זה, נודמנה לו מצוה גדולה כזו. רבי ישראל ראה לכדאי לוותר באותו ערב נורא על תפילת "כל נדרי", על תפילה בצבור ועל הווידויים עם הקהל, ובלבד להיטיב עם אותם התינוקות⁽²⁶⁾.

מעשה דומה לזה, אבל במקרה יותר רציני, קרה בעיר וילנא בימי כהונתו בישיבת זריצה. רבי ישראל היה מדייק מאוד לבוא אל שיעוריו בזמנם. פעם איחר לבוא כשעה ארוכה. הדבר עורר דאגה בין תלמידיו והלכו לחפשו. כשהגיעו לגשר שעל יד זריצה, ראוהו עומד על שפת הנחל ומגלגל שיחה עם אשה צעירה. הם הבינו, שיש דברים בגו ושבּו על עקבוֹ-תיהם. כשבא ר' ישראל לשיעורו, התנצל על איחורו ואמר שענין של פיקוח נפש עיכב אותו. התלמידים חקרו בדבר ונודע להם פרטי המקרה:

כשר' ישראל עמד לעבור את הגשר מעל הנחל שבדרכו לבית המדרש, השגיח פתאום באשה מבוהלת שרצה אל הנחל. הוא עצר בעדה ושאלה לסיבת ריצתה. האשה השתמטה ממנו, השיבה לו — תוך מרידות נפש — שירפה ממנה והמשיכה בדרכה. ר' ישראל תפש בידה, וחזר על בקשתו שתספר לו מה קרה לה. האשה נעצרה בעל כרחיה והתחילה לתנות לפניו את מרי שיחה ויגון לבה: לפני זמן קצר, חלו שני ילדיה ובמשך ימים אחדים מתו, בעלה נפל למשכב מרוב עגמה וזה כמה שבועות שאיננו יכול לעבוד. הם גאלצו לשכור פועל שימלא מקום עבודתו של בעלה בעגלונות, ומוזה הרויחו בדוחק למחיתם ולכלכלת מחלת בעלה. והנה פתאום מת הסוס, שעליו כל פרנסתם, ולא נשאר להם כל סיכוי לכלכלתם. מתוך יאוש מר, החליטה להשליך את עצמה לתוך הנחל.

(26) ראה יעקב מרק עמ' 76 המוסר פרטי הדברים בשם אמו מסלנט בתור עדה לאותו מעשה. הסיפור הזה מצא תיאור רב בכל העיתונים ובסיפורת העברית ומשמש חומר בספרי הלימוד לילדים. ראה גם ב"השחר" שנה י' 241—230. הכל מיחסים את המעשה הזה לעיר וילנא. אבל ר' יעקב מרק מעיד נאמנה שזה קרה בעיירתו סלנט.

ר' ישראל נכנס אתה בשיחה ארוכה והתחיל להרגיע את רוחה. הוא סביר לה בנעימות וברוך נפש, שה' יכול למלא בנקל את כל חסרונה. עודנה אשה צעירה, ובעוד שנה עלולה ללדת ילד אחר, וכהנה וכהנה. בעלה ישוב לאיתנו וימשיך בעבודתו. ומה שנוגע לאבידת הסוס, הוא ישלח לה מחר כסף לקנות סוס אחר. דעת האשה נתפייסה ולאט לאט שבה אליה רוחה. היא הודתה לר' ישראל על טוב לבו ושבה לביתה. כעבור שנה, קיבל ר' ישראל הזמנה להשתתף בחגיגת ה"ברית" לבנה שנולד לה⁽²⁷⁾.

באחד מימי הזכרון של אביו, בעת שכתו בממל, בא רבי ישראל, כרגיל, לבית הכנסת להתפלל ולומר קדיש. בין המתפללים, היה אדם אחד בשם יצחק איזיקסון. שגם לו חל באותו זמן — יום הזכרון לבתו, שמתה עליו בדמי ימיה. רבי ישראל היה מקפיד, שלא יאמרו שני אנשים יחד את הקדיש⁽²⁸⁾, וכנראה, נהגו שם לפי הוראותיו אלה. ר' ישראל הרגיש שאותו איש מצטער מאוד שלא תהיה לו הזדמנות לומר קדיש לעילוי נשמת בתו, באשר זכותו גדחית מפני זכותו של ר' ישראל. רבי ישראל ניגש אליו ואמר לו בחיוך: "יאמר נא מר את הקדיש". כשהקהל תמה על מעשהו זה, שהוא מוותר על זכותו ועל כבוד אביו שחייב עליו מצד הדין, הסביר להם רבי ישראל, שגדולה זכותה של גמילות חסדים עם אדם מישראל — מזכות הקדיש⁽²⁹⁾.

מעשה שראו את ר' ישראל עומד באחד הרחובות בוילנא ומשוחח עם איש אחד בענינים של מהיבכך. הרגישו, שהוא גם משתדל לבדח את חבריו בדברי שחוק. הדבר היה תמוה בעיני העוברים והשבים. ידעו שר' ישראל שומר פיו ולשונו ואיננו מעלה על שפתיו דיבור מיותר, והנה כאן הוא מרבה שיחה ומתבדח בלי כל הסתייגות. כשאחד מהתלמידים העין בהזדמנות לשאול את פיו לפתרון אותה חידה, השיב לו ר' ישראל, שהאיש הזה הוא מדוכא

(27) מפי הרב יחיאל ישראלי מוילנא, בשם אביו, תלמידו של ר' ישראל בוריצה.

(28) ראה צוואת ר' נפתלי אמסטרדם ב"אור המוסר" חוברת יג. וב"תנועת המוסר" כרך

שני פרק כה. (29) אמיל בנימין 25.

ומר נפש, ואין גמילות חסד מרובה — מלשמח את נפשו העגומה ולהרנין את לבבו⁽³⁰⁾.

הוא היה נוהג כן גם בחוג בני משפחתו. במקרים של מצב רוח מדוכא, היה רגיל לספר מאורעות מבדחים מתולדות חייו כדי להפיג את דאגותיהם ולשמח אותם⁽³¹⁾.

לבית מדרש נבייזר בקובנה, בא פעם מגיד אחד ורצה לדרוש בין מנחה למעריב. למתפללי בית המדרש היה באותו זמן שיעור קבוע בלימוד "לא הרשו לו לבטלו. כשנודמן ר' ישראל באותה שעה לשם, הורה להם כי במקרה זה, שהשיעור שולל באותו זמן טובה מחבירים המתפרנס מדרשותיו, יש לבטלו. "הלל הזקן אומר — הוסיף ר' ישראל — דעלך סני לחברך לא תעביד"⁽³²⁾. ויש לדקדק, למה לא אמר בלשון חיוב: דטב לך — תעביד לחברך? אלא לפעמים, יש דברים שלגביו היא טובה ולחבירו הרי זו רעה. ומקרה זה יוכיח. הלימוד בשעה זו — טובה בשבילכם, אבל הוא גורם רעה לאותו דרשן הזקוק לפרנסה. יש לכם, איפוא, לוותר על הלימוד, ובלבד לא לקפח את טובת הזולת"⁽³³⁾.

בימי שבתו בקובנה, קרה פעם שנפטרה אשה עניה ונפל סיכסוך בין אנשי "חברא קדישא" דקובנא לבין אנשי "חברא קדישא" דסלבודקה, מי צריך לטפל בקבורתה. אלו דוחים לכאן ואלו דוחים לכאן. ר' ישראל עמד אז באמצע התפילה, בין קריאת שמע לשמונה עשרה, ואזניו קלטו את הדיון הזה. הוא הפסיק מיד מתפילתו, חלץ מהר את תפיליו וקרא לתלמידיו שנכחו באותו מקום — ללכת אתו לטפל בנפטרת זו. מכיון שאין לה קוברים — אמר ר' ישראל — הרי יש בזה דין של "מת מצוה"⁽³⁴⁾, וגמילות חסד של אמת, והכל נדחה מפניו⁽³⁵⁾.

מעשה בערב יום הכפורים אחר סעודה המפסקת, בשעה שהכל נחפזים לקבלת יום הקדוש ולרוץ לבית הכנסת, ביקש ר' ישראל את השמש שיקרא

(30) "אור ישראל" 112. (31) מפי נכדתו חנה לאה רוגובין. (32) שבת לא.

(33) "שערי ציון" הג"ל. (34) ראה יבמות פט: "איזהו מת מצוה? כל שאין לו קוברין".

(35) מפי הרב ברוידא בשם ר' נפתלי.

לו בחור עני אחד, אורח מקובנה. כשבא הבחור, לקח ר' ישראל נייר ועיפרון וכתב לו מכתב המלצה לטובת איזה ענין שביקשו לפני זמן־מה. כשתמהו, למה ביזבו את הרגעים היקרים הללו לאותו ענין שניתן להידחות לאחר יום הכפורים, הסביר ר' ישראל, שנזכר באותה שעה שהבחור העלוב מחכה לאותו מכתב כבר משלשום, ואיננו חפץ להחמיץ טובה זו, כדי שלא יעבור היום הקדוש על הבחור הזה בצער ובדאגה⁽³⁶⁾.

ואף ברגעיו האחרונים, כשידע ששעותיו ספורות, לא פסקה מחשבתו מעצות עמוקות במעשי הטבה. בעת מחלתו האחרונה בקניגסברג, העמידו לפניו אדם מיוחד לשמש אותו. ביום האחרון לחייו, נכנס פתאום רבי ישראל בשיחה עם אותו האיש, שהיה אדם פשוט, על דבר פחד הבריות להישאר לבד עם נפטר. הוא הסביר לו שהפחד הזה פחד שוא, באשר המת איננו יכול להזיק מאומה, ויש בזה משום סכלות. כעבור שעות אחדות, נפטר ר' ישראל ושום איש לא היה בחדרו מלבד אותו משמש, ונתברר למפרע שזו היתה כוונת שיתתו. ברגעים אחרונים אלה, שרבי ישראל כבר הרגיש, כנראה, ששעתו מתקרבת, היה בודאי עסוק במחשבות געלות בעניני תשובה ובחשבונות עם קונו. בכל זאת, לא נמנע באותו זמן מלדאוג לטובתו של משמשו, שמא בעת פטירתו יבהל ויצטער. ומשום כך מצא לחובתו מטעם מצות ההטבה — ודעתו היתה צלולה לכך — להסביר לו שאין כל חשש להישאר עם המת, כדי להפיג את פחדו וסבלו⁽³⁷⁾. ויש מספרים, שבשעותיו האחרונות, ראוהו מתאמץ כל הזמן לנגב את הרוק שנזל מפיו, כדי למנוע אי־נעימות מהנוכחים.

מתוך אותה גישה, לשים נגד עיניו תמיד את טובת הזולת, קבע לו רבי ישראל בכל שאלות איסור והיתר — עמדה של "מקיל", על רקע "כוחא דהיתירא עדיף"⁽³⁸⁾.

כאמור, היה רבי ישראל מדקדק בכל החומרות וחושש לכל הדעות. במה דברים אמורים, בענינים הנוגעים לעצמו. אבל במה שנוגע לאחרים, היה

(36) "שערי ציון" הנ"ל בשם הרב טיקוצינסקי. (37) שם בשם הרב הראשי הגר"י

קוק. (38) ביצה ב.

חוזר אחרי הקלות שונות ומתאמץ תמיד למצוא היתר. מתוך אהבתו הגדולה לבריות ודאגתו הרבה לאשרם ולהנאתם, אי אפשר היה לו להחמיר בדיניהם וחיפש כל הדרכים להקל עליהם.

מכאן הקלותיו המרובות הידועות בעניני פיקוח נפש, מטעם "חמירא סכנתא מאיסורא"⁽³⁹⁾; מכאן היתריו הנועזים במלאכות שבת, באכילת יום הכפורים וכדו' בימי מגפת החולירע בוילנא⁽⁴⁰⁾; ומכאן קולותיו הנזכרות לגבי עצמו, בזמן שחשש להכבדה על אחרים.

ידוע ממקורות נאמנים, שהנימוק העיקרי אשר בגללו לא הסכים רבי ישראל לקבל משרת רבנות, הוא, משום שהכריע בכמה הלכות בדעת המקילים, בניגוד לדברי הפוסקים המקובלים, וחשש לעורר כנגדו חולקים ועוררין⁽⁴¹⁾.

גם בחזרו אחרי רב, להושיבו בעיר פריז, נתן בעיקר דעתו שיהיה מקיל בהוראה. "לגבי ידידי — אמר רבי ישראל — עיקר המעלה של הרב, שיהיה גדול בתורה ויראת שמים ובקי בהוראה, שיהיה לו כוחא דהיתירא כמנ הרב הגאב"ד דקובנא"⁽⁴²⁾.

בשנת תרצ"ט, כשפשט רעב בגלילות ליטא, מצא רבי יצחק אלחנן לנחוצ להתיר קטניות בפסח. הרבה רבנים התנגדו לזה ויצאו במחאות חריפות כנגדו. רבי יצחק אלחנן פנה אז לרבי ישראל, שיצטרף להיתר. הוא כותב לו, שהוא ובני ביתו זכל נכבדי קובנה יאכלו בעצמם קטניות בפסח, והוא מבקשו שגם הוא יתנהג כן, כדי שהעניים המסכנים האנוסים לכך, לא יהא לבם נוקפם, ותושבת שמחת חגם. רבי ישראל הסכים תיכף להצעתו והצטרף לדעתו⁽⁴³⁾.

בימי שבתו בממל, הודמנה לפניו שאלה חמורה. רבי ישראל הכריע בה להיתר, אבל כדי שלא להעמיד על דעת עצמו, רצה לצרף לו דעה שניה. הוא

(39) חולין ו. (40) ראה לעיל פרק יא. (41) ראה דעה דומה לזו ב"שערי ציון"

הנ"ל עמ' נח בשם גאון מפורסם. (42) כוונתו לר' יצחק אלחנן שהיה כידוע מקיל גדול.

ראה שם בשם עד שמיעה ר' מרדכי ישעיה לופינסקי, דודו של המחבר, (43) ראה

תולדותיו של ר' יצחק אלחנן, יעקב מרק עמ' 114.

פנה להרב וולגימוט, אב"ד המקום, והציע לפניו להצטרף לו. אולם דעתו של הרב וולגימוט היתה לחומרה. ר' ישראל הלך לבית המדרש, מצא שם איש זקן יושב על ספר והסביר לו את כל השאלה עם כל מקורותיה וצדדיה, ואחרי שדעת הזקן הסכימה לדעתו, פסק את השאלה לקולא⁽⁴⁴⁾.

בהתארחו פעם בערב פסח בבית בנו ר' אריה, בעיר חורושין, נפלה שאלה חמורה בפר שנשחט לחג, ובנו, רב המקום, נלאה למצוא לה היתר. רבי ישראל עיין בשאלה ואמר לבנו שהוא נוטל את ההיתר על עצמו, בקחתו בחשבון שבני העיירה ישארו בחג בלי בשר, ויהיה בזה משום צער גדול והפרעת שמחת יום טוב⁽⁴⁵⁾.

בשבתו בוילגא, פגש פעם ביום טוב, אשה רצה בבהלה ותרנגולת בידה. רבי ישראל הבין שיש כאן מקרה תכוף ושאלה לסיבת הדבר. האשה סיפרה לו, שילדה חולה אנוש והרופא פקד עליה להאכילו מרק עוף, היא נחפזה לשם כך אל השוחטים לשחוט את התרנגולת, אבל לא מצאתם בבית. רבי ישראל הבין, שהשוחטים משתמטים מלשחוט ביום טוב, וציוה עליה לא לשהות, לשחוט תיכף בעצמה את התרנגולת ולהאכיל את הילד⁽⁴⁶⁾.

לשיא עצמת ההטבה, הגיע ר' ישראל ביחסו לאנשים שהעליבו אותו או הרעו לו. במקרה שאחד היה גורם לו צער, לא היה נח עד שהיה מוצא הזדמנות לגמול לו חסד ונחת רוח ולשלם לו טובה תחת רעה. תלמידיו ידעו לספר "כמה מעשים נפלאים שקרו לו עם אנשים שהצירו לו, ודרכי הנהגתו עמהם"⁽⁴⁷⁾, ויש מהם אשר הגיע הדם גם לאזנינו.

בזמן שרבי ישראל ישב בקובנה ושימש בכהונת מגיד מישרים דמתא, נתן הוראות, בהסכם נכבדי המקום, שכל דרשן העובר ושב בעיר — אין לו רשות לדרוש לפני שימסור לו קודם את תוכן דרשתו. רבי ישראל היה אז עסוק בהפצת שיטתו המוסרית בקובנה, אשר למטרה זו היה דורש, כאמור, בכל שבת באחד מבתי הכנסיות שבעיר, והוא חשש שמא יבוא איזה דרשן

(44) מפי הרב יעקב ברמן. (45) מפי חנה לאה רוגובין, בת בנו ר' אריה.

(46) הרב ד"ר ויינברג בשם ר' אליהו ברוך ממיר ב"שורון" פרנקפורט 1921 עמ' 61—52.

(47) ראה "אור ישראל" 115.

ויטיח דברים כנגד מטרתו. פעם נודמן לעיר איזה מגיד עז פנים, וכשבא אל רבי ישראל, כפי ההוראות הקבועות, התחיל להתווכח אתו והתחצף כנגדו „בדברי סרה ובוז“. כשמוע רבי ישראל את דברי חוצפתו, שינה פתאום את טעמו וציוה תיכף לאיש מהסרים למשמעתו, למהר למלא רצון המגיד, להדי- ביק את המודעות שלו בבתי הכנסיות, כנהוג, ולעזור לו בכל מה שאפשר⁽⁴⁸⁾. בדרשו פעם באחד מבתי הכנסיות בוילנא, נדמה לגבאי שר' ישראל מכון כנגדו בדברי תוכחתו והרגיש את עצמו נפגע. הוא התנפל על רבי ישראל באמצע דרשתו והחל לבזותו ולחרפו. ר' ישראל לא השיב כלום והמשיך בדרשתו. הגבאי התקצף עוד יותר, ואחרי שהריק את כל מלאי גידופיו, עזב תוך מחיאת דלת חזקה את בית הכנסת. לתמהונו של הקהל, ירד ר' ישראל פתאום במרוצה מהבמה ורדף אחרי הגבאי. כשהשיגו, הוציא ממחטה מכיסו והתחיל למחות את הזיעה מעל פני הגבאי, באמרו בחן ובחבה: „ניחא שכבודו כועס עלי, אבל הרי הוא מזיע כל כך והיאך הוא יוצא לעבר הרוח ומסכן את בריאותו“? הגבאי התרגש מאד, כמובן, מהמעשה הזה, ואחרי שר' ישראל שידלו בדבריו שלא הכירו כלל ולא כיוון לו כלום — נתרצה לו ודבק בו בקשרי אהבה⁽⁴⁹⁾.

פעם נסע רבי ישראל ברכבת מקובנא לוילנא. כדרכו, נסע יחידי בלי מלווים והיה לבוש כאחד העם. על ידו ישב אברך אחד, שחזותו הוכיחה עליו, שזה עכשיו ירד מעל שולחן חותנו, והתריס כנגדו כל הזמן בתלונות ותרעומות. כשרבי ישראל הצית סיגריה, התחיל להתרעם שאינו יכול לסבול את העישון. למרות שקרון זה היה מיוחד למעשנים, ביקש רבי ישראל את סליחתו וכיבה את הסיגריה. אחרי רגעים מועטים, מצא האברך שוב מקום להתלונן על ר' ישראל בדבר האשנב הפתוח. רבי ישראל, אחרי שהצטדק בנחת שלא הוא פתח את החלון, קם וסגר.

כשהגיעה הרכבת לוילנא, יצא קהל רב לקראת רבי ישראל להקביל את פניו בכבוד רב. כשהאברך נודע, שאותו האיש שהעליבו והרעימו, הוא

(48) ראה מאמרו של רבי נפתלי אמשטרדם ב„אור המוסר“ חוב' ט.

(49) מפי

הרב יחיאל ישראלי מוילנא בשם אביו.

רבי ישראל מסלנט — חשכו עיניו. כל הלילה נדדה שינה מעיניו, ולמחרת בבוקר, הלך לאכסניתו של רבי ישראל לבקש סליחתו. טרם הספיק לפצות פיו, הקדימו ר' ישראל בסבר פנים יפות, ביקשו לשבת ושאל לשלומו ואם כבר נח מעמל הדרך. קבלת פנים נאה זו הדהימה את האברך. הוא פרץ בבכי והתחיל להתחנן לפניו שיסלח לו. רבי ישראל ניחם אותו ושידלו בדברים שלא יצטער, ושאלו אדם עומד על דבר אלא אם כן נכשל בו⁵⁰).

כשרבי ישראל נודע מפי האברך, שהוא בא לוילנא להשיג "קבלה" לשחיטה, הביע את רצונו לפעול לטובתו. הוא לקחו תיכף אל חתנו רבי אליהו אליעזר, שהתאכסן בביתו, וביקשו לעזור לו. כשרבי אליהו אליעזר תהה על קנקנו ומצאו ריק, ניחם אותו רבי ישראל, תלה קלקלתו בעמל הדרך והציע לפניו לבוא בעוד ימים אחדים. כשרבי ישראל ראה, שאין אותו אברך שב אליו, המציא את עצמו לפניו, מצא לו שוחט מובהק שילמדנו הלכות שחיטה ובדיקה, וסיפק לו למשך אותו זמן את כל צרכיו. לא עברו ימים מרובים, ואותו אברך השתלם לשוחט מומחה מוסמך מכמה רבנים גדולים. ורבי ישראל לא הרפה ממנו, עד שהושיבו בקהלה הגונה⁵¹).

פרק לג.

סיכום.

כבר אמור, שרבי ישראל לא ראה ביחסיו אל הבריות מדת חסידות או הידורי מצוה, כי אם מצוות חמורות שכל אדם חייב בהן מן התורה. כל מעשיו אלה היו מבוססים על הלכות גדולות ששרשן בש"ס ופוסקים. אמנם, ההלכות הללו אינן כה מפורסמות ומשום כך גם אינן מקובלות בין הקהל, אבל הוא מצא להן יסוד ברור ומפורש. הוא החזיר את ההלכות הללו ל"שולחן ערוך" היהודי, או יותר נכון: הוא הוסיף ל"שולחן ערוך" חלקים חדשים מסוג אותן ההלכות, וקבען לפסקים עיקריים לשעה ולדורות.

⁵⁰ ראה גיטין מג. ⁵¹ ראה "מעשה אלפס" של ר' בוציון אלפס וב"שערי ציון"

הוא הכניס בשטח זה גם יסודות חדשים וגילה הלכות חדשות שנעלמו מעיני גדולים ורבים. ויש אשר גם חביריו הגאונים היו תוהים לפעמים על הלכותיו המחודשות ושואלים אותו למקורן, וכשרבי ישראל היה משיב להם שהם דינים מפורשים בש"ס, היו תמהים ומשתאים. ברם, רבי ישראל היה עונה להם בבדיחותא: „אולי בש"ס שלכם אין זה בנמצא, אבל בש"ס שלי כתוב כן". והוא היה פותח לפניהם את הספר ומראה להם⁽¹⁾.

הוא ניגש אל הש"ס בגישה מיוחדת. כמו רבו רבי זונדיל, היה גם הוא לומד את הש"ס „הלכה למעשה". אמנם, הוא שינה־מה מדרכו של רבי זונדיל והחשיב, כאמור, את שיטת הפלפול. ברם, הפלפול שימש אצלו רק כאמצעי בירור, אבל המטרה הסופית היתה גם אצלו מיצוי ההלכה. בכל סוגיה שהיה לומד ובכל שמועה שהיה מתעמק, חזר אחרי המסקנה המעשית. גם באגדות והנהגות חז"ל, ראה סוגיות הלכה, ולמדן באותה ההתעמקות ובאותה הגישה למעשה. ומתוך כך קבל אצלו כל הש"ס דמות אחרת, שמצא בו מה שלא מצאו אחרים וחידש הלכות חדשות.

וכאן המקור והשורש של הלכותיו המרובות שחידש בענינים שבין אדם לאדם. הוא ראה במדות האדם ובמעשי ההתדמות לה' וההתדבקות בדרכיו — ציוויים מפורשים בתורה. חכמינו דורשים: „ללכת בכל דרכיו"⁽²⁾ — „מה הוא רחום אף אתה רחום; מה הוא חנון אף אתה חנון; מה הוא חסיד אף אתה חסיד וכו' וכו' "⁽³⁾. והוא הדין במעשים: „אחרי ה' אלהיכם תלכו"⁽⁴⁾ — „מה הוא מלביש ערומים אף אתה מלביש ערומים; מה הוא מבקר חולים אף אתה מבקר חולים; מה הוא מנחם אבלים אף אתה מנחם אבלים וכו' "⁽⁵⁾א. מיצוי הדברים: כל מה שמוצאים במעשי ה' ובמדות ה', הלכה וחובה לתזור אחריהם ולעצבם ברקע הנפשי. הציוויים הללו משמשים בנין אב לכל תהלוכות בני האדם ומהווים גופי תורה וכללים גדולים, אשר כמעט אין פעולה שלא נכנסת תחת הגדרתם.

מכאן בא רבי ישראל לפסקי הלכה חדשים בהשתלמות המדות; מכאן

(1) ראה „אור ישראל" עמ' 116. (2) דברים יא. (3) ספרי שם וראה גם שבם

קלג. (4) דברים יג. (5) טוטה יד.

מיצה את חידושי הרבים בחובת ההטבה עם הבריות; ומכאן ראה בהם עיקרים גדולים אשר יש לדחות מפניהם מצוות אחרות ומעשים חשובים. את היסוד הזה לקח לו לקו בכל הליכות חייו, וכל מה שמצא במדות זקדוש ברוך הוא — אור כל מאמציו לעצבן בעצמיותו ובפעליו.

על יסוד זה, בא רבי ישראל ג' אל הנהגתו הנזכרת לגמול טובה תחת רעה: כשם שהקדוש ברוך הוא מצמיח במדתו "נושא עון", ובאותו זמן שהאדם חוטא כנגדו — הוא גומל אתן חסד ואינו פוסק מלהשפיע לו חיות וטובה. כך חייב גם האדם להתנהג עם חבריו. דווקא בשעה שחבירו מיצר לו, עליו להעביר על מידותיו, ולהזדרז באותו רגע להיטיב עמו (ב).

ומתוך זה, בא, לפעמים, גם לחדש חידושים מפתיעים ומתמיהים מאוד. "בהדר גאונו חיפש ה' א' גנזי מטמונים במידותיו של הקב"ה ודבק בהנהגה להלוך אחריהן". בתור דוגמא, מספר רי"ב מעשה מפליא: פעם ראהו אחד ממכירי הרבנים, שהוא לוקח סכום כסף בידו על מנת להוליכו לחכם אחד לפרוע לו את חובו. כשהרב התפלא, למה לו לטרוח בעצמו ואיננו מוסר לו על ידי שליח, השיב לו רבי ישראל, שהוא "חייב לעשות כך מצד דין הש"ס". הכתוב אומר: "בקשו את ה' כל ענוי ארץ אשר משפטו פעלו" (ה), ודורש ריש לקיש: "באשר משפטו שם פעלו" — "במקום שדנים האדם, שם מזכירין פועל צדקותיו" (רש"י). ומשום כך — מבארת הגמרא — כשבא ה' לתבוע ולשפוט את בית שאול "אל בית הדמים", על אשר המית את הגבעונים, הזכיר גם את צדקותיו ותבע מהם "אל שאול", על אשר לא נספד כהלכה (ז). אם כך היא דרכו של הקב"ה — סיים ר' ישראל — חובה גם על האדם להתנהג כן. ובהיות שהוא הולך כעת אל אותו החכם להוכיחו בדבר אחד, שלפי דעתו אינו עושה כשורה, עליו להזכיר באותו זמן את תורתו ולנהוג בו כבוד מיוחד, לקיים את הפסוק: "אשר משפטו פעלו" (ח). עד לידי חידושים מעמיקים כאלה, הגיע רבי ישראל בגילוי הליכותיו.

כן מוסרים תלמידיו, שבכל פגישה או ראיון שהיה קובע לבני אדם, היה

(ב) ראה "תומר דבורה" פרק א'; "אור ישראל" 115 ומאמרו של ר' נפתלי ב"אור המוסר" חוב' ט. (6) צפניה ב. (7) ראה יבמות עח. (8) "אור ישראל" 116.

נוהג כל ימיו להקדים לבוא הראשון. גם למנהגו זה, מצא מקור בש"ס, שיש בו ממדותיו של הקב"ה. שנינו⁹: "אלהים נצב בעדנת אל"¹⁰ — "עומד אין כתיב כאן אלא נצב — אטימוס (מוכן ומזומן שם טרם בואם. הערוך) כמה דתימא: ונצבת על הצור"¹¹). מכאן, שאם מתכנסת עדה מישראל, "שכינה קדמה ואתיא"¹²). ומכיון שהקדוש ברוך הוא נוהג כן, ראה בזה ר' ישראל, הלכה וחובה על כל אחד מישראל.

כל גישתו אל התורה והש"ס היתה אחרת. היא היתה חדורה הסתכלות והתבוננות מחודשת. הוא לא הלך אחרי ההנחות הקדומות המושרשות, לא נהר באפיקים של "המוסכם והמקובל" הקפוא והמצומצם. הוא סקר את הכל מתוך עיון חדש, מתוך עיון שרשי ומקורי, ומתוך כך קיבל אצלו הכל ממדים אחרים ודמות אחרת והתורה נתגלתה לפניו במלוא היקפה ועומקה.

תלמידו ר' שמחה זיסל כותב: "אדמו"ר ז"ל חידש לרוב דינים חדשים בדיני ממונות וגם בדיני נזיקין, אשר מוזרים היו בעיני הרבה בני אדם. וגם היו גאוני ארץ בדור הזה אשר ראו זאת כן תמחו על החידושים הנפלאים שלא נשמעו עד עתה. והכל עבור שהוא האיר עיני הגולה בהתבוננותו החדשה ובידיעה חדשה, בין ביסודות הדת ובין בקיום הדת"¹³).

ר' ישראל העביר לפניו את כל התורה דרך שפופרת הסתכלותית חדשה, והיא הופיעה לפניו בצורה חדשה ומחודשת. נתגלו לו ש"ס חדש והלכות חדשות.

אחרי אשר בא לכלל חידוש ההלכות הללו, לא ראה בהן שום הפליה מהלכות אחרות. כשם שהייב אדם לקיים מצוות עשה של תפילין, ציצית, מזוזה וכדו', כן הוא חייב לקיים מצוות עשה אלה; כשם שמתפלפלים בהלכות

(9) מדרש רבה בראשית פ"ח אות ה' (10) תהלים פ"ב. (11) שמות לג.

(12) ברכות ו'. וראה שם רש"י: "נצב — מעיקרא משמע"; ראה גם יחזקאל ג'—כג ורש"י שם. (13) מתוך כתבי היד, במאמרו היוזע, "פסקי בעלי בתים", פרטי הדברים בחלק

שני בשיטתו המוסרית של רש"י.

איסור והיתר, עורכים בהן שאלות ותשובות ארוכות ומחדשים חידושים רבים כדי לבאר את דיניהן על כל פרטי פרטיהם, כן יש מקום להתפשט בהלכות אלו, הלכות המדות והיחסים שבין הבריות, לחדש בהן מערכות גדולות, לחבר חיבורים רבים וליצור סיפרות שלמה כדי לברר פרטי הליכוֹר־תיהן ומשפטיהן.

כאמור, היה ר' ישראל מדקדק מאד במצוות שבין אדם למקום והיה מזדרז בהן ומחמיר לפי כל הדעות וההידורים על כל פרטיהן ודיוקיהן. באותה גישה זהירה ומדוקדקת — ניגש אל כל המצוות והלכות הש"ס, אף אלו שאינן כה ידועות ומקובלות. כשם שהתעמק בסוגיות מצה ואתרוג ללמוד אותן על כל פירושיהן וסעיפיהן ולקיימן עם כל ההידורים והחומרות, כן התעמק בכל אותן ההלכות, לחזור אחרי שרשיהן ומקורותיהן, לחקור כל כלליהן ופרטיהן ולמלא אחריהם בכל הזהירות והזריזות, ובכל הדקדוקים וההידורים. ולא עוד, אלא החמיר בהן עוד יותר, באשר ראה בהן את הגורמים היסודיים והכלליים הגדולים של התורה ואת תמצית צורתה העיקרית.

רבי ישראל ראה את התורה כשהיא שלמה, על כל מצוותיה ואזהרותיה, אשר בחובתו של אדם לקיימה בכל היקפה, ורק מתוך כך יוכל להגיע למדריגה של האדם השלם.

אולם, ר' ישראל בא לידי הכרה שהתנאי הראשון של השלמות היא היראה. אף שלמות המדות והמעשים שבין אדם לאדם, אין כוחה יפה מבלי היראה. כשם שאין לתת ערך למצוות שבין אדם למקום, אם אינן נובעות מתוך אמונה ויראה ואינן מכוונות למקום, כן לא יתכן קיום המצוות שבין אדם לאדם, אם הן מבוססות רק על עקרונות אנושיים ואינן קשורות באמונה באלהים וביראת ה' טהורה. כל הנימוקים השכליים והעקרונות האנושיים מתבטלים ברגע שהם נפגשים עם נסיונות המציאות, ומתנפצים מול צור הסלע הקשה של חמדת הממון והכבוד וכל יצרי המדות, הקנאה, השנאה וכדו'. ר' ישראל ראה רק ביראת אלהים את הגורם היחידי שבכוחו לעצור באדם ולרסן את חמדותיו ויצריו. ולא עוד, אלא אף עצם האמונה — משמשת לה היראה גורם עיקרי. אין יציבות ותוקף לאמונה — מבלי היראה, כי על

כן כתוב: "וייראו העם את ה' ויאמינו בה" (14). אין האמונה קודמת ליראה, כי אם היראה קודמת לאמונה. בלי היראה עלולה האמונה, שהיא טבעית מיסודה — להיגרף על ידי היצרים הסוערים ולהימחות כליל מלבו של האדם; בלי היראה עלולה האמונה להשתבש ולהסתלף לפי נטיית רוחו ורצונותיו ולקבל צורות שונות. רק יראת האלהים היא החושפת את האמונה ומביאתה לידי גילוי, והיא משמשת המצפן לכוון אותה לאפיקיה הזכים והטהורים (15).

וכמו שראה ר' ישראל את היראה כתנאי השלמות, כן ראה את לימוד המוסר כתנאי היראה. אין היראה נקנית בלי לימוד המוסר; כשם שאין ראייה בלי עינים. וכשם שאין שמיעה בלי אזנים, כן לא תכון היראה בלי המוסר (16). רק מתוך החינוך המוסרי הממושך, על-ידי לימוד המוסר לפי התנאים הקבועים ועל ידי העבודה המוסרית המסויימת, יש לאדם להגיע לידי יראת ה' מוצקה. ואם יראה כאן — הכל כאן. עקב היראה יבוא לידי שלמות האמונה. לידי שלמות המדות ושלמות הנפש, ומתוך כך יגיע לידי שלמות המעשים בכל היקפם ומעופם.

*

צופה אלהים לדורות ומעניק בכל תקופה אישי עולם המשמשים עמודי אש להאיר ולהורות את הדרך לפני העם. בכל דור קמים אנשי מופת המוצאים את גילוייה של אותה תקופה, יוצרים אפיקים חדשים לנביטת המחשבה הישראלית ולמבועי היהדות, ומזרימים דמים וכוחות מחודשים בעורקי אותה אומה נצחית להמשיך קיומה וחיותה.

אחד מאותם הכוכבים המזהירים בשמי היהדות בזמנו, היה ר' ישראל מסלנט. הוא היה גאון, יוצר ומנהיג כאחד. היה גם מהפכן, מהפכן בסגנון המחשבה ובנתיבות העבודה. הוא גילה זרועו ונפל אור בישראל, אור של

(14) שמות יד. (15) ראה מאמר בשם ר' ישראל על נושא זה בס' "יסודי הדעת"

של הרב ר' משה ח. רוזנשטיין ח"ב פרק ל. (16) "אור ישראל" 45 ולעיל סוף פרק ב.

תנועת תחיה ביהדות, תנועה לשיבה שלמה למקורותיה ולהלכותיה, תנועה להישול ההכרה ועיצוב ההשקפה בכל עיקריה וערכיה, תנועה לשיטת התחנכות מחודשת ההולמת את מעמדה ורוחה של אותה תקופה. דמותו הענקית שימשה סמל לשלמות אישית, אשר חינכה קהל תלמידים ומעריציב המביעה חותמה על אנשי דורו ומשמשת מגדלור לדורות הבאים.
